

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kamu Hukuku Anabilim Dalı

**TEMEL BİR İNSAN HAKKI OLAN ADİL YARGILANMANIN
UNSURU OLARAK GEREKÇELİ KARAR HAKKI**

Ömer Faruk ATAGÜN

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2020

TEMEL BİR İNSAN HAKKI OLAN ADİL YARGILANMANIN UNSURU OLARAK
GEREKÇELİ KARAR HAKKI

Ömer Faruk ATAGÜN

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kamu Hukuku Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2020

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan **“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

24/07/2020

Ömer Faruk ATAGÜN

“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internette paylaşılmamış durumda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir. Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.**

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof. Dr. Hasan Tahsin FENDOĞLU** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Av. Ömer Faruk ATAGÜN

TEŞEKKÜR

Eğitim ğretim hayatım boyunca sevgi ve Őekatte beni büyüten ve desteklerini her zaman hissettiren, başta anneme ve babama olmak üzere tüm aileme teşekkür ederim. Akademisyen olarak bana örnek olan ağabeyim Doç. Dr. Murat İlhan Atağn'e, tez yazım sürecimde beni motive ettiği için teşekkür ederim.

Değerli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Hasan Tahsin Fendoğlu'na; yol gösterici nerileri ve yardımları için çok teşekkür ederim. Tezimi bu konuda yazmamda, kendisinin geçmişte kaleme aldığı eserlerinden esinlenerek ulaŐtıđım bakış açısı etkili olmuştur. Sayın hocam Prof. Dr. Ali Murat zdemir'e gerek kendisinden aldığım derslerde gerekse tez savunması prosedüründe bana kattığı akademik çalışma mantığı için çok teşekkür ederim. Sayın hocam Doç. Dr. Fatma Ebru Gündüz'e tez savunmamda Şekil unsuru ve içerik itibariyle bulunduğu yapıcı eleŐtirileri için çok teşekkür ederim.

Tezime konu İnsan Hakları ve Anayasa Hukukunu henüz hukuk fakültesi sıralarında bana anlatan, kamu hukukuna ilgimin oluşmasını sağlayan saygıdeğer hocam Doç. Dr. Ozan Ergül'e teŐekkürlerimi sunarım. Tezimde kullandığım dil olan Trkyi bana Ortaokul yıllarında sevdiren Türkçe hocam Sayın Atila Kara'ya teŐekkürlerimi sunarım. İlkretimden yüksek lisans mezuniyetime uzanan eğitim hayatım boyunca üzerimde emeği geçmiş tüm öğretmenlerime, bana bu bilgi birikimini ve düşünce yapısını kazandırdıkları için gönülden teşekkür ederim.

Tezimde yer verdiğim fikirlerin asıl sahiplerine, bu fikirlerin sahibi olan düŐünürleri etkilemiş dŐnrlere, tarih boyunca insan haklarına saygılı davranmıŐ yöneticilere ve son olarak insan hakları kavramına katkıda bulunan tüm yazarlara teşekkür ederim.

ÖZET

ATAGÜN, Ömer Faruk. *Temel Bir İnsan Hakkı Olan Adil Yargılanmanın Unsuru Olarak Gerekçeli Karar Hakkı*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2020.

Temel hak ve özgürlükler öncelikle düşünsel alanda, daha sonra anayasalarda ve uluslararası sözleşmelerde yer alan tarihsel bir hukuk mirasıdır. Günümüzde bireyin özerk yapıda sahip olduğu birtakım yaşam standartlarının belirlenmesi, hukuk düzeni tarafından tanınan hak ve özgürlükler ile mümkün olmaktadır. Diğer yandan hak ve özgürlükler, girift ilişkilerden oluşan toplumsal yapıda sıklıkla çeşitli ihlallere maruz kalmaktadır. Devletin en temel yetkilerinden olan ve hukuki uyumsuzlukların giderilmesi için görev yapan yargı erki, kişilerin hak ve özgürlüklerini koruyan yegane merciidir. Yargılamanın taraflar için eşit koşullarda ve belirli haklar çerçevesinde yürütülmesi temel bir insan hakkı olan adil yargılamayı oluşturur. Temel bir insan hakkı olan adil yargılama, her bireyin kendisi hakkında verilen nihai kararın gerekçeli olmasını zorunlu kılar. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin geliştirdiği içtihatlar çerçevesinde gerekçeli karar, adil yargılamanın temel bir unsuru olması yönüyle hak niteliğinde görülmektedir. Bu tezde gerekçeli karar hakkının, temel hak ve özgürlükler nosyonunda sahip olduğu önemli işlevin altı çizilmektedir. Bu bağlamda gerekçeli kararın, temel hak ve özgürlükler adına hukuk düzeninde erişilen nihai nokta olduğu vurgulanmaktadır.

Anahtar Sözcükler

Anayasa, İnsan Hakları, Temel Hak ve Özgürlükler, Adil Yargılanma, Gerekçe, Gerekçeli Karar Hakkı.

ABSTRACT

ATAGÜN, Ömer Faruk. *Right of Reasoned Decision As an Element of The Fundamental Human Right to a Fair Trial*, Master's Thesis, Ankara, 2020.

Fundamental human rights and freedoms are a historical legal legacy which firstly takes place in the intellectual purview, then in constitutions and lastly in international contracts. Today, the determination of certain living standards, that each and every person has in an autonomous structure, is possible by the recognition of rights and freedoms in the legal order. On the other hand, rights and freedoms are frequently exposed to various violations in the social structure of intricate relationships. The jurisdiction, which is one of the most fundamental powers of the state and serves to resolve legal disputes, is the sole authority protecting the rights and freedoms of individuals. The execution of the proceedings under equal conditions for the parties and within the framework of certain rights constitutes a fair trial, which is a basic human right. Fair trial, which is a basic human right, requires each individual's final court decision to be justified. Within the framework of the case law developed by the European Court of Human Rights, the reasoned decision is recognized as a right as a fundamental element of fair trial. In this thesis, the important function of the right of reasoned decision is underlined in the notion of fundamental rights and freedoms. In this context, it is emphasized that the reasoned decision is the ultimate point, reached in the legal order under the name of fundamental rights and freedoms.

Key Words

Constitution, Human Rights, Fundamental Rights and Freedoms, Fair Trial, Justification, Right to Reasoned Decision.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR DİZİNİ	v
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER	7
1.1. İNSAN HAKLARININ TARİHSEL GELİŞİMİ	8
1.1.1. İlk İnsan Hakları Metni Olarak Hammurabi Kanunları	9
1.1.2. Antik Yunan Felsefesinde Doğal Hukuk ve İnsan Hakları	10
1.1.3. Roma İmparatorluğunda Hukuk ve İnsan Hakları	12
1.1.4. Doğu Medeniyetlerinde İnsan Hakları	14
1.1.5. Kilise Egemenliğinde İnsan Hakları	15
1.1.6. Osmanlı Devletinde İnsan Hakları	19
1.1.7. Aydınlanma Çağında İnsan Hakları	21
1.1.8. Fransız İhtilali Döneminde İnsan Hakları	25
1.1.9. İkinci Dünya Savaşı Öncesinde ve Sonrasında İnsan Hakları	28
1.2. TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN ANAYASAL GÜVENCESİ	31
1.3. YARGISAL ALANDA HAK VE ÖZGÜRLÜKLER	32
1.4. ULUSLARARASI HUKUKTA İNSAN HAKLARI	36

2. BÖLÜM: TEMEL BİR İNSAN HAKKI OLAN ADİL YARGILANMA	39
2.1. ADİL YARGILANMA HAKKINA TERMİNOLOJİK YAKLAŞIM	39
2.1.1. Adil Yargılama Hakkı Kapsamında Adalet	40
2.1.2. Yargılama Kavramı	42
2.1.3. Hak ve Özgürlük Kavramları	44
2.1.4. Temel Bir İnsan Hakkı Olan Adil Yargılanma	45
2.2. TARİHTE ADİL YARGILANMA	47
2.2.1. Batı Medeniyetleri Tarihinde Adil Yargılanma Hakkı	48
2.2.2. Türk Hukuk Tarihinde Adil Yargılanma Hakkı	51
2.3. ULUSLARARASI HUKUKTA ADİL YARGILANMA HAKKI	52
2.3.1. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Adil Yargılanma Hakkı	54
2.3.2. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Adil Yargılanma Hakkı Yorumu.....	55
2.3.3. Ulusal Hukuk Düzenimize Yansımalar	56
3. BÖLÜM: GEREKÇELİ KARAR HAKKI	58
3.1. GEREKÇENİN FAYDALARI	63
3.1.1. Yargılamada Bağımsızlığın ve Tarafsızlığın Sağlanması	63
3.1.2. Yargıya Güvenin Oluşması	64
3.1.3. Muhakemeye Yardımcı Olması ve Kararın Denetlenmesi	65
3.1.4. Hukukun Gelişimine Katkıda Bulunması	66
3.1.5. Soyut Norm ile Somut Vakıa Arasındaki İlişki Kurması	67
3.1.6. Keyfiliğin Önlenmesi	67
3.1.7. Temyiz Denetimine İmkan Vermesi	68
3.1.8. İddia ve Savunmada Kolaylık Sunması	69

3.2. GEREKÇENİN KAPSAMI	70
3.2.1. Medeni Usul Hukukunda Gerekçenin Kapsamı	71
3.2.2. İdari Yargıda Gerekçenin Kapsamı	73
3.2.3. Ceza Muhakemesinde Gerekçenin Kapsamı	75
3.3. GEREKÇELİ KARAR ZORUNLULUĞU	77
3.3.1. Tarihi Yönden Anayasal Nedenlerle Gerekçeli Karar Zorunluluğu ...	79
3.3.2. Hukuk Devleti İlkesinde Gerekçeli Kararın Rolü	80
3.3.3. Etik Bir Sorumluluk Olması Açısından Gerekçeli Karar	81
3.4. ADİL YARGILAMANIN UNSURU OLARAK GEREKÇELİ KARAR HAKKI	83
3.4.1. Anayasa Mahkemesinin (AYM) Gerekçeli Karar ve Adil Yargılama Hakkı Yaklaşımı	87
3.4.2. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararıyla Gerekçeli Karar ve Adil Yargılama	92
SONUÇ	98
KAYNAKÇA	103
EK 1. ORİJİNALLİK RAPORU	113
EK 2. ETİK KOMİSYON MUAFİYET FORMU	115

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e. :	Adı geçen eser
a.g.m. :	Adı geçen makale
AİHK :	Avrupa İnsan Hakları Komisyonu
AİHM :	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS :	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AK :	Avrupa Konseyi
AYM :	Anayasa Mahkemesi
CMK :	Ceza Muhakemesi Kanunu
BM :	Birleşmiş Milletler
HMK :	Hukuk Muhakemeleri Kanunu
HMUK:	Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu
HSK :	Hakim ve Savcılar Kurulu
İHEB :	İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi
İYHB :	İnsan ve Yurттаş Hakları Beyannamesi
İYUK :	İdari Yargılama Usul Kanunu
m. :	Madde
p. :	Paragraf
TBMM:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C. :	Türkiye Cumhuriyeti
TDK :	Türk Dil Kurumu
TMK :	Türk Medeni Kanunu

GİRİŞ

İnsanlığın başlangıcından bugüne, tarih her daim insan hakları mücadelelerine sahne olmuştur. Bu mücadeleler temel hak ve özgürlük sahibi insan ile otoriteyi elinde bulunduran iktidarlar arasında yaşanmıştır. İnsanlar ancak çeşitli otoritelerin yönetiminde belli bir düzen içinde yaşayabilmişlerdir. Toplumsal düzenin sağlanması, otoritelerin yönetimde söz sahibi olabilmesi halinde mümkündür. Otorite boşluğu olan toplumlarda düzenden bahsetmek güçtür. Zira toplumlar yönetilmek zorundadır; aksi halde kaos yaşanması, özgürlük alanlarının gaspa uğraması ve hakların ihlal edilmesi kaçınılmaz sonuçlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Günümüzde toplumsal düzenin sağlanması, müşterek ve kolektif bir yaşam biçiminin sürmesi kamu gücüne haiz devlet otoritesiyle sağlanmaktadır. Her bir vatandaşın kendinde tabii olarak bulundurduğu hakları üst bir makama devretmesi yoluyla, yönetilme ve kamusal düzende pay sahibi olabilme yetilerine sahip olduğu modern yapılanmaya devlet denir.¹ Bu anlamda devletin, sahip olduğu otoriteyi vatandaşlarından aldığı söylenebilir.

İnsanlık tarihi boyunca tüm toplumsal gelişmeler, dönemin siyasi, ekonomik ve sosyal özelliklerinin bir sonucu olarak meydana gelmiştir. Ayrıca her bir toplumsal olay geçmişten izler taşımaktadır. Tarihsel bakış açısıyla modern devletin, ulus bilinci dışında temel hak ve özgürlüklerin korunması amacını taşıdığını söyleyebiliriz. Bu nedenle modern devlet kavramının ortaya çıkması, temel hak ve özgürlüklerin tanınmasında önemli bir yer tutar. Eski çağlardan bugüne insanlık, toplum halinde ve birbirinden çeşitli hukuk düzenleri altında yaşamıştır.² Ancak egemenliğin millete ait olması yalnızca anayasal modern devlet çatısı altında mümkün olmuştur.³

¹ Jean-Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, çev. Vedat Günyol, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, s.15.

² "Ubi homo, ibi societas, ubi societas, ibi jus." *Nerede insan varsa orada toplum, nerede toplum varsa orada hukuk vardır.*

³ Thomas Paine, *İnsan Hakları*, çev. Mehmet Osman Dostel, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s.77.

Bir kişinin veya zümrenin yönetimi elinde bulundurması sırasıyla monarşi ve aristokrasi gibi yönetim biçimlerine vücut verirken, egemenliğin halka ait olması demokrasiyi doğurmaktadır.⁴ Bu anlamda anayasal modern devlet çatısı altında, yönetim biçimi olarak demokrasinin benimsendiği bilinmektedir.

Üstün buyurma gücü olarak tanımlanan egemenlik kavramının özellikleri bölünemez, mutlak ve sürekli olmasıdır. Bu anlamda millet egemenliğinin bölünemez bir bütün olarak devlet aracılığıyla korunacağını söylemek mümkündür. Egemenliğini millettten alan devletin üç temel yetkisi yasama, yürütme ve yargıdır. Yargı, üstün buyurma gücü olan egemenliğin bir uzantısı olarak devletin temel görevlerindedir. Bu çalışma devletin yargı yetkisinden doğan adil yargılanma hakkının bir unsuruna odaklanmayı amaçlamaktadır. Günümüzde temel hak ve özgürlüklerden biri olan adil yargılanma, devletin vatandaşa sunması gereken vazgeçilmez haklardan biridir.

Adalet bir toplumun olmazsa olmazıdır. Hukuki güvenliğin bulunmadığı toplumlarda iktidarda bulunan güce, diğer bir deyişle otoriteye duyulan güven azalarak kaybolmaya mahkumdur. Otoriteye duyulan güvenin kaybolması sonucunda, bireyler vatandaşlık bilinci dahilinde yaşamaktan uzaklaşır. Bu anlamda adaletin devletin temel yapı taşı olduğunu söylemeliyiz.⁵ Diğer bir deyişle, devletin temel unsurlarından biri hukuk ve yargıya duyulan güvendir.

Demokratik ve anayasal modern devlet düzeninde, toplumun belirli kurallar dahilinde medeni bir hayat sürmesi ancak yargının görevini gerektiği gibi ifa etmesiyle mümkün olur. İnsanlık tarihi boyunca yaşanan tüm toplumsal gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıkmış modern devlet düzeninde yargı, hukuki güvenliğin en önemli temsilcisidir. Doğal hukuk anlayışından pozitivist hukuk anlayışına geçişte kanunlaştırma hareketlerinin bir sonucu olarak yargı, kanun dışılığı engellemek ve hukuka aykırılıkları telafi etmekle görevli yegane devlet organı olarak görev yapar. Ayrıca "*İnsan, insanın kurdudur.*" sözünden anlaşılacağı üzere, devletin temel görevi insanlar arasında meydana gelen

⁴ Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tunçay, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2018, s.98.

⁵ Platon, *Devlet*, çev. Sedat Demir, İstanbul: Ataç Yayınları, 2018, s.159.

anlaşmazlıkları gidermek ve güvenliği sağlamak olmalıdır.⁶ Bu bağlamda yargının devlet yapılanmasında ifa ettiği vazifenin oldukça kutsal bir nitelikte olduğuna dikkat çekmek gerekir. Nitekim yargının bağımsız ve tarafsız şekilde görevini ifa etmesi suretiyle, kanun uygulayıcısı sıfatında toplumda düzeni tesis etme görevini üstlenen tekel bir güç olduğunu söyleyebiliriz.

Devlet düzeninde yargı erkine tanınan bağımsızlık, bireylerin uzun yıllar boyunca verdiği mücadelenin sonucunda elde edilmiş bir başarıdır. Öyle ki tarihte mutlak güç sahibi otoriteler tarafından icra edilen, katı kurallara tabi yargılamalar görülmüş; dini kurumların yargılama faaliyetinde önemli bir güce sahip olduğu dönemler yaşanmıştır. Dini kurumların tekelinde bulunan yargılama gücüyle, oldukça acımasız infazların uygulandığı bilinmektedir. Örneğin Orta Çağ dönemi Kıta Avrupa'sında uygulanan hukuk, uzun yıllar boyunca Kilisenin belirlediği kurallardan oluşmuştur. Bu dönemde Kiliseye bağlı Engizisyon Mahkemeleri aracılığıyla yargılamalar icra edilmiştir. Cadı avı olarak bilinen infazlarla toplumda büyük bir korku oluşturan Engizisyon Mahkemeleri, halkın büyük bir baskı altında yaşamasına neden olmuştur.⁷ Dolayısıyla temel hak ve hürriyetlerin nüvesinden bahsetmenin mümkün olmadığı dönemler henüz uzak geçmişte değildir. Zira yakın tarihimiz birçok faşist ve totaliter rejim örneklerinden doğan temel hak ve özgürlük ihlalleri ile doludur.

Temel hak ve özgürlüklerin hukuk literatüründe tanınarak günümüzdeki önemi kazanmasında, şüphesiz insan haklarının hiçe sayıldığı toplumsal olayların etkisi büyüktür. Uzun yıllar süren gelişmelerin birbirini takip etmesiyle oluşan hukuk düzenini değerlendirirken, tarihsel bir birikim sonucu ortaya çıktığını unutmamak gerekir. Bu tarihsel birikim neticesinde temel hak ve özgürlüklerin anayasal düzende tanınmasının, hukukun dünyevileşmesi ile mümkün olduğu kabul edilir. Böylece liberal ekonomik düzen ile uyumlu anayasal yönetim, hukukun üstünlüğü ilkesinden doğmaktadır. Liberal düzenin bir diğer yansıması olarak birey toplum içinde değer kazanmış; bireye ait olan ve temel hak ve özgürlükler önemli bir kavram olarak tanınmıştır.

⁶ Thomas Hobbes, *Leviathan*, çev. Semih Lim, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018, s.101.

⁷ Sadakat Kadri, *Sokrates'ten O.J. Simpson'a Yargılamanın Tarihi*, çev. Gökhan Arıkan, İstanbul: Kolektif Kitap Yayınları, 2019, s.147.

İnsan haklarının tüm dünyada önem kazanması neticesinde tarihte sınırsız güce sahip otoritelerin gücü sınırlanmış; böylece birey iktidar karşısında güç kazanmıştır. İktidarın sınırlanması ve bireyin hak ve özgürlüklerinin koruma altına alınması normatif hukuk düzeni sayesinde mümkün olmuştur. Tabii haklar düzeninden pozitivist hukuk anlayışına yönelik geçişte en önemli adım anayasacılık faaliyetleri olarak görülmektedir. Anayasal gelişmeleri takiben kanuni düzenlemeler hız kazanmıştır. Sonuçta normlar hiyerarşisiyle hukuk kuralları kategorilere ayrılmıştır.

Hukuk devleti ilkesi çerçevesinde devletin yasama, yürütme ve yargı olmak üzere temel üç yetkisi bulunmaktadır. Güçler ayrılığı ilkesi tam olarak bu noktada, iktidarı iktidarla durdurmayı ve frenlemeyi sağlamaktadır.⁸ Öyle ki Montesquieu kuvvetler ayrılığı doktrinini, birbirinden ayrılmış yasama, yürütme ve yargı erklerinin despot politikaları engelleyici biçimde birbirinin denetlenmesini sağlayacağına dayandırmıştır. Böylece kuvvetler ayrılığı ilkesi ile yargının bağımsızlığı sağlanmış; yargı bağımsızlığı ile temel hak ve özgürlüklerin tanınmasında ilk adım atılmıştır.

Yargının bağımsız nitelik kazanması ile temel hak ve özgürlüklerin çerçevesi çizilmiştir. Bağımsız mahkemelerin görevlerini icra ederken kimi zaman çeşitli siyasi akımların etkisinde kaldığı bilinmektedir. Tam bağımsız olarak anılan ve yargısal görevle yükümlü mahkemeler, her daim konjonktürel olarak dönemin sosyal koşullarından etkilenmektedir. Dolayısıyla yargılamaların adil biçimde gerçekleşmemesi, günümüze uzanan bir gerçek olarak kabul edilmektedir. Nihayetinde yargısal alanda doğan mağduriyetleri giderme amacıyla adil yargılanma hakkı ortaya çıkmıştır.

Adil yargılanma hakkı temel bir insan hakkı olarak uluslararası hukuk düzeninde tanınan, bireyin devlet otoritesi karşısında sahip olduğu şahsa bağlı bir haktır. Adil yargılanmayı bir hak olarak tanıyan ve koruma altına alan uluslararası insan hakları hukuk düzeni, devletler üstü bir mekanizma olarak genel anlamda temel hak ve özgürlük ihlallerini gidermeye yönelik bir çatı organizasyon olarak görev yapmaktadır.

⁸ Montesquieu, *Yasaların Ruhu Üzerine*, çev. Berna Günen, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, s.197.

Mahkeme yargılama faaliyeti sonunda, sonuç niteliğinde bir karara ulaşır ve uyuşmazlık böylece çözüme ulaşmış olur. Mahkeme kararlarının yazılı ve gerekçeli olması adil yargılanma hakkının bir unsurudur.⁹ Kararlarda uyulması gereken bazı şekil şartları olduğu gibi, gerekçeye yer verilmesi diğer bir zorunluluktur. Gerekçeli karar, ilk olarak 1961 Anayasası m.135 ile Türk Anayasasına girerek tanınmıştır.

Uluslararası bir insan hakları antlaşması olan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS), Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin (AİHM) 1959 yılında kurulmasına yol açmıştır. Böylece sözleşmeye taraf devlet vatandaşlarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvurması mümkün hale gelmiştir. Gerekçeli kararın bir ilke olarak adil yargılanma hakkının unsuru olarak görülmesi ve Türk Anayasalarında bu ilkenin tanınması, AİHM'in içtihatlarında söz konusu ilkeyi geliştirmesiyle gerçekleşmiştir.

Bu tez çalışmasının amacı, insan hakları alanında önemli bir yere sahip olan adil yargılanma hakkının çerçevesini çizmek ve bu çerçeve içerisinde gerekçeli karar ilkesinin önemini vurgulamaktır. Gerekçeli karar ilkesi, yargılamanın sonunda verilen hükmün dosyanın içeriğine yani esasına uygun, doğru, anlaşılır ve yasal nedenlerle açıklanması olarak ifade edilebilir. Bununla birlikte gerekçeli kararın gerek dava dosyasına taraf olanlar adına, gerekse taraf olmayan ancak kararın emsal teşkil etmesinden bir şekilde etkilenen vatandaşlar adına taşıdığı anlam büyüktür. Bu anlamda gerekçeli kararın hakim bağımsız ve tarafsızlığını gösteren, yargıya olan güveni sağlayan, yargılamanın taraflarında oluşabilecek her türlü tereddütleri ve soru işaretlerini giderebilen nitelikte olması gerekmektedir.

Gerek özel hukuk gerekse ceza hukuku kapsamında, tüm uyuşmazlıklar zıt iddiaların bir arada bulunmasından oluşur. Özel hukukta davacı ve davalı, ceza hukukunda ise isnat ve savunma vardır. Yargılamanın tez, antitez ve sentez olarak diyalektik bir şemada düşünülmesi halinde, her mahkemenin verdiği gerekçeli karar bir sentezi

⁹ Hasan Tahsin Fendoğlu, *Karşılaştırmalı Anayasa Yargısı*, Ankara: Yetkin Yayınları, 2019, 3. Baskı, s.415.

oluşturmaktadır. *"Diyalektik, farklı görüşlerin çatışması yoluyla gerçeğe ulaşma amacını güden bir tartışma sanatıdır."*¹⁰

İlk bölümde insan hakları hukuk prensibinin ortaya çıkmasını sağlayan önemli toplumsal olayların bıraktığı izlere yer verilecektir. Bu metot ile amaçlanan husus, hukuk devleti ve demokratik anayasal yönetim ilkelerine ışık tutulması; ayrıca devletin ve kamu hukukunun araştırılmasıdır. Zira devlet ile birey arasındaki ilişkiler bütünü olan temel hak ve özgürlükler, kamu hukukunun ve bağlantılı ilkelerin önemli bir alanını oluşturmaktadır. Ayrıca tarihsel sunum metoduyla kavramın felsefi alt yapısına yer verilmesi özel bir önem taşımaktadır.

İnsanlık tarihi kadar eski olan yargılamanın, esaslı bir unsuru haline gelmiş adil yargılanma hakkının çerçevesinin çizileceği ikinci bölüm bir geçiş bölümüdür. Bu bölümde gerekçeli karar ilkesini kapsayan adil yargılanma hakkının niteliklerine ve uluslararası hukukta taşıdığı değere yer verilecektir. Adil yargılanma hakkının günümüz hukuk düzeninde ifade ettiği anlamın tespit edilmesi, çalışmanın amacı için büyük bir önem arz etmektedir.

Son olarak üçüncü bölümde bu çalışmanın esas konusu olan gerekçeli karar ilkesi incelenecektir. Gerekçeli karar ilkesinin güncel halini almasına kadar geçen sürecin tespiti AİHM kararları ışığında değerlendirilecektir. Zira gerekçeli karar ilkesi AİHM içtihatlarıyla oluşmuş bir ilkedir. Bu nedenle söz konusu içtihatların incelenmesi, gerekçeli karar ilkesini kavramak adına zaruri bir yoldur.

Çalışmanın bütünlüğünde genel nitelikli insan hakları olgusuyla başlanarak, özel nitelikte olan gerekçeli karar hakkına uzanmak hedeflenmektedir. Üç ana bölümden oluşan tez çalışmamda, genelden özele doğru izlenen bu sıralama ile tündengelem metodu benimsenmiştir. Bölümler arasında bağlantıların kurulmasıyla bütünselliğe bağlı kalmak amaçlanmıştır.¹¹

¹⁰ Bilgehan Yeşilova, "Yargılama Diyalektiği ve Silahların Eşitliği", TBB Dergisi, Sayı 86, 2009, s.50. (erişim tarihi 11.07.2020) <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2010-86-577>

¹¹ Doğan Ergun, *Yöntemi Geliştirmek*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2014, s.28.

1. BÖLÜM: TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER

Bu bölümün konusu olan insan hakları olgusu, çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Çalışmanın başlığının temel bir insan hakkı olan adil yargılamanın unsuru olarak gerekçeli karar hakkı olması, insan hakları kavramının bu çalışmadaki önemini ortaya koymaktadır. Öyle ki bu çalışma ile oluşturulması hedeflenen kuramın çıkış noktası temel insan haklarıdır. Dolayısıyla öncelikle temel hak ve özgürlüklerin ele alınması ile adil yargılanma hakkı, adil yargılanma hakkının incelenmesi ile gerekçeli karar ilkesinin değerlendirilmesi yerinde bir yaklaşım olacaktır.

Çalışmanın giriş bölümünde açıklandığı üzere, üç ana bölümün birbirini kapsayan konulardan oluştuğunu söyleyebiliriz. Öncelikle insan hakları olgusu en genel, kapsayıcı bir konu olarak adil yargılanma hakkının çıkış noktasıdır. Adil yargılanma hakkının bir unsuru olan gerekçeli karar hakkı ise yine temel insan haklarından sayılır. Gerek adil yargılanma hakkının gerekse gerekçeli karar ilkesinin yerleşmesi, tarihsel süreçte insan haklarının ortaya çıkmasının birer sonucudur. Açıklanan nedenlerle temel hak ve özgürlüklerin geniş bir kavram olarak incelenmesi ve sınırlarının belirlenmesi, çalışmanın çıkış noktası olmakla önemli bir yer tutmaktadır.

Temel hak ve özgürlüklerin incelendiği bu bölümde, aynı zamanda çalışmanın genelinde kullanılacak olan kavramsal çerçeveye yer verilecektir. Söz konusu kavramsal çerçeve, bu bölüm dahilinde alt başlıkların içeriklerine göre dağıtılmış şekilde sunulmaktadır. Kuramsal ve kavramsal çerçevenin çizildiği bu bölümle, insan hakları nosyonunun aktarılması amaçlanmaktadır. Diğer yandan tarihsel bakış açısı, kronolojik olarak toplumsal gelişmelerin insan haklarına olan etkisini belirlemede esaslı bir unsurdur. Bu çalışmada kavramsal çerçeve, toplumsal gelişmelerin tarihi sıra ile sunulması sonucu belirlenmiş olacaktır. Özellikle kavramların kökenlerinin araştırıldığı bu bölümde, nedensellik ilişkisinin kurulması sağlanacaktır. Öyle ki hiçbir toplumsal olay kendiliğinden gelişmemiştir. Her bir toplumsal özelliğe sahip büyük gelişme, bir önceki gelişmeyle veya dönemin koşullarıyla bağlantılı olarak ona karşı oluşmuş bir refleks niteliğindedir. Bu bağlamda tarih boyunca yüz yıllar süren haksız ve hukuksuz uygulamalar sonucunda, temel hak ve özgürlükler kavramı gelişerek günümüzdeki haline

ulaşmıştır. Günümüzde ulaşılan bu seviyede hak ve özgürlükleri güvence altına alan anayasal düzenlemelere, yargıya ve uluslararası insan hakları hukuk düzenine ayrıca yer verilecektir.

1.1. İNSAN HAKLARININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Temel hak ve özgürlükler kavramının günümüzdeki şeklini almasında birey olgusunun ortaya çıkması ilk adım olmuştur. Toplum tarafından her bir insanın ayrı bireyler olarak tanınması, bireyler arası eşitliğin tesis edilmesi ve insan haklarına saygı duyulması açısından birey bir ilk kavramdır.¹² Bu anlamda bireyin toplumu oluşturan en küçük yapı taşı olduğu ve siyasi iktidarın buna saygılı davranması gerektiği açıktır. Öyle ki birey siyasi yönetimden ve devletten eskidir. Devletin varlığı bireyin varlığından geçer; öyleyse devlet her bir bireyin temel hak ve özgürlüklerini korumakla mükelleftir.¹³

Bireye verilen değer ile her bir bireyin toplum tarafından tanınarak çeşitli hakların öznesi olarak görülmesi, tarihsel olarak incelenmesi gereken bir husustur. Günümüzdeki birey olgusu çeşitli hadiselerin yaşanması sonucunda ortaya çıkmıştır. Tarihsel süreçte birey kavramının doğması ve sonucunda insan hakları nosyonunun oluşması yakından ilişkilidir. Dolayısıyla temel hak ve özgürlüklerin gelişimi ve günümüzde hukuk düzeninde yer edinmesi bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sonuca ulaşılması yolunda geçilen aşamaların ortaya konması ve incelenmesi, konunun nedensellik ilişkisi çerçevesinde kavranmasını sağlayacaktır.

Tarih boyunca her daim iktidarın sınırsız gücü karşısında korunması gereken temel hak ve özgürlükler, bireylerin özgür biçimde hayatlarını sürmesi için mutlak bir öneme sahiptir. Üstünlerin hukuku değil hukukun üstünlüğü, hukuk devleti ve hukuki güvenlik ilkelerini sağlamak, temel hak ve özgürlüklerin korunması adına büyük bir rol

¹² Zeynep Özlem Üskül Engin, "Birey Kavramının Gelişimi ve İnsan Hakları", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt 72, Sayı 1, Yıl 2014, s.201. (erişim tarihi 22.03.2020) <http://static.dergipark.org.tr/article-download/imported/5000034792/5000034168.pdf?>

¹³ Şeyh Edebalı'nın Osman Gazi'ye verdiği öğüt: "İnsanı yaşat ki, devlet yaşasın."

oyunmaktadır. Bireyin iktidar karşısında sahip olduğu temel hak ve özgürlükler, insanlık tarihinin kökeni olan bireyi koruyan yegane unsurdur.

Bireyin varlığının tüm siyasi yönetimlerden eski olması doğal hukuk kuramının temelini oluşturur. Bu anlamda doğal hukuk kuramı, öncelikle yazılı olmayan kurallarla bir arada yaşayabilen bireyler arasındaki ilişkileri düzenlemiştir. Öyle ki bireyler herhangi bir siyasi yönetim olmaksızın yıllarca yaşayabilmişler; yazılı veya sözlü olmayan, aklın ve doğanın kanunları ile yaşamlarını sürebilmişlerdir. Bu anlamda doğal hukuk düzeni içinde birlikte yaşamın sürebilmesindeki en önemli neden, bireylerin ortak bir doğal haklar bütünü üzerinde uzlaşma sahibi olmasıdır. Nitekim doğal haklar insanın doğmakla kazandığı, başkasına devredilemez ve başkası tarafından verilemez haklar olarak tanımlanabilir. Doğal hakları içeren hukuk düzenine ise doğal hukuk düzeni denir.

1.1.1. İlk İnsan Hakları Metni Olarak Hammurabi Kanunları

Uzun yıllar boyunca doğal haklar düzeninde yaşayan insanların haklarını ilk olarak yazılı bir belge ile tanıyan Hammurabi kanunları, levhalar üzerine kazınan metinler olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Mülkiyet hakkı ve adil yargılanma hakkı gibi önemli hususlara değinen Hammurabi kanunları, M.Ö. 1776 yıllarında ait olduğu dönemin oldukça ilerisinde bir insan hakları nosyonuna sahiptir. Bireyin keyfi sorgu ve cezalandırmalardan korunması, çalışmanın ilerleyen bölümlerini ilgilendirmesi açısından, adil yargılanma hakkının tesisine yönelik bir politika izlendiğini göstermektedir.

Babil kralı Hammurabi tarafından çıkarılmış olan kanunlarla amaç, dönemin en yoğun nüfusa sahip bölgesi Babil'de toplum halinde yaşamayı kolaylaştırmaktır. Kralın tebaasının söz konusu kanunlara uygun bir yaşam sürmesi halinde, imparatorluktaki bir milyon bireyin etkili bir şekilde işbirliği yapabileceği öngörüsü üzerine bu kanunlar çıkarılmıştır.¹⁴ Nitekim henüz ilkel çağlar olarak nitelendirilen yıllarda, nüfusun bir bölgede yoğun olmasından ötürü toplumsallık olgusunun oluştuğunu, buna bağlı olarak

¹⁴ Yuval Noah Harari, *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens: İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*, çev. Ertuğrul Genç, İstanbul: Kolektif Kitap Yayınları, s.115.

toplumsal düzenin kurulması gerek yönetim gerekse insanlık için bir ihtiyaç olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.1.2. Antik Yunan Felsefesinde Doğal Hukuk ve İnsan Hakları

Doğal hukuk kavramının incelenmesi için öncelikle Antik Yunan dönemi felsefesinin esas alınması gerekir. Başlangıçta Sofistlerin doğaya uygun ve doğal olan bir hukuku, diğer bir deyişle doğal hukuk kavramını ileri sürmesi üzerine, bu kavram insan yapımı hukukun belirleyicisi olarak görülmüştür.¹⁵ Sofistlere göre nesnelere gibi algılar da her daim bir değişim içindedir. Nesnelere ve insan algıları değişken olduğundan kesin bilgi mümkün değildir. Ancak Sofistlere göre insan, her şeyin ölçüsü olarak görülmektedir.¹⁶ Aynı düşünce siyasi yaklaşımı da etkilemiş; bununla birlikte hümanist bir akım oluşmuştur. Bu anlamda devlet bir araç, insan mutluluğu amaç olarak yansıtılmıştır. Nihayetinde Sofist düşünce akımı, Antik Yunan felsefesinde insan hakları kavramını çağrıştırmaktadır.

Diğer yandan Antik Yunan'ın idealist felsefesini oluşturan düşünürler Sokrates ve Platon'dur. İdealist felsefenin kurucusu olarak görülen Sokrates, site devleti ve birey arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Sokrates, Antik Yunan kenti olan polise ait bir özellik olarak siyaseti erdemle bağlantılı görmektedir. Bu anlamda Sokrates'e göre hukuk felsefesinin temelini devlete itaat ve yasalara uymak oluşturur. Platon ise hocası olan Sokrates'in fikirlerini benimsemiş ve ilerletmiştir. Platon'a göre insanın tanımak için öncelikle topluma yönelmek gerekir. Bu nedenle insanın anlamlandırılması için site devletinin özelliklerini belirlemek gerekir. Öyle ki Platon eserlerinde adalet, eşitlik, iyilik gibi insana dair kavramları yine insanlık için işlemiştir. Sokrates'in erdemli yaşam öğretilerine siyaset felsefesinde geniş yer vermiştir. Adaletsizliği doğaya aykırı bir yönetim

¹⁵ Aslı Çavuşoğlu, "Doğal Haklar ve Jeremy Bentham", Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 37, Yıl 2019, s.27. (erişim tarihi 24.03.2020)
<http://static.dergipark.org.tr/article-download/6d1f/8792/73b9/5db03b95cd270.pdf?>

¹⁶ Cemal Güzel, "İnsan Hakları Düşüncesinin Gelişimi" (İnsan Hakları Paneli, Ankara Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayınları, Ankara, 23 Aralık 2005-31 Ocak 2006).

biçimi olarak ifade eden Platon, böylece doğayı işaret etmesiyle doğal hukuk teorisine paralel bir düşünceye vermiş olmaktadır.¹⁷

Aristoteles'e göre, doğal olarak yalnız bir şekilde var olamayan insanın, en yüksek mutluluk ve iyilik için devlete gereksinimi vardır. Devlet, içinde yaşayanları örgütlemenin yoludur. Devlet bir bütün ise parçaları oluşturanlar yurttaşlardır. Bu nedenle ilk olarak yurttaşın incelenmesi gerekir; çünkü devlet yurttaşların birleşmesinden oluşur.¹⁸ Bu anlamda Aristo'nun bireyi ön plana çıkaran görüşleri daha sonra liberalizme giden yolu oluşturmuştur.

Aristoteles devlet düzeninde doğal hakları, bütün insan doğasını kuşatan ve şehir hayatını da içeren bir normlar bütünü olarak görür. En yüksek fazilet olan soyut adalet kavramından hareketle Aristoteles, devletin pozitif yasalar düzeniyle oluşturduğu hukuki altyapısına ulaşmıştır. Bu çerçevede Aristoteles, doğal hukukla pozitif hukuk arasında bir ilişki kurmuş ilk düşünürdür. Ona göre ne devlet yasaları kendiliğinden oluşmuş bağımsız yasalardır; ne de doğal hukuk yalın bir normdur.¹⁹ İlk olarak Aristoteles tarafından doğal hukuk ve pozitif hukuk arasında kurulan bu bağlantı, daha sonra tarihte farklı düşünürler tarafından benimsenmiş ve genişletilmiştir.

Antik Yunan'da köleliği meşru ve olağan olarak gören Aristoteles'e göre, aile ekonomisi için kölelik kurumunun bulunması şarttır. Aynı zamanda Aristoteles kadınlar, çocuklar ve köleler dışında kalan, yalnızca yurttaş kimliğe sahip kişileri gerçek anlamda insan olarak görmektedir. Zira Aristoteles'e göre gerçek anlamda insan, tam anlamıyla özgür olan kişiye denir. Özel mülkiyet ve demokratik katılım gibi temel insan haklarını oluşturan ilkeler yine Aristo tarafından öne sürülmüştür.²⁰ Ancak bu hakların yalnızca yurttaşlara tanınması, Yunan site devleti polislerin önemli bir özelliğidir. Bu nedenle Antik Yunan döneminde insan hakları, pratikte sadece yurttaşlar için kabul edilmiş bir çerçeve kavramdır. Diğer yandan ilk olarak Antik Yunan felsefesinde insan hakları konusunda

¹⁷ Platon, *Devlet*, s.178

¹⁸ Aristoteles, *Politika*, s.85.

¹⁹ Arslan Topakkaya, "Aristoteles'te Adalet Kavramı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 2, Sayı 6, Yıl 2009, s.629. (erişim tarihi 24.03.2020)

http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt2/sayi6pdf/topakkaya_arslan.pdf

²⁰ Aristoteles, *Politika*, s.85.

düşünsel anlamda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Böylece temel hak ve özgürlüklerin fikri altyapısı, Antik Yunan felsefesi döneminde kurulmuştur.

1.1.3. Roma İmparatorluğunda Hukuk ve İnsan Hakları

Her ne kadar bu başlıkta Roma İmparatorluğu olarak ifade edilmiş olsa da, gerek cumhuriyet dönemi gerekse de cumhuriyetten imparatorluğa geçiş dönemi gibi Roma'nın tüm siyasi dönemleri bu başlık altında incelenecektir. Günümüz Avrupa uygarlığının özellikle hukuk alanında esinlendiği Roma İmparatorluğunda hukuk ve insan hakları, dönemin felsefi düşünce alt yapısından etkilenmiştir. Antik Yunan döneminin aksine, felsefi düşünce akımları hukuksal olarak kısmen somutlaştırılmıştır. Bu açıdan siyasal düşünceye hukuk anlayışının katkıda bulunduğu ilk örnek olarak Roma İmparatorluğunu göstermek mümkündür.

Ancak diğer yandan, Roma hukuku söz konusu dönemde pratik hayat düzenini sağlamak üzere öngörülen kurallardan oluşmuştur. Zira Roma İmparatorluğu istilacı ve yayılcı bir devlet olarak geniş coğrafyalarda hüküm sürmüştür. Bu nedenle imparatorluk topraklarında pratik çözüm arayışında olan hukuk anlayışı ile günlük sorunları çözecek bir hukuk sistemi öngörülmüştür.²¹

Roma'da başlıca felsefi düşünce akımları Epikür ve Stoa etrafında şekillenmiştir. Her iki yaklaşım da bireyci olmasına rağmen, daha çok Stoa düşünce akımı toplumsal hayata yönelik açıklamalar yapmıştır. Hıristiyanlık dininin Roma'da yayılmasından evvel, adeta din gibi işleyen bir Stoa akımının etkili olduğu bilinmektedir. Öyle ki Stoa akımını oluşturan düşünürler, tüm toplum üzerinde sınıf ayrımı gözetmeksizin büyük bir etki bırakmıştır.

Başlıca Stoacı düşünürler Kıbrıslı Zenon, Cicero, Marcus Aurelius ve Seneca'dır. Stoacı düşünürlerden Seneca'nın kölelik karşıtı öğretisi, dış köleliğin iç özgürlük getirmesine dayanmaktadır. Bu anlamda yoğun bir nüfusu bulunan köle sınıfı, dışsal özgürlüğe sahip

²¹ Üskül Engin, "Birey Kavramının Gelişimi ve İnsan Hakları", s.203.

olmadığı için iç özgürlük inancıyla hareket etmektedir. Seneca'nın öğretilerinden bir diğeri ise, yalnızca ruhun ve aklın özgürlüğü gerçek anlamda özgürlüktür inancıdır. Zorunluluk ise yazgı olarak tanınmıştır; yani bu öğretiye göre köleliğin yazgı olarak görüldüğü, her ne kadar Seneca "eşitliği" savunsa dahi bu gerçeğin asla değiştirilemez olarak kabul edildiği söylenebilir. Zira kölelik, Roma İmparatorluğu ekonomisi ve planlaması için büyük öneme sahiptir. Özetle Stoa ahlakının başlıca ilkesi, doğanın yasasına boyun eğmekten geçer. Ahlakın ve hukukun iç içe olduğu, evrene ve insana hakim olan genel geçer bir doğal hukuk anlayışının benimsendiği ifade edilmelidir.²²

Roma'da günlük toplumsal hayat düzeninin sağlanmasında uygulanan eşya ve borçlar hukuku, günümüz Avrupa uygarlığının temel borçlar ve medeni hukukunu oluşturan birikimlerdir. Diğer yandan Stoa ve Helen felsefesinin çok geniş coğrafyaları dini, kültürel, sosyal ve hukuki anlamda etki altında bıraktığı söylenebilir. Bu anlamda Roma hukuku kendi döneminde genel geçer bir hukuk düzeni olarak kabul edilmiştir. 12 levha kanunları ile yazılı olmayan Roma hukuku kuralları yazılı hale getirilmiş böylece sonraki nesillere kaynaklık edebilmiştir. Roma hukuku prensipleri takip eden yüzyıllarda birçok hukuk düzeni tarafından örnek alınmıştır.

Stoacı düşünürlerin diğer bir önemli temsilcisi olan Cicero, yasaların, hukukun ve adalet kavramlarının temeline doğal yasalar "*lex naturalis*" kavramını yerleştirmiştir. Bu kavrama göre doğa yasası, doğanın bir parçası olan her şeyin içinde bulunmaktadır. Doğa evrenseldir, öyleyse tüm insanlık evrensel doğal hukuka tabi olmalıdır. Cicero için gerçek anlamda yasa "*vera lex*", doğanın kurallarına uyan, ezeli ve edebi akıl olarak görülmektedir.²³ Aklın insanı doğruya yöneltip, yanlıştan alıkoyduğunu ifade eder. Bununla birlikte ahlakın doğa yasalarında önemli bir role sahip olduğuna da yer vermiştir. Öyle ki ahlaken yanlış olan fakat yararlı olduğu düşünülen bir hedefe ulaşılmasının asla yararlı olmayacağı görüşündedir.²⁴ Dolayısıyla Cicero'nun görüşleri,

²² Hasan Tahsin Fendoğlu, "*Roma İmparatorluğu'nun Devlet Felsefesi ve Osmanlı Devleti (Stoacı Seneca ve Önceki Kamu Hukukumuz Açısından Kritiği)*", Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 6, Sayı 6, Yıl: 1993, s.189. (erişim tarihi 26.03.2020)

<http://static.dergipark.org.tr/article-download/4b8b/554f/d744/imp-JA66MP25CT-0.pdf?>

²³ Cicero, *Yasalar Üzerine*, çev. C. Cengiz Çevik, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2018, s.31.

²⁴ Cicero, *Yükümlülükler Üzerine*, çev. C. Cengiz Çevik, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2018, s.130.

Antik Yunan felsefesinden Sokrates ve Platon'un görüşleri ile paralellik göstermektedir. Nitekim bireyi ön plana çıkaran, ona akıllı, ahlaklı ve erdemli yaşamı öğütleyen görüşleri sürmüştür.

Batı Roma İmparatorluğu yıkıldıktan sonra, Doğu Roma İmparatoru Iustinianus en önemli faaliyeti olarak o güne kadar varlığı bilinen tüm hukuk kaynaklarını bir araya getirerek bir derleme meydana getirmiştir. Bu derlemesi ile Iustinianus, Batı Medeniyetlerinin modern hukukunun temeli olan Corpus Iuris Civilis'i ortaya çıkarmıştır.²⁵ Bu anlamda Roma İmparatorluğu hukuk alanında ciddi atılımlar gerçekleştirmiştir. Ancak insan hakları hususunda Roma İmparatorluğu aynı başarıyı gösterememiştir. Gerek sınıfsal farklılıklar, gerekse fetih politikalarındaki köleleştirme faaliyetleri ve kölelerin toplumsal hayatta birer eşya olarak görülmesi insan hakları kavramının henüz gelişmediğini göstermektedir. Aynı şekilde kadınların vatandaş olarak tanınmaması bir diğer insan hakları noksanlığı olarak göze çarpmaktadır. Antik Yunan site devletlerinde uygulanan usulle benzer şekilde, sadece Roma vatandaşı olan özgür erkek yurttaşlar birer birey olarak kabul edilmiştir. Nihayetinde yalnızca Roma vatandaşı olan özgür ve erkek yurttaşlara belirli temel hak ve özgürlüklerden faydalanma imkanının verilmesi, henüz Roma İmparatorluğunda gerek Hıristiyanlık öncesi gerekse Hıristiyanlık sonrası dönemde insan hakları kavramının oluşmadığını göstermektedir.

1.1.4. Doğu Toplumlarında İnsan Hakları

Milattan önce 539 yılında Pers Kralı 2. Kiros tarafından Babil şehrinde yazdırılan Kiros silindiri, içeriği itibarıyla Hammurabi kanunlarından sonra insan haklarını tanıyan bir metin olarak tarihte yerini almıştır.²⁶ Kiros silindirinde Babil şehrindeki kölelerin serbest ve özgür olması gerektiğinden bahsedilmiştir. Aynı zamanda halka can, mal ve namus

²⁵ Oğuzhan Keskin, "Modern Hukuki Sistemin Temelleri Üzerine Bir Giriş Çalışması: Geç Orta Çağ'da Corpus Iuris Civilis'in Keşfi ve Etkileri", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 72:1 (2014 Haziran), s.602. (erişim tarihi 28.03.2020)

<http://static.dergipark.org.tr/article-download/imported/5000034813/5000034188.pdf?>

²⁶ "İnsan Haklarının Kavramsal ve Tarihsel Gelişimi", [Democratic Citizenship and Human Rights Education in Turkey](http://www.edchreturkey-eu.coe.int/Source/Resources/Trainingset/Module3_ConceptualFrameworkofEDCHRE_tr.pdf) (14 - 16 Nisan 2015), *Council of Europe Yayınları*, (s.4), erişim tarihi 28.03.2020 http://www.edchreturkey-eu.coe.int/Source/Resources/Trainingset/Module3_ConceptualFrameworkofEDCHRE_tr.pdf

güvenliğinin sunulması, diğer yandan halka dil ve din özgürlüğünün tanınması temel hak ve hürriyetleri koruma altına alan bir metin olduğunu göstermektedir.

Kilden yapılmış çivi yazılı bir kitabe olması nedeniyle günümüze kadar ulaşmıştır. Her türlü dini inanışa saygı gösterilen, ırk ayrımcılığını ortadan kaldıran ve halka yöneticileri seçme hakkı tanıyan bir anayasal metin olduğu iddia edilmektedir. Kiros silindirinin başlıca özelliği, eski çağlarda yaygın olan baskıcı ve adaletsiz devlet yönetimi uygulamalarına karşı, barış ve özgürlük konularında olumlu adımlar atılan ilk toplumsal niteliğe haiz metin olmasıdır.²⁷ Nitekim temel hak ve özgürlükleri yalnızca yurttaşlara değil; insanı kölelikten birey olmaya yükselterek, söz konusu hak ve özgürlükleri tüm insanlığa tanınması önemli bir özelliktir.

İslamiyet döneminde Arap yarımadasında görülen gelişmeler insan hakları anlamında önemlidir. Medine vesikasının düzenlenmesi ile, dönemin Medine şehrinde yaşayan birçok farklı dine mensup kabilenin birlikte düzen içinde ve özgürlüklere sahip şekilde yaşayabilmeleri öngörülmüştür.²⁸ Uygulamada siyasi birliği amaçlayan bir metin olarak görülse de, yalnızca bu amaca hizmet etmekle kalmaz. Siyasi birliği sağlamasının yanı sıra, içeriği itibarıyla çok hukukluluk karşısında hukuk birliğini oluşturan ilk önemli antlaşma olarak değerlendirilmelidir. Aynı zamanda birçok farklı inançtan ve ırktan oluşan Medine toplumunu, tek bir çatı altında toplamasıyla temel hak ve özgürlüklere saygılı bir yönetim sağlandığını göstermektedir.

1.1.5. Kilise Egemenliğinde İnsan Hakları

Hıristiyanlığın evrensel bir din haline gelmesinde en büyük etken, Roma İmparatorluğu sınırları içerisinde bu dinin geniş coğrafyalara yayılmış olmasıdır. Roma İmparatorluğunda Hıristiyanlık dininin yayılmasındaki nedenlerden biri, Seneca'nın (M.Ö

²⁷ Eray Karatekir, Pers Kralı II. Kyros (Hayatı, Şahsiyeti ve Siyasi Faaliyetleri), Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2015, s.103.

²⁸ Abdurrahman Demirci, "Medine Vesikası: Oluşum Süreci ve Zimmet Antlaşmalarına Etkisi", İstem Dergisi Yayınları, 10:19 (2012 Aralık), s.261. (erişim tarihi 30.03.2020)
<http://static.dergipark.org.tr/article-download/24ae/b5c8/18bd/imp-JA79PK96HJ-0.pdf?>

4 - M.S. 65) öğretisi olan iç özgürlüğün dış köleliği getirmesi, dış özgürlüğün ise aslında iç köleliğe neden olduğudur. Seneca'nın bu felsefesi Hıristiyanlığın Roma'da, özellikle köleler ve toplumun alt sınıfında yayılmasının temel sebebidir. Öyle ki dış özgürlüğe sahip olamayan köle, dış köleliğini içsel özgürlüğü ile bütünleştirir. Hıristiyanlık dininin vaat ettiği kurtuluş doktrini sayesinde içsel özgürlük sağlanır.

Hıristiyanlık dininin özellikle köleler arasında ve toplumun alt sınıflarında yayılmasının aksine, Hıristiyanlık bu mevcut toplumsal eşitsizliği dinsel olarak meşrulaştırmaktadır. Bununla birlikte Hıristiyanlık, siyasal iktidarın Tanrısal olduğunu bu nedenle iktidarını Tanrıdan alan siyasal gücün sınırlanması gerektiğini iddia etmiştir. Öyle ki Aziz Paulus "Omnis potestas a deo"²⁹ sözü ile tüm siyasal iktidarların Tanrı tarafından gönderildiğini ileri sürmüştür.³⁰ Bu anlamda Hıristiyanlık siyaset felsefesinde, siyasal iradenin kaynağı Tanrısal iradedir ve var olan siyasal düzen de Tanrı tarafından kurulmuştur. Bu nedenle var olan otoriteye karşı her türlü direniş ve isyan, Tanrı'ya karşı bir isyan olarak görülmüştür.

Hıristiyanlığın yayılmasıyla Kilise kurumunun yönetimde önemli bir role sahip olması, Kilise ve yönetim ilişkisinin kurulmasını sağlamıştır. Bu ilişkinin kurulmasında önemli bir rol oynayan düşünür Aziz Augustinus olmuştur. Aziz Augustinus'un özgürlüğe dair önemli tespitini insan iradesi ile Tanrısal iradenin uyumu oluşturur. Tanrısal yasa, doğal yasa ve dünyevi yasaların bulunduğunu ileri sürmüştür. İnsanların mutlak Tanrısal yasalara itaat etmesi gerektiğini söylemiştir. Bu anlamda özgürlük, Hıristiyanlık teolojisinde Tanrısal iradenin belirlenimi altındadır. Öyle ki Tanrısal iradeye uymayan eylemlerin özgürlük sınırları içinde düşünülmesi mümkün değildir. İlk günahattan sonra insan iradesi hala özgürlüğünü korumaktadır ancak cezai yaptırımlarla çevrilmiştir.³¹ Nihayetinde kilise egemenliğindeki sınırlı özgürlük ve cezai yaptırımların acımasızlığı bu felsefi altyapıdan gelmektedir.

²⁹ Aziz Paulus, Bütün İktidarlar Tanrıdan Gelir.

³⁰ Zafer Duygu, *İsa, Pavlus, İnciller*, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2019, s.565.

³¹ Hale Gülser Erbağcı, "Augustinus'ta İrade Özgürlüğü Problemi", Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2007, s.155.

Kilisenin örgütlenmesi ile Avrupa'da egemenlik savaşlarının, diğer bir deyişle çatışmalarının yaşandığı söylenebilir. Bu çatışmalara son veren, Papa I. Gelasius'un Orta Çağ boyunca yürürlükte kalacak çifte kılıç teorisi olmuştur. Kilisenin dünyevi iktidarlar karşısında özerkliği çifte kılıç öğretisiyle sağlanmıştır. Çifte kılıç teorisiyle, Kilisenin manevi kılıca (Auctoritas), kralın ise maddi kılıca (Potestas) sahip olduğu söylenmiştir. Dünyevi iktidar karşısında zayıf bir konumda bulunan Kilise, bu teoriyle bağımsızlığını sağlamış ve özerk bir otorite olarak tanınmıştır. Batı Roma İmparatorluğunun yıkılmasıyla Avrupa'nın en büyük örgütlü yapısı olarak Kilise ortaya çıkmıştır.³² Papa I. Gregorius kilisenin siyasal iktidarın üzerinde bir üst otorite olduğu fikrini ortaya atan ilk din adamıdır. Egemenliğin kiliseden doğduğunu, bu nedenle kralların kiliseye itaat etmesi gerektiğini iddia etmiştir. Kilise aforoz yetkisiyle siyasal iktidar üzerinde ciddi bir tehdit oluşturmuştur.³³ Nitekim parçalı feodal yapıda olan Avrupa şehir devletlerinde, yüzyıllarca kilise ve feodal krallıklar ortak biçimde yönetimi yürütmüştür.

Platoncu Augustinus'un katı kurallara tabi Hıristiyanlık anlayışı ile kurmuş olduğu otoriter kilise figürü, Orta Çağ döneminde Aquinolu Thomas'ın akla dayanan teorileri ile şekillenmiştir. Aquinolu Thomas Aristo temelli bir yaklaşımla hukuk, yasa ve siyaset felsefesi alanındaki öğretileri ile insan aklı temelli bir yasa kavramı geliştirmiştir. Ortak mutluluğun ve ortak yararın gözetilmesi gerektiğinden hareketle, hukuk anlayışını bu zemin üzerine inşa etmiştir. Bu anlamda evrensel yasanın, insan tarafından algılanış biçiminin doğal yasa olduğunu ileri sürerek; meşru yönetimlerin doğal yasalara uymak zorunda olduğunu iddia etmiştir. Bu anlamda Aquinolu Thomas, temel hak ve özgürlüklerin koruyucusu olan doğal hakları tanımış, adaletsiz hukukun hukuk olmadığını ifade etmiştir. Nihayetinde meşru yönetimlerin söz konusu doğal haklara saygılı davranması gerektiğini ifade etmiştir. Aksi halde Aquinolu Thomas'a göre, zulme karşı direnme bir hak olarak tanınmıştır. Direnme, toplu ve bilinçli bir halk hareketi olarak ilk olarak bu dönemde tanınmasıyla, zulme boyun eğmeme olarak ifade edilebilir.³⁴ Bu anlamda Aquinolu Thomas'ın tanıdığı doğal yasalar, aynı zamanda insan

³² Haşim Özpolat, "Tanrının Siyasetinden Siyasetin Tanrısına Egemenlik Kuramının Dönüşümü", Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 23:2 (2017 Aralık), s.148. (erişim tarihi 01.04.2020) <http://static.dergipark.org.tr/article-download/8ba5/44ee/4262/5acf477f6225f.pdf?>

³³ Cemal Baki Akal, *Devlet Kuramı*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2013, s.237.

³⁴ Ahmet Taşkın, "Baskıya Karşı Direnme Hakkı", Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 52:17 (2004 Mayıs), s.50. (erişim tarihi 02.04.2020) <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2004-52-17>

hakları kavramının temelini oluşturan yasalardır. Öyle ki Thomas Aquinas doğal yasalara uymayan iktidara karşı ihtilal yoluna başvurmanın haklı olduğunu söylemektedir.³⁵

Nitekim direnme hakkının pozitif hukuk düzenine yansıyan ilk örneği Magna Carta Libertatum olarak görülmelidir. Kralın keyfi uygulamalarının önüne geçmeyi hedefleyen söz konusu metinde "*Kanuna uygun ve mahkeme kararı olmaksızın hiç kimse hürriyetinden yoksun bırakılamaz, hapsedilemez ve ülke dışına çıkartılamaz ve sürgün edilemez.*"³⁶ maddesi, tezimin konusu olan adil yargılanma ve gerekçeli karar hakkı ile yakından ilişkilidir. Gerek Hammurabi kanunları gerekse Kiros silindiri ilk insan hakları metinleri olarak tarihte yerini almışsa da, Magna Carta Libertatum halkın ve burjuva sınıfının krala karşı kazandığı bir zafer olması yönüyle farklılık arz etmektedir. Bu bağlamda, Magna Carta Libertatum tepeden inme bir metin değil; halkın haklarını tanıyan, taleplerini içeren bir metindir. Nitekim içerdiği 10. madde ile adil yargılanma hakkının halk tarafından elde edildiği ilk metin olduğu kabul edilebilir. Böylece sınırsız güce sahip otoritelerin gücü sınırlanmış, temel hak ve özgürlüklerin Orta Çağ döneminin sonlarına doğru tanınması söz konusu olmuştur.

Nihayetinde skolastik düşüncenin hakim olduğu Orta Çağ döneminde, Kilisenin toplum üzerinde baskıcı bir rol üstlendiği bilinmektedir. Bu baskı altında dünyayı yaşadığı feodal yapıdan ibaret gören Orta Çağ insanı, baskı ortamında hiçbir zaman sorgulamaya cesaret edememiştir. Orta Çağ'da dogmatik dini kurallar altında yüzyıllarca yaşamış insanlar, asla önemli görülmemiş; her daim toplumun genel menfaati öne çıkmıştır. Zira Orta Çağ döneminde toplumu anlatan birçok Latince kelime (societas, communitas, corpus, universitas, multitudo, congregatio, collectio, coetus, collegium gibi) bulunmakta iken; bireyden hiçbir zaman söz edilmemiştir.³⁷ Katı kurallar altında yüzyılların geçtiği dönem olarak Orta Çağ'da, düşünmenin ve sorgulamanın yasak olması nedeniyle gerek insanın gerekse toplumun gelişimi mümkün olmamıştır. Dini kurallara dayalı Skolastik düşüncenin uzantısı olan Engizisyon Mahkemelerinde, acımasız yargılamaların hüküm

³⁵ Adnan Güriz, *Hukuk Felsefesi*, Ankara: Siyasal Kitabevi Yayınları, 2003, s.73.

³⁶ "Magna Carta Libertatum", Büyük Sözleşme, 19 Haziran 1215, (erişim tarihi 03.04.2020) https://tr.wikisource.org/wiki/Magna_Carta_Libertatum

³⁷ Üskül Engin, "Birey Kavramının Gelişimi ve İnsan Hakları", s.203.

sürdüğü uzun bir dönem yaşanmıştır.³⁸ Temel hak ve özgürlüklerden bahsetmenin güç olduğu bu çağda insanlık, her daim Kilise ve Engizisyon Mahkemeleri korkusu altında yaşam sürmüştür.

1.1.6. Osmanlı Devletinde İnsan Hakları

Özellikle yükselme devrinde Osmanlı Devleti, fetih ve iskan politikalarının benimsenmesiyle çok geniş topraklarda hüküm sürmüştür. Yükselme devrinde Osmanlı İmparatorluğu, fethettiği topraklarda yerli halk üzerinde hoşgörülü bir yönetim yürütmüştür. Azınlıklar olarak tabir edilen yerli halkın kendi kültürel, dini ve örf ve adet hukuklarına göre yaşayabilmelerine imkan verilmiştir.³⁹ Fethedilen bölgelerde özerk yönetim usulleri uygulanmış; merkezi otoriteye bağlılığın sağlanması bu hoşgörü politikası ile mümkün olmuştur. Bu anlamda her daim azınlıkların temel hak ve özgürlüklerine değer veren bir merkezi otorite iktidarı varlık göstermiştir.

Osmanlı Devletinde yaşam hakkı, eşitlik hakkı, mülkiyet hakkı, din ve ibadet özgürlüğü, konut dokunulmazlığı hakkı, kişi dokunulmazlığı, seyahat ve oturma hakkı gibi modern anlamda birçok temel hakkın tanındığı ve insan onuruna uygun şekilde korunduğu bilinmektedir. İslam dinini benimseyen ve devlet yönetiminde İslamiyet'in emirlerini uygulayan Osmanlı Devleti, bireye her daim değer veren bir anlayışa sahiptir. Örneğin kölelik hususunda dahi İslam ve Osmanlı hukuku sadece savaş esirlerini köle statüsünde görmüştür. Savaş esirleri ise Osmanlı Devletine karşı savaşmış, yenik düşmüş ve Osmanlı yönetimine boyun eğmemiş gruplardır. Batı toplumlarında kişi olarak kabul edilmeyen kölelere, Osmanlı Devletinde kendini kölelikten azat edebilme hakkı tanınmıştır. Köle efendisine kendisine biçilen değeri ödeme şartıyla serbest kalabilmiştir.⁴⁰

³⁸ Ortaçağ boyunca Engizisyon Mahkemelerinin Avrupa'da yaptığı baskıcı uygulamaları için bkz. Guy Testas & Jean Testas, *Engizisyon: Orta Çağ Hıristiyan Dünyasında Şiddet*, çev. Ali Erbaş, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003, s.79.

³⁹ Hasan Tahsin Fendoğlu, "*Osmanlı Hukukunda Muhalefet Hakkı*", İstanbul İnsan Hakları Sempozyumu, 10-11 Aralık 1994, 2. baskı, s.14.

⁴⁰ Fendoğlu, "Roma İmparatorluğu'nun Devlet Felsefesi ve Osmanlı Devleti", s.198.

Duraklama ve gerileme döneminde ulusal bağımsızlık akımlarının oluşması çok uluslu Osmanlı Devletini zor durumda bırakmış; Osmanlı'nın çeşitli isyanlarla mücadele etmesi ve yıpranması söz konusu olmuştur. Bölgesel özerkliğin sağlanması amacıyla Sened-i İttifak, Osmanlı Devletinin insan hakları alanında düzenlediği ilk metindir diyebiliriz. Sened-i İttifak metninin en önemli özelliği, yerinden yönetim ilkesiyle yönetilmekte olan Osmanlı Devletinde, ayanların yönettikleri bölgelerde asayişin sağlanmasıyla görevli olması ve ezici vergi politikası uygulamaması yönündedir. Bu senet ile ilk kez Padişahın yetkileri ayanlar lehine sınırlanmıştır. Ayanlara iç isyanları bastırma yönünde iç yetkiler tanınmıştır. Böylece Sened-i İttifak, merkezi otoritenin gücünü sınırlayan ilk metin olması yönüyle Osmanlı-Türk anayasal gelişmelerinin başlangıcı kabul edilmektedir.⁴¹

Ulusçuluk akımının sınırlarında yayılmasına engel olmak isteyen Osmanlı Devleti, gayrimüslim ve Müslüman tebaanın yaşadığı ikili yapı düzeninde özellikle gayrimüslimler lehine hareket etmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle gayrimüslim tebaa lehine bir adım atılarak Tanzimat Fermanı ilan edilmiş; İmparatorlukta yaşayan herkes için geçerli olması öngörülmüştür. Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devletinin ilk temel haklar bildirgesi olarak nitelendirilmiştir.⁴² Öyle ki ceza kanunnamesi çıkarılmasını öngören ilk metin olmuştur. Bu yönüyle adil yargılanma hakkı ve kanunilik ilkesi yönünde atılan ilk adımdır.

Eşitlik, hürriyet ve adalet ilkeleri çerçevesinde siyasi hayatta önemli bir yer tutmaya başlayan milliyetçilik, liberalizm ve sosyalizm gibi akımlar gerek Avrupa'yı gerekse dünyanın geri kalanını önemli ölçüde etkilemiştir. Batı medeniyeti teknolojik, ekonomik ve coğrafi merkez olmasıyla kendi bünyesinden çıkan bu siyasi değişime ayak uydurmuş ve bu değişimi kendi lehine kullanmayı bilmiştir.⁴³ İslam tarihinden gelen insan haklarına saygılı devlet modeliyle yönetilmiş olan Osmanlı Devleti, aydınlanma çağının modernleşme akımı karşısında çeşitli adımlar atmak zorunda kalmıştır.

⁴¹ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018, s.63.

⁴² Belkıs Konan, "İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Açısından Osmanlı Devletine Bakış", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 15:4 (2011), s.275. (erişim tarihi 03.04.2020)
http://webftp.gazi.edu.tr/hukuk/dergi/15_4_8.pdf

⁴³ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: Kronik Kitap Yayınevi, 2019, s.29.

Azınlıklara modern anlamda imtiyazlar vermek zorunda kalan Osmanlı Devleti, Islahat Fermanı ile tüm vatandaşların can, mal, ırz güvenliğinin korunması ve kanun önünde eşit olması şeklinde korumaları yazılı olarak düzenlemiştir. Batılı devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki baskıları sonucunda, Osmanlı Devletinin Islahat Fermanı ile azınlıklara imtiyazlar tanınması kaçınılmaz bir sonuç olmuştur. Nihayetinde bazı mutlak otoriter yönetici uygulamaları haricinde, her daim temel hak ve özgürlüklere özel bir değer atfetmiş olan Osmanlı Devleti, Batı'nın modernleşme akımına uyum göstermek zorunda kalmıştır. Bu anlamda insan hakları alanında yazılı düzenlemelerin yapılması, Osmanlı Devletinde pratikte önemli bir değişikliğin yaşanmasına neden olmamıştır. Zira Osmanlı Devleti, İslam dini geleneğinden gelen insan hakları mirasına uygun bir şekilde yönetilmiştir. Kendi modernleşme sürecini geçiren Osmanlı Devleti, çok uluslu yapısını bir arada tutma gayreti içinde, İslam hukukunun sunduğu geniş perspektifi Islahat Fermanına yansıtmıştır.⁴⁴

Özetle Osmanlı Devleti, İslamiyet geleneğinden gelen insan hakları anlayışını uzun yıllar korumuştur. Bu doğrultuda azınlıklara her daim kendi inanç ve kültürlerine göre yaşama imkanı verilmiştir. Avrupa'nın parçalı feodal yapısına benzer bir yönetim anlayışı benimseyen Osmanlı Devleti, bulunduğu dönemde dünyanın en geniş coğrafyalara uzanan imparatorluğu olarak tarih sahnesinde yerini almıştır. Ancak coğrafi keşifler ile ticaret yolları değişmiş; matbaanın bulunması ile özgür düşünce ortamı oluşmuştur. Bu nedenlerle dış baskıların azınlıklar üzerinde etkili olması söz konusu olmuş; Osmanlı Devleti yazılı düzenlemeler yaparak azınlıklara imtiyazlar tanımaya zorlanmıştır.

1.1.7. Aydınlanma Çağında İnsan Hakları

Karanlık Orta Çağ boyunca Avrupa'da bilginin tekeli Kilise kurumunda bulunmuştur. Kilise dogmatik düşüncelerle halka skolastik düşünceyi empoze etmiştir. Latince el yazmalarından oluşan dini metinler, okutulan tek tür kaynağı oluşturmuştur. Ancak

⁴⁴ Kubilay Çakır, "Islahat Fermanı ve Kanun-i Esasi Bağlamında Osmanlı'da İnsan Hakları", Yıl: 2016, s.4. (erişim tarihi 03.04.2020)

https://www.academia.edu/26893158/Islahat_Ferman%C4%B1_ve_Kanun-i_Esasi_Ba%C4%9Flam%C4%B1nda_Osmanl%C4%B1da_%C4%B0nsan_Haklar%C4%B1

matbaanın bulunması skolastik düşüncenin terk edilmesine ve bilginin Kilise tekeline terk edilmesini sağlamıştır. Bu anlamda matbaanın bulunması bir devrim niteliğinde kabul edilmelidir. Diğer yandan özgür düşünce ortamının oluşması ve Kilise otoritesinin kırılması, takip eden gelişmeler olarak meydana gelmiştir.

Rönesans dönemine gelindiğinde dünyevi, seküler ve insanı temel alan, hümanizmanın öne çıktığı bir modern toplum inşa etme anlayışı ortaya çıkar. Rönesans hareketinin ruhunu özellikle insanı merkeze alması oluşturur. Bu yönüyle Rönesans döneminden itibaren, insan ve hakları değerli görülmüş; insan temelli bir toplum anlayışı geliştirilmiştir. Kilisenin bir arada tuttuğu Feodal yapı çözümlenmiş; öncelikle mutlakiyetçi devlet kavramı, daha sonra ise modern devlet kavramı oluşmuştur.

İtalya'da ortaya çıkan düşünce akımı olan Rönesans, 15. yüzyıl boyunca Avrupa'nın tamamına yayılmıştır. Hümanizmin önemli temsilcilerinden olan ve modern siyaset biliminin kurucusu kabul edilen Machiavelli, Prensin siyasal amaçlarına ulaşabilmesi için Kilisenin buyurduğu Hıristiyan etiğine uyması gerektiğini ifade eder.⁴⁵ Machiavelli'nin bu görüşünden yola çıkarak, modern siyaset kuramının temelinde insanın sahip olduğu güç ve iradesiyle kendi kaderine egemen olabileceği inancı bulunur. Söz konusu bu görüş dünyacı ve insanın kendi özgür iradesiyle, kendi iyisini bulabileceği bir faydacı ahlak anlayışına vücut vermektedir. Dolayısıyla yönetimin seküler bir boyut kazanmasında Machiavelli'nin önemli bir rol oynadığını, siyaset felsefesinin temelinde insanın kendi kendisini yönetmesi anlayışı olduğunu söylemek mümkündür.

Kilisenin yıllar süren egemenliği sona erdikten sonra, egemenliğin kim tarafından nasıl ve ne şekilde kullanılacağına ilişkin çeşitli görüşler ortaya çıkmıştır. Jean Bodin, egemenlikte üç önemli noktaya değinmiştir. Bunlardan ilki, egemen olan kişinin tüm halk üzerinde bir yönetme gücüne sahip olduğudur ki, bu görüş mutlakiyetçi devlet modeline yol açmaktadır. Bu anlamda parçalanmış bir egemenliğin toplumda karışıklıklar yaşanmasına neden olacağını iddia etmiştir. Egemenliğin mutlak, en üstün buyurma gücü ve koşulsuz olduğunu söylemiştir. Bodin'e göre egemen başkalarından emir almaz, yasa

⁴⁵ Niccolo Machiavelli, *Prens*, çev. Kemal Atakay, İstanbul: Can Sanat Yayınları, 2013, s.121.

yapar ve değiştirir ancak asla kendini sınırlamaz.⁴⁶ Bodin'in egemenlik hakkındaki bu görüşleri mutlakiyetçi devlet modelinde monarşi yönetimleriyle yakından ilişkilidir. Ancak doğal hakların korunması amacıyla ve zgrlki yönetim anlayışının benimsenmesi ile ilerleyen dönemde modern devletin oluşumu gündeme gelmiştir. Böylece egemenliğin bölünmesi, temel hak ve özgürlüklerin koruma altına alınmasını sağlamıştır.

Reform döneminde Avrupa'nın değişik bölgelerinde gerçekleşen reformist hareketleri tek ve homojen bir yapıda görmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Her bölgenin dini, sosyal, kültürel ve politik yapısı farklılık arz ettiğinden, her bir reformist hareket farklı yapılara karşı gerekleşiş tepkilerden oluşur. Katolik tiranlığı olarak ifade edilebilecek tek bir yapılanmaya karşı çıkılması, birçok farklı reformist hareketi tek çatı altında birleştirmiş ve alternatif Protestan mezhebinin oluşmasına neden olmuştur.⁴⁷ çeşitli reformist hareketlerin gerçekleşmesi ile amaçlanan, seküler modern devlete ulaşmakla birlikte, Tanrı ile kul arasında aracılık rolünü üstlenen Kilise kurumunun toplumsal hayattaki rolünü azaltmaktır.

Aydınlanma ağında temel hak ve özgürlükleri ön plana çıkaran bir düşünür olarak John Locke, insanlığın doğa durumunda tam bir barış içinde yaşadığını iddia eder. Mülkiyetin temelini ise emeğe dayandırır. Tarihin başlangıcında tüm dünyadaki nimetlerin, tüm insanlığın ortak mülkiyetinde olduğunu söyler. Doğa durumu içinde insanın zgr iradesi ile hareket edebileceğini ve mülkiyet edinebileceğini, ancak mülkiyetin sınırlı olması gerektiğini anlatır. Ona göre bu sınır üç ayrı kriterle belirlenmelidir. Bunlar yeterlilik sınırı, bozulma sınırı ve emek sınırıdır. Yeteri kadar ürün, bozulmayacak miktarda ürün ve emeğinin karşılığı olan ürünü almak doğa durumu içinde olağan bir paylaşma metodudur. Bu anlamda doğa durumu içinde, her insanın doğal haklara sahip olduğunu ileri sürer.⁴⁸ Liberalizmin dayanağı olan bireyin toplumdan eski olması savı ise, doğa

⁴⁶ Mehmet Ali Ağaoğulları; Levent Köker, *Kral-Devlet ya da lml Tanrı*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2009, s.194.

⁴⁷ Mustafa Bıyık, "Katolik Tiranlığından Protestan Teokrasisine: John Calvin ve Cenevre Modeli", 8:22 (2005 Haziran), s.43. (erişim tarihi 04.04.2020)
<http://static.dergipark.org.tr/article-download/imported/5000151534/5000137491.pdf?>

⁴⁸ John Locke, *Hükümet zerine İki İnceleme*, ev. Fahri Bakırcı, Ankara: Babil Yayınları, 2004, s.48.

durumu ve doğal haklar bütününe dayanır. Doğal haklar ise insan hakları kavramının dayanağı olan temel hakları oluşturur.

Bu görüşleriyle John Locke, liberal düşüncenin temellerini oluşturmuş; aynı zamanda mutlakiyetçi rejim karşıtı görüşleriyle modern devlete katkıda bulunmuş bir düşünürdür. Ona göre insan tabiatı gereği akılcı bir varlık olduğu için, işlemeyen sistem yerine insan her daim daha iyi işleyen yeni bir sistem talebinde bulunacaktır. Tarih boyunca yaşanan tüm siyasi gelişmeler ise bu tabiatın ürünüdür.⁴⁹ Bu kapsamda Locke, insanı temel alan görüşleri ile temel hak ve özgürlüklerin ortaya çıkış sürecine katkıda bulunmuştur.

Siyasal toplumu doğa durumundan ayıran en önemli özellik, siyasi toplumlarda güvenliği tesis etme görevinin devletin tekelinde olmasıdır. Devlet tekelinde olan güvenliği tesis etme faaliyeti için, devletin iki farklı yetkisi bulunmaktadır. Yasama ve yargılama erkleri ile kanunlaştırma ve cezalandırma yetkilerine sahip olan devlet, toplumsal düzeni sağlayan yegane yapıdır. Zira devlet olmadıkça herkes herkesle sürekli olarak bir savaş halindedir.⁵⁰ Bu anlamda doğa durumunun kaosa neden olması kaçınılmazdır. Dolayısıyla anayasal modern devletin ortaya çıkması, temel hak ve özgürlükler bilincinin oluşması ve somut olarak modern devlete yerleşmesi düzensiz doğa durumunun sonuçları olarak kabul edilmektedir.

Aydınlanma döneminin önemli düşünürlerinden bir diğeri ise Jean-Jacques Rousseau'dur. Rousseau özellikle insan hakları kavramı üzerinde önemli çalışmalar yapmıştır. İnsanın doğal durumda özgür ve eşit olduğunu ileri sürer. Ona göre toplumsal hayatın oluşması ile insanlar hem özgürlüklerini hem de eşitlik halinde yaşam sürebilme imkanını yitirmişlerdir. İnsanların aralarında sözsüz ve yazısız olarak bir sözleşme yaptıklarını, bu toplum sözleşmesi ile devleti kurduklarını söylemiştir. İnsan hakları teorisinin ve devlet anlayışının temelini toplum sözleşmesi oluşturur. Bu anlamda Rousseau'ya göre devletin asli görevi, insan haklarını korumak ve geliştirmektir. En önemli doğal hak olan yaşam

⁴⁹ Yunus Koç, "Yeniçağda Kavram Olarak Egemenliğin Analizi: Jean Bodin, Thomas Hobbes, John Locke ve Jean-Jacques Rousseau Üzerine", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6:12 (2020 Ocak), s.345. (erişim tarihi 06.04.2020) <http://static.dergipark.org.tr/article-download/defc/52b0/1a7f/5e0eefe7d7843.pdf?>

⁵⁰ Hobbes, *Leviathan*, s.101.

hakkının korunması ise devlete düşen bir yükümlülüktür.⁵¹ Gerek Amerikan Bağımsızlık Bildirgesinde gerekse Fransız İhtilalinde Rousseau'nun toplum sözleşmesi teorisinin önemli rol oynadığı bilinmektedir.

Nitekim skolastik düşünceyi empoze eden Kilise egemenliğinden, modern devlete ve modern topluma geçişte Rönesans ve Reform hareketlerinin rolü oldukça önemlidir. Dinin araç olarak kullanıldığı yönetim biçiminden seküler bir yönetim anlayışına geçişle, akla dayalı bilimin ön plana çıkması mümkün olmuştur. Bu anlamda devlet düşüncesinin modern anlamda doğabilmesi için dünyevi iktidarın ruhani iktidara karşı üstün gelmesi gerekmiştir.⁵² Batı toplumlarında ulus devlet ve egemenlik gibi kavramların modern devleti ortaya çıkarmasına kadar geçen süreçte en önemli adım, din ve devlet işlerinin ayrılması olmuştur.

Bu dönemde insana etki eden hümanizma akımı insanı yüceltmiş ve ona bir kutsallık atfetmiştir. Hümanist akımın sonucunda, ilgi dinden insan ve onun doğasına kaymıştır. Bu düşünce biçimi ile insanın doğa üzerinde hakimiyet kurabileceği, geleceğini belirleyebileceği (determinizm) düşüncesiyle temel hak ve özgürlüklere sahip olması gerektiği anlaşılmıştır.⁵³ Zira özgür düşünce ortamı olmaksızın insanın kendini geliştirme imkanı bulunmadığı, böylece toplumun gelişmesinin mümkün olmadığı anlaşılmıştır. Bu anlamda geleneklerin dayatılmasına ve baskıcı otoriter rejim uygulamalarına karşı direnişler meydana gelmiş; dünyanın seyrini değiştiren önemli devrimler yaşanmıştır.

1.1.8. Fransız İhtilali Döneminde İnsan Hakları

Avrupa'da Rönesans ve Reform hareketleri sonucunda dinin toplumsal hayattaki rolünün azalmasıyla, mutlakiyetçi devlet modeli ortaya çıkmıştır. Dünyevi iktidarın güçlenmesi, tıpkı geçmişte Kilisenin uyguladığı baskıcı politikalara yol açmıştır. Şiddet tekeli üzerinde hakim güç konumunda bulunan otoriter rejim yönetimlerinde, egemenlik tek

⁵¹ Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s.95.

⁵² Cemal Bali Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1998, s.322.

⁵³ Josep Fontana, *Çarpıtılmış Geçmişe Ayna*, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2003, s.87.

kişide yani kralda toplanmıştır. Bu düzende vergilendirmenin daha yaygın bir hale geldiği söylenmektedir. Diplomatik kurumsallaşmanın yeri önem kazanmıştır. Ticareti ve ekonomik büyümeyi teşvik edici planlı ekonomik atılımlar gerçekleşmiştir.

Söz konusu Fransız İhtilaline uzanan dönemde, Avrupa devletleri için ekonomik atılımların gerçekleşmesi yalnızca ülke sınırları içinde bulunan kaynakların değerlendirilmesiyle sınırlı kalmamıştır. Aynı zamanda sömürgecilik faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi ile çok geniş toprakların kaynakları ana ülkelere aktarılmıştır. Bu ülkeler günümüzdeki haliyle başta İngiltere, Hollanda, Fransa ve İspanya olmuştur. Ekonomik kaynakların aktarılması sürecinde izlenen sömürgeleştirme faaliyeti, liberal düşünce akımına taban tabana zıtlık göstermektedir. Öyle ki Amerika kıtasında gerek doğa durumunda gerekse toplumsal hayatta yaşamlarını süren insanlar, adeta Roma'da ve Antik Yunan'da olduğu gibi köleleştirilmiştir.⁵⁴

Hümanizmin öne çıktığı Aydınlanma çağında, Avrupalı devletlerin sadece kendi halkları lehine hümanist politikalar yürüttüğü anlaşılmaktadır. Zira sömürgelerde gerçekleştirilen insan hakları ihlalleri, tarihsel olarak söz konusu kavramın herhangi bir ilerleme göstermediğini ortaya koymaktadır. Sömürgelerde görülen acımasız uygulamalar, merkantalist politikaların kaçınılmaz sonucu olarak insan hakları konusunda ilkel çağdan pek farklı bir düzende bulunmadığını göstermiştir.⁵⁵ Gözünü altın hırsı bürüyen Avrupalı devletler, Rönesans akımının oluşturduğu hümanist düşünceyi Avrupa topraklarında bırakmış; sömürgeleştirilen topraklarda yaşayan yerli halkın yaşam hakkını hiçe sayan bir soykırım politikası izlemiştir.

Gerek Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi gerekse Fransız İhtilali, otoriter ve baskıcı monarşi iktidarlarının sınırsız gücüne karşı birer direniş olarak ortaya çıkmış devrimlerdir. 16. yüzyıl sömürgecilik faaliyetlerinden başlanarak 18. yüzyılın sonlarına kadar geçen süreçte, Kilise kurumunun etkisinin oldukça azalmasıyla despot yönetimler ortaya çıkmıştır. Bu yönetimler üzerinde burjuvazinin ciddi bir etkisi olmuştur. Zira coğrafi keşifler döneminin yaşanması, ekonomik olarak zenginleşen bir tacir sınıfı

⁵⁴ Marc Ferro, *Sömürgecilik Tarihi*, çev. Muna Cedden, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2017, s.117.

⁵⁵ Raimondo Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi*, çev. Aydın Emeç, İstanbul: E Yayınları, 2015, s.99.

oluşturmuştur. Böylece burjuvazi yönetimde rol oynamaya başlamış ve ekonomik kaygılara dayanan bir yönetim anlayışı benimsenmiştir. Ağır vergiler ve çalışma koşulları altında ezilen halk, çareyi devrimde bulmuştur.

Bu dönemde ilk olarak gerçekleşen devrim Amerikan Bağımsızlık Bildirgesidir. İngiltere'nin sömürgesi olarak ağır vergiler altında çalışmak zorunda olan yerleşik halk, siyasi önderlerin izinden giderek çeşitli bağımsızlık fikirlerini benimsemiştir. Bu fikirlere göre Amerika gibi büyük bir kıtanın İngiltere gibi küçük bir adanın kolonisi olması, bir yıldızın güneş üzerindeki hakimiyeti metaforuyla doğanın yasalarına aykırıdır.⁵⁶ Nitekim Amerikan Bağımsızlık Savaşı ile bağımsızlık elde edilmiş ve tarihin ilk yazılı anayasası ilan edilmiştir. Bu dönemde temel hak ve özgürlükler bağlamında en önemli atılım, yazılı anayasa ile tüm halkın haklarını güvence altına alan hukuk devleti ilkelerinin tanınması olmuştur.

Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi gibi Fransız İhtilali de doğal haklar anlayışına dayanmıştır. Bu anlayışa göre, hiçbir siyasi otorite halka ait doğal hakları ne meclisle ne de üstün burjuvaziyi oluşturan kesimle çiğnemeye yetkilidir. Bu anlamda siyasi otorite sınırlı bir egemenlik hakkına sahiptir. Bu sınırı belirleyen ise doğal haklardır. Çoğunluğun rızası olsa dahi yaratıcı tarafından bahsedilen doğal haklar yasalarla geri alınamaz.⁵⁷ Bu düşüncelerin halk genelinde yayılması ve "Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik" gibi kavramların bu söyleme konu edilmesi ile bir devir kapanmıştır. İçerdiği söylemlerin yayılmasıyla vatandaşlık, eşitlik gibi kavramların ve ulus devlet bilincinin yayılmasıyla Fransız İhtilali, tüm dünyayı etkileyen bir toplumsal devrim özelliğindedir.

Fransız İhtilalinin temel hak ve özgürlükler alanındaki katkısı oldukça önemlidir. İhtilali takiben Fransa'da "İnsan ve Vatandaşlık Hakları Beyannamesi" (İYHB) isimli insan hakları metni yayınlanmıştır. Bu beyanname, Aydınlanma Çağının insan hakları alanında gelişiminin bir sonucu ve özeti niteliğindedir.⁵⁸ İnsan haklarının tarihsel gelişiminde rol

⁵⁶ Thomas Paine, *Sağduyu (Common Sense)*, çev. Prof. Dr. M. Macit Kenanoğlu, Antalya: Lotus Yayıncılık, s.48.

⁵⁷ Paine, *İnsan Hakları*, s.15.

⁵⁸ Cihan Daban, "Küresel İlişkiler Çağında İnsan Haklarının Önemi ve Tarihsel Gelişimi", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6:3 (2019 Mart), s.168. (erişim tarihi 06.04.2020)
<http://static.dergipark.org.tr/article-download/5934/9510/e862/5c97a478d5987.pdf?>

oyunayan ve Fransız İYHB'si ile ilk kez yazılı olarak düzenlenen çeşitli ilkeler ortaya çıkmıştır. Devletin insanı korumakla mükellef olması, yasalar önünde herkesin eşit olması, hiçbir düşünceye kamu düzenini bozmadıkça müdahale edilmemesi, yasaların yalnızca kesin olan suçlara ceza verebilmesi gibi adil yargılanma hakkına ilişkin önemli ilkeler gündeme gelmiştir.

Özetle Fransız İhtilali, zulme karşı direnme hakkının kullanılmasıyla gerçekleşmiş bir halk devrimidir. Her siyasi topluluğun gayesi insanın doğal ve vazgeçilmez haklarını korumak olmalı inancıyla, temel hak ve özgürlükler kavramına büyük katkı sağlamış bir devrimdir.⁵⁹ Bu düşünceye göre hürriyet, mülkiyet, güvenlik ve zulme karşı direnme vazgeçilmez haklardır. Ayrıca hakları bakımından tüm insanların hür ve eşit doğduğu fikri yayılmıştır. Her türlü egemenliğin kaynağını millet olarak görülmektedir. Bu bağlamda hiçbir kişi veya zümre, meşruiyetini millettten almadıkça herhangi bir yetki üzerinde hak iddia edemeyecektir. Nitekim demokratik meşruiyet ve halk meclisi gibi yönetim ilkelerinin tüm dünyaya yayılması söz konusu olmuştur.

1.1.9. İkinci Dünya Savaşı Öncesinde ve Sonrasında İnsan Hakları

Fransız Devriminden sonra 19. yüzyıla gelindiğinde, doğal hukuk anlayışından pozitivist hukuk anlayışına doğru bir yönelim görülmektedir. Hukuk kavramını yazılı metinlerden ibaret gören, adaleti ve doğal hukuk anlayışını soyut gördüğü için reddeden pozitivist yaklaşıma göre hukuk, olması gereken hukuk değil, halihazırda olan yani uygulanagelen hukuktur. Böylece hukukun kaynağını devlete ve somut düzenlemelere indirgeyen pozitivist yaklaşım ortaya çıkmıştır. Özgürlük ve otonomi gibi kavramların tehlike altında olduğu pozitivist yaklaşım sınırları içerisinde, bireysel özgürlüklerin dahi tehdit altında kaldığı bilinmektedir.

Nitekim modern devletin kuruluşundan itibaren, evrensel nitelikli doğal hakların yerini ulusal ölçekte uygulanan hukuk ideolojisi almıştır. Pozitivistler tek gerçek hukukun mahkemeler tarafından verilen kararlar olduğunu, bunun dışında kalan tüm hakların ve

⁵⁹ Paine, *İnsan Hakları*, s.164.

hak arayışlarının sübjektif ve hayal ürünü olduğunu iddia etmişlerdir.⁶⁰ Bu anlamda pozitif hukuk doğal hukuk gibi hayali değil, gerçek bir varlığı olan hukuktur. Diğer yandan insan, hukuk sisteminin inşa ettiği topluma bütün varlığıyla dahil olmamaktadır. Zira insan sadece bazı yapma ve yapmama fiilleri ile, yani pozitif hukuk kurallarının belirlediği normlarda düzenlenen eylemlerle ait olmaktadır.⁶¹

Hukuki pozitivizm akımı sonucunda kanunlaştırma hareketleri hız kazanmıştır. Ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla hukukun ulusallaştırılması sağlanmıştır. Feodal üretim tipinin terk edilerek ulusal üretim düzenine geçilmesiyle, düalist yapıda bulunan hukuk düzeninden monist hukuk düzenine geçiş olmuştur. Hukukun merkezileştiği bu dönemde, hukuk düzeni olgusu ortaya çıkmıştır. Hukuk, siyasal iktidarın yegane kaynağı olarak görülmüştür. Hukuk kuralları rasyonel bir özellik kazanmıştır. Belirli ve bilinebilir hukuk kurallarının düzenlenmesi gerekmiştir. Hukuki güvenlik kavramı aynı şekilde bu dönemde ortaya çıkmıştır. Tahmin edilebilirliğin oluşması ile ticari hayatta güven ortamı sağlanmış; aynı zamanda insanlar, eylemlerinin sonuçlarını öngörebilmiştir. Birey bu dönemde hukuksal özne olarak tanınmış; böylece çeşitli hak ve özgürlüklerin öznesi sıfatına kavuşmuştur.

Ancak diğer yandan hukuki pozitivizm, otoriter ve totaliter rejimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Almanya'da faşist siyasi parti 1933 yılında gerçekleşen seçimlerde %44 oy almış ve yasal olarak iktidara yerleşmiştir.⁶² Faşist devlet rejiminde bireyin toplumsal normlar içinde tekrar zayıflatılması söz konusu olmuştur. Öyle ki faşist rejimlerde topluma değer verilmekte; birey toplumdaki bağımsız görülmemektedir. Bireyin topluma oldukça sıkı bağlarla bağlı olması gerektiği görüşü benimsenmiştir. Faşist rejim anlayışına göre toplum ve devleti oluşturan gerçeklik, tarihsel ve sosyolojik bağdır. Dolayısıyla tarih tekerrür etmiş; tıpkı Kilise ve sınır tanımayan monarşi iktidarlarında olduğu gibi, bireye ait olan temel hak ve özgürlükler hiçe sayılmıştır. Öyle ki söz konusu bu düzende özgürlükler yalnızca devletin sunduğu ölçüdedir. Hak kavramı ise yerini

⁶⁰ Norman Barry, *Modern Siyaset Teorisi*, çev. Mustafa Erdoğan, Yusuf Şahin, Ankara: Liberte Yayınları, 2018, s.384.

⁶¹ Hans Kelsen, *Saf Hukuk Kuramı*, çev. Ertuğrul Uzun, İstanbul: Nora Yayınları, 2016, s.57.

⁶² Christian Delacampagne, *20. Yüzyıl Felsefe Tarihi*, çev. Devrim Çetinkasap, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s.152.

ödevlere bırakmıştır. Nihayetinde liberalizmin temelini oluşturan özgür irade, bireyin kendi geleceğini belirleme hakkı olan otonomisi ve determinizmi, faşist düzen tarafından dışlanmış; birey toplum içinde eritilmiştir.

Sanayi devrimi ve merkantilist politikalar sömürgecilik yarışında ulus devletleri birçok defa karşı karşıya getirmiş; böylece büyük dünya savaşları yaşanmıştır. 18. ve 19. yüzyılda sömürgecilik rekabeti nedeniyle çıkan savaşlar, 20. yüzyılda yerini büyük çapta dünya savaşlarına bırakmıştır. Savaş teknolojisinin gelişmesiyle, I. ve II. Dünya Savaşlarında çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Tarihsel anlamda bir gelişim yaşaması beklenen insan hakları kavramı, tarihin tekerrür etmesiyle yeniden içi boşaltılmış, sadece ismi olan ancak cismi olmayan anlamsız bir kavrama dönüşmüştür.

II. Dünya Savaşında büyük çaplı soykırımların yaşanması temel hak ve özgürlüklerin yalnızca kağıt üzerinde kalan bir kavram olduğunu göstermiştir. Soyut temel hak ve özgürlükler kuramı, yaşanan dünya savaşında insan hakları adına bir koruma sağlamamıştır. Bunun üzerine uluslararası alanda insan haklarını korumaya yönelik somut bir adım atılması gerektiği anlaşılmıştır. Bu yönde atılan ilk adım 10 Aralık 1948 tarihinde kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (İHEB) olmuştur. Küresel anlamda önemli bir gelişme olarak İHEB, 30 maddelik içeriği ile insan haklarının korunmasına yönelik atılan ilk adım olması açısından, tarihte yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.⁶³ Bildirgenin en önemli özelliği, evrensel olması yani tüm dünyayı yakından ilgilendirmesidir. İHEB'in yayınlanmasını takiben, 1953 yılında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) uluslararası alanda kabul edilen bağlayıcı bir insan hakları antlaşması olarak günümüzde hala etkinliğini sürdüren bir gelişmedir.

Temel hak ve özgürlüklerin tarihsel gelişiminin incelendiği bu bölümde, insan haklarının hukuk devletiyle yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Pek tabii ki hukuk anlayışının her düşünce yapısında farklılık arz etmesi nedeniyle, toplumların insan hakları bilinci de her zaman özgün olmuştur. Zira hukukun özerk bir yapıda olmadığı, siyasi iktidarın hukuk düzeni üzerinde önemli bir güce sahip olduğu tarihsel ve güncel bir gerçekliktir.

⁶³ Rona Aybay, "İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, Türkiye Barolar Birliği Yayınları", 113:7 (Yıl 2006), s.12. (erişim tarihi 12.07.2020) <http://tbyayinlari.barobirlik.org.tr/TBBBooks/iheb.pdf>

Bu bağlamda insan hakları olgusu tarih boyunca değişen ve gelişen bir olgu olmakla, bu değişim ve gelişim temel hak ve özgürlüklere yönelik müdahalelerden doğmuş; söz konusu farkındalığın gelişmesinde en büyük etken insan hakları ihlalleri olmuştur. Öyle ki her insan hakları yanlısı toplumsal direniş, baskı ve şiddet uygulamalarına karşı geliştirilmiş bir reflektir.

1.2. TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN ANAYASAL GÜVENCESİ

Hukuki pozitivizmin ve hukuk biliminin ortaya çıkması ile hukuk bir bilim olarak görülmüş ve hukukçuluk bir meslek haline gelmiştir. Ulusal hukuk düzenlerinde örf adet hukukundan gelen yazılı olmayan kurallar, kanunlaştırma hareketleri sonucunda yazılı kurallar haline getirilmiştir. Parçalı feodal yapıda birbirinden farklı hukuk düzenleri ortadan kalkmış; ulus devletlerinin ortaya çıkması ile tek bir çatı altında ulusal hukuk prensipleri doğmuştur.

Hukukun merkezileştiği bu dönemde, hukuk düzeni olgusunun anayasal hükümetlerin kurulmasıyla ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Bu dönemden itibaren iktidarın, meşruiyetini hukuktan aldığı öne sürülmektedir. İktidara bu meşruiyeti veren ise anayasalar olmuştur. Bu anlamda anayasalar, en üst norm niteliğinde olan, temel hak ve özgürlükleri düzenleyerek vatandaşın diğer bir deyişle toplumu oluşturan tekil insanın haklarını güvence altına alan, bireyi iktidara karşı koruyan ve aynı zamanda iktidarı sınırlayan metinlerdir. Öyle ki anayasacılığın özünde insan hakları bulunmaktadır.⁶⁴ Bu bağlamda anayasalar bir hükümet tasarrufu olarak kabul edilmemektedir. Anayasaların, bir hükümetin kurucu unsuru olan milletin tasarrufu sonucunda oluştuğu kabul edilmektedir.⁶⁵ Anayasasız bir hükümet, meşruiyeti olmayan bir iktidar olarak görülmektedir. Anayasalar her ne kadar hükümete meşruiyetini veren bir üst normlar bütünü olsa dahi hükümetlerin değil ortak aklın yani halkın ürünü olarak görülmektedir. Bu bağlamda anayasaların halk egemenliği üzerine kurulmuş hukuki metinler olduğu ifade edilmektedir. Zira anayasalar hükümeti kurması ve ona yetki vermesi bakımından,

⁶⁴ Hasan Tahsin Fendoğlu, *İnsan Hakları Hukuku*, Ankara: Yetkin Yayınları, 2017, s.61.

⁶⁵ Paine, *İnsan Hakları*, s.211.

ayrıca verilen bu yetkileri düzenlemesi bakımından önem taşır. Bu kapsamda anayasaların asli görevleri, temel hak ve özgürlüklere yönelik bir güvence sağlamak ve devletin yönetim ilkelerini belirlemektir. *"Dolayısıyla Anayasaların temel amacı, devleti sınırlamak ve temel hak ve özgürlükleri korumaktır."*⁶⁶ Özetle anayasalar, milletin ortak tasarrufu olarak görülmektedir.

Anayasalar tarafından yasama organına verilen kanun koyma yetkisi ile, toplumsal hayatın gereksinimi olarak çeşitli konularda kanuni düzenlemeler yapılmıştır. Kanuni düzenlemeler kapsamında zamanla farklı iç normlar türemiştir. Bu şekilde normlar hiyerarşisi, anayasa ve kanunlar arasındaki ilişkileri belirleyen, güncel bir kavram olarak hukuki pozitivizm sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu anlamda tarihi yönden hukukun üstünlüğü prensibine dayanan anayasaların, en üst norm olduğu bilinmektedir. En üst norm olan anayasal normlar, bu özelliği ile temel hak ve özgürlükleri korur ve güvence altına alır. Uzun bir tarihsel sürecin sonunda, temel hak ve özgürlükleri yücelten anayasal normların en üst norm olarak kabul görmesi, insan haklarına değer veren hukuki prensiplerin oluşmasını sağlamıştır.

Somutlaştırma açısından örnek olarak, T.C. Anayasa m.12'de, temel hak ve hürriyetlerin niteliği düzenlenmektedir. Madde metnine göre, herkes kişiliğine bağlı, dokunulmaz, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir. Dokunulmaz ve vazgeçilmez nitelikleri olduğu Anayasa tarafından belirlenmiş temel hak ve özgürlüklerin, bu nitelikleri bulundurması doğal haklardan kaynaklanmış olduğunu göstermektedir. Öyle ki bu hakların insanların kişiliğine bağlı olduğu, anayasal hüküm altına alınmıştır. Doğal hukuk anlayışındaki insanın, salt insan olmasından doğan hakları vardır. Kişiliğe bağlı hak ve hürriyet kavramları ise bize doğal hakları işaret etmektedir.

1.3. YARGISAL ALANDA HAK VE ÖZGÜRLÜKLER

Her bir hak ve özgürlük, insanın doğuştan sahip olduğu ve kaynağını doğal hukuktan alan haklar bütünüdür. Tarihsel süreçte ve kitlesel anlamda incelenen hak ve

⁶⁶ Fendoğlu, *Karşılaştırmalı Anayasa Yargısı*, s.318.

özgürlükler, geniş bir kavram olarak içeriğinde birçok farklı türü ve alt unsuru bulundurur. Toplumsal hayatın getirisi olarak hak ve özgürlükler çeşitlilik arz eder. İnsanın sadece yaşam hakkına sahip olarak sınırlı kalması düşünülemez. Aynı zamanda insan gerek bireysel gerekse toplumsal anlamda çeşitli haklara sahip olmalıdır. Örneğin birey bireysel anlamda sağlık ve eğitim hakkı gibi, toplumsal anlamda ise toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı gibi çeşitli hakların öznesi konumunda bulunmalıdır. Dolayısıyla hak ve özgürlükler birbirleriyle bağlantılı olduğu kadar, her biri kendi kapsam alanında farklı tezahürlere sahiptir.

İnsan, toplumsal düzen içinde hak ve özgürlüklerinin ihlal edilme riski altında yaşar. Bu ihlalleri gidermekle görevli makam devletin yargı organıdır. Yargı koruması mevcut değilse, hak ve özgürlükler tehlike altında bulunur.⁶⁷ Özgürlüklere müdahale edilmesi ancak yargısal kuvvetle engellenebilir. Bu nedenle hak ve özgürlükler ne kadar önemli ve değerli görülmekte ise, devletin en temel üç yetkisinden olan yargı erki de o derece kıymetlidir. Öyle ki iktisadi, sosyal ve siyasal hayatın baş garantörü bağımsız yargıdır.⁶⁸

Yargı yetkisi, Montesquieu'nun devletin erklerini üçe ayırmasından doğmuş ve bağımsızlığını bu kuvvetler ayrılığı teorisinden almıştır. Temel hak ve özgürlüklerin başlıca ve birincil güvencesi bağımsız yargıdır.⁶⁹ Bu nedenle bağımsız yargı olmaksızın, hukuk önünde eşitliğin ve toplumsal adaletin sağlanması mümkün değildir. Yargı bağımsızlığının korunamadığı durumlarda, siyasi iktidar her zaman yargı üzerinde hakimiyet kurabilmektedir. Bu uygulamaların önüne geçilmesi açısından her daim yargı bağımsızlığının korunması gerekmektedir. Aksi halde yargının siyasi bir boyut kazanması ve temel hak ve özgürlüklere çeşitli müdahalelerin gerçekleşmesi kaçınılmaz bir sonuçtur. Nitekim yargı, insan hakları hazinesinin bekçisi olarak görülmektedir.⁷⁰

Tarihteki yargı erki örneklerine baktığımızda, Antik Yunan meclisinin hem yönetime ilişkin konularda karar alma, hem de yargılama faaliyeti yapabildiği görülmektedir.

⁶⁷ Yeşilova, "Yargılama Diyalektiği ve Silahların Eşitliği", s.48.

⁶⁸ Fendoğlu, *Karşılaştırmalı Anayasa Yargısı*, s.18.

⁶⁹ Birleşmiş Milletler, "İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi", 1948.

http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/h_righs_turkce.pdf

⁷⁰ Fendoğlu, *Karşılaştırmalı Anayasa Yargısı*, s.76.

Sokrates'in savunmasından bildiğimiz bu olgu, bizlere yargının henüz antik dönemde ve eski çağlarda bağımsız olmadığını, böylece kararlarında tarafsızlığın bulunmadığını gösterir. Daha yakın dönemde Roma İmparatorluğuna baktığımızda, "praetor" denilen ve yargılama faaliyeti yürüten bağımsız bir makamın bulunduğu görülmektedir.⁷¹ Bu anlamda Roma'da yargının kısmen bağımsız çalışmış olduğu söylenebilir. Orta Çağ'da yargısal faaliyeti Kilise kurumuna bağlı Engizisyon Mahkemeleri üstlenmiş; bağımsız yargı ilkesine aykırı durumlar oluşmuştur. Ancak ortak hukuk düzeninde jürili yargılamalara geçilmesiyle, bağımsız yargı ilkesi sağlanmış ve günümüze kadar ulaşmıştır. Osmanlı Devletine baktığımızda ise bağımsız yargının oldukça önemli bir ilke olduğu göze çarpmaktadır. Kadılık sisteminin geçerli olduğu Osmanlı'da, kadının padişah üzerinde dahi yargılama yetkisi bulunduğu bilinmektedir.

Temel hak ve özgürlüklerin korunmasında yargı, yalnızca bağımsız olmasıyla değil; aynı zamanda tarafsız olmasıyla da önemli bir rol oynamaktadır. Tarafsızlığı konusunda şüphe uyandıran yargılama faaliyeti, halkın yargıya olan güvenini kaybetmesine neden olmaktadır. Halk nezdinde yargıya duyulan güvenin kaybedilmesi ise temel hak ve özgürlüklerin tehlike altında bulunduğu düşüncesi uyandırır. Adaleti toplumun temelinde gören görüşlere göre, adalet inancının kaybolması toplumsal düzenin bozulmasına giden ağır sonuçlar doğurmaktadır. Dolayısıyla yargının tarafsızlığı ve bağımsızlığı evrensel hukuk anlayışı ve özgürlükçü bir anayasa ile yakından ilişkilidir.⁷²

Temel hak ve özgürlüklerin sınıflandırılması yoluyla, kavramın yargı yetkisiyle olan ilişkisini daha net bir şekilde aktarmak mümkün olacaktır. İnsan haklarının tarihsel gelişimi bölümünde sıkça değinilen doğal haklar, kişinin devlet tarafından müdahaleye kapalı özgürlük alanıdır. Bu hakların bireyi iktidara karşı koruduğu varsayılır. Yaşam hakkı, can ve mal güvenliği, düşünce özgürlüğü, din ve vicdan hürriyeti, konut dokunulmazlığı, seyahat özgürlüğü gibi haklara koruyucu haklar veya kişisel, kişiliğe bağlı haklar denir. Negatif statü hakları olarak bilinen bu haklar sınıfına, devletin müdahale etmemesi gerekir. Bu nedenle söz konusu haklar, devlete negatif bir yükümlülük yükleyen haklar bütünüdür.

⁷¹ Necip Kaan Kocaoğlu, "Roma Hukukunda Adli Teşkilatlanma", Ankara Barosu Dergisi, 2013:1, s.195. (erişim tarihi 09.04.2020) <http://www.ankarabarusu.org.tr/siteeler/ankarabarusu/tekmakale/2013-1/2013-1-8.pdf>

⁷² Hasan Tahsin Fendoğlu, *Anayasa Hukuku*, Ankara: Yetkin Yayınları, 2019, 7. Baskı, s.684.

Kişi adına devlete belirli ödevler yükleyen, bireyin devletten olumlu bir edim beklediği, hizmet veya yardım isteme imkanı tanıyan haklara ise pozitif statü hakları denir. Yargısal makamlarda hak arama hürriyeti olan dava hakkı pozitif statü haklardandır. Bu anlamda yargılama faaliyeti gerek özgürlüklerin korunmasında, gerekse hakların tesisinde ciddi bir yer tutar.

Dava hakkının yanı sıra sosyal güvenlik hakkı, eğitim hakkı, sağlık hakkı gibi devlet desteği gereken haklara pozitif statü hakları denilmektedir.⁷³ Demokratik katılım haklarının ise aktif statü hakları olduğu belirtilmektedir. Bu haklar seçme ve seçilme hakkı, siyasi parti kurma hakkı, siyasi faaliyetlerde bulunma ve kamu hizmetine girme gibi haklardır.

Hakların devlete yükümlülük yüklemesine göre oluşturulan tasnifi dışında, tarihsel anlamda bir tasnifi daha bulunmaktadır. Magna Carta Libertatum ile başlayan, Haklar Bildirgesi (1689) ile süren ve Fransız İhtilali ile sonuçlanan birinci kuşak haklar yaşam, mülkiyet gibi temel haklardır. Sanayi devrimi ve köyden kente göçlerin yaşandığı 19. yüzyılda, birinci kuşak hakların yeterli görülmediği, devletin sosyal anlamda her vatandaşa birtakım haklar tanıması gerektiği işçi sınıfı hareketleri neticesinde anlaşılmıştır. 20. yüzyılda totaliter faşist rejimlerin yönetimleri ele geçirmesiyle yaşanan büyük yıkımlar neticesinde, ikinci kuşak haklar olarak bilinen ve çoğunluğunu sosyal hakların oluşturduğu ve her devletin yerine getirmekle görevli olduğu haklar ortaya çıkmıştır. Seyahat, evlenme, kanun önünde eşitlik, adil yargılanma, din ve düşünce özgürlüğü gibi temel haklara ise ikinci kuşak haklar denir. Bu bağlamda tarafsız ve bağımsız yargı yetkisi dahilinde, günümüzde her vatandaşın adil yargılama hakkına sahip olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla adil yargılanma hakkı, yargı yetkisi dahilinde ikinci kuşak haklardan biri olarak kabul edilmektedir. Bu anlamda devletin korumakla yükümlü olduğu haklardan biridir. Söz konusu bu yükümlülük bağımsız kamu mahkemeleri tarafından yerine getirilir. Nitekim yargısal alanda temel hak ve özgürlüklerin en önemli uzantısı olarak görülen hak, adil yargılama hakkıdır.

⁷³ Georg Jellinek, *L'Etat modern et son droit*, (Traduction française par Georges Fardis), Paris, M. Giard & E. Brière, 1913, Cilt II, s.51-57.

1.4. ULUSLARARASI HUKUKTA İNSAN HAKLARI

Pozitivizmin ön plana çıktığı ulusal kanunlaştırma hareketlerinde, yasaların doğal hukuktan uzaklaşması ve totaliter devlet rejimleri yönetiminde hak ve özgürlükleri kısıtlayıcı politikalar izlenmesi söz konusu olmuştur. Despot devlet yönetimlerinin ortaya çıktığı bu dönemde, toplumsal enerjinin bir parçası olan insana değer verilmemiştir. Söz konusu bu durumun sonucunda 20. yüzyıldan itibaren insan haklarının güvencesini sağlayan anayasal metinler önem kazanmış, ayrıca uluslararası hukuk boyutunda önemli gelişmeler yaşanmıştır. II. Dünya Savaşı öncesinde iç hukuk düzenlerine müdahalenin mümkün olmaması nedeniyle, insan hakları kavramı ulusal hukuk düzenince tanınan seviyeye sınırlı kalmıştır.⁷⁴ Ancak II. Dünya Savaşı'nda görülen büyük çaplı insan hakları ihlalleri ve yıkımlar sonucunda, uluslararası düzlemde insan hakları hususu gündeme alınmıştır.⁷⁵ Nitekim yürürlükte olan ulusal hukuktan bağımsız nitelikte, uluslararası alanda insan haklarını koruyucu mekanizmalar öngörülmüştür.

20. yüzyıldan itibaren insan haklarının korunmasını ve güvencesini sağlayan unsurlar evrensel hukuk kuralları ve sözleşmeler olmuştur. Özerk bir yapıya bürünen insan hakları olgusu ilk olarak 1948 yılında Birleşmiş Milletler (BM) İnsan Hakları Komisyonu tarafından yayınlanan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (İHEB) ile tanınmıştır. Bildirgenin evrensel nitelikte içerdiği insan hakları nosyonu ile tüm insanlığı kapsayıcı olduğu bilinmektedir. İHEB'in uluslararası hukuk açısından yol gösterici nitelikte olması nedeniyle yeni bir çağ açtığı söylenmektedir. Bildirgenin kabulünden sonra düzenlenen ulusal anayasaların ilgili hak ve özgürlükler bölümünde, Bildirge maddelerinden esinlenilmiştir. Ancak İHEB bağlayıcı bir sözleşme niteliğinde olmadığından, icrai bir metin olma özelliğinde değildir. Yalnızca bir bildirge olmasından ötürü, tüm dünyaya evrensel insan haklarını tanıtmış ve tavsiyelerde bulunmuştur. Hukuki bir bağlayıcılığı bulunmayan İHEB, etkinliğini dayandığı maddelerin üstün değerlerinden, insan onurunu tanımasından ve benimsemiş olduğu adalet ve eşitlik ilkelerinden almıştır.

⁷⁴ Yaşar Salihpaşaoğlu, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Türkiye: Bazı Rakamlar ve Gerçekler, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 13, Sayı 2, Yıl 2009, s.255. (erişim tarihi 12.07.2020) <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/789697>

⁷⁵ Mehmet Selim Gemalmaz, *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*, İstanbul: Beta Yayınları, 1997, s.221.

İHEB'de yer alan hak ve özgürlüklerin korunmasına yönelik atılan somut, etkili ve bağlayıcılığı bulunan bir adım olarak karşımıza Avrupa Konseyinin (AK) düzenlemiş olduğu AİHS çıkmaktadır. Bağımsız mahkemelere başvurma yoluyla hak arama özgürlüğünün kullanılabileceğini tanıyan sözleşme, adil yargılanma hakkına ilişkin uluslararası nitelikte somut ve bağlayıcı olan bir koruma içermektedir. Sözleşmeye taraf olan ülkeler, sözleşme hükümlerine aykırı yasa çıkarma veya uygulamalarda bulunmaları halinde yaptırımla karşılaşacaklarını kabul etmişlerdir.

Türkiye bu sözleşmeyi 1954 tarihinde onaylamıştır. 1987 yılında bireysel başvuru hakkı hukuk düzenimizde yerini almış; 1990 yılında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) zorunlu yargı yetkisi tanınmıştır. Bu nedenle AİHS, iç hukukumuzun temel hak ve özgürlükler sistematüğını tamamlayıcı bir sözleşme hükmündedir. Tamamlayıcı olma özelliğı ile aktif bir koruma sistemi olduğı öne sürölmektedir. Sözleşme bir açıdan uluslararası nitelikte koruma mekanizması olarak bağlayıcı iken, diğere yandan onaylanması nedeniyle ulusal hukuk düzenlerinin bir parçası olmaktadır.⁷⁶ Dolayısıyla AİHS, temel hak ve özgürlükleri gerek ulusal gerekse uluslararası etkisiyle koruma altına almış; tarihteki tüm toplumsal olayların sonucu olarak ortaya çıkmış bir insan hakları sözleşmesidir.

AİHS'in taraflarca kabul edilmesine müteakip, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu (AİHK) ve AİHM kurulmuştur. Başlangıçta komisyon başvurularda hak ihlali bulunup bulunmadığını incelemeye görevli bir yapı olarak belirlenmiştir. Komisyon raporunun düzenlenmesinden sonra, Mahkeme hak ihlali içeren dosyaları incelemekle görevlendirilmiştir. Daha sonra Komisyon ve Mahkeme birleştirilmiş; tek bir yapı olarak AİHM uluslararası mahkeme sıfatıyla, hak ve özgürlükleri korumakla görevli bir mahkeme olarak çalışmaya başlamıştır.

AİHM'in oluşturulmasında ulaşılmak istenen ana hedef, uluslararası alanda hak ve özgürlük ihlallerini gidermektir. Zira tarihte ulusal anlamda insan haklarının zedelendiğini gösteren örnekler baskıcı ve otoriter rejimlerde görölmüştür. Bu nedenle

⁷⁶ Tekin Akıllıoğlu, *İnsan Hakları*, Ankara: İmaj Yayıncılık, 2010, s.145.

denetim mekanizması olan AİHM'in kurulması, uluslararası hukuk alanında önemli bir gelişme olarak kabul edilmektedir. Böylece birey uluslararası hukukta ilk kez hak sahibi bir özne olarak görülmektedir.

AİHS'in en önemli getirilerinden biri, AİHM'e bireysel başvuru yetkisini tanımasıdır. Ancak bireysel başvuruların kabul edilebilir olması için belirlenmiş bazı şartlar vardır. Bu şartlara AİHS'de yer verilmektedir. Söz konusu şartlara göre AİHM, bir başvuruyu yalnızca iç hukuk yollarının tüketilmesinden sonra değerlendirir. Bu anlamda başvuruya konu ihlalin giderilmesi için öncelikle iç hukuk yollarının tüketilmesi gerekir. İç hukuk yollarının tüketilmesi sürecinde karşımıza çıkan en önemli hak ise, adil yargılama hakkıdır.

2. BÖLÜM: TEMEL BİR İNSAN HAKKI OLAN ADİL YARGILANMA

Adil yargılanma hakkı hukuk davalarında, ceza davalarında ve idari yargılamalardaki hak ve ilkeleri belirleyen hukuk devletinin, en önemli yetkilerinden olan yargıya ilişkin bir haktır.⁷⁷ Adil yargılanma kavramının tüm yönleriyle anlaşılabilmesi için, öncelikle tüm sosyal bilimler çalışmalarında olmazsa olmaz bir yöntem olan terminolojik alt yapının kurulması gereklidir. Bu nedenle AİHS m.6'da yer alan adil yargılanma hakkı, çeşitli unsurlarıyla ve ifade ettiği anlam ile birlikte değerlendirilmelidir.

Toplumsal hayat düzeninde hukuki uyumsuzlukların ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu nedenle adil yargılama her zaman önemli bir hak olarak kalacaktır. Hak ve özgürlüklerin korunmasında ve ihlallerin giderilmesinde baş role sahip mahkemelerin, üzerine düşen bu görevi icra ederken uyması gereken en önemli koşul adil bir yargılama süreci yönetmesidir. Bu bağlamda adil yargılama toplumsal hayatın vazgeçilmez bir unsurudur. Aksi halde adil bir yargılama süreci yönetilmediğinde hukuki güvenlik ilkesi zedelenmiş olacaktır.

Çalışmanın bu bölümünde, temel bir insan hakkı olan adil yargılanma hakkının kapsamına ve hak ve özgürlükler açısından taşıdığı öneme yer verilecektir. Bu bölümde ulaşılması amaçlanan hedef, adil yargılanmanın temel insan haklarından biri olduğunu vurgulamaktır. Adil yargılama, her insanın temel haklarından biridir. Yargılamanın öznesi olan kişiyi yakından ilgilendirmesi nedeniyle kişiliğe bağlı bir doğal hak olarak görülmelidir.

2.1. ADİL YARGILANMA HAKKINA TERMİNOLOJİK YAKLAŞIM

Pozitivist bakış açısı dahilinde adil yargılanma hakkı öncelikle AİHS ile, daha sonra ulusal hukuk düzeni sınırlarımızda Türkiye Cumhuriyeti (T.C.) Anayasası ile tanınmıştır. Adil yargılanma hakkının pozitif hukukta yerini alabilmesi için tarih boyunca acımasız

⁷⁷ Sibel İnceoğlu, *Adil Yargılanma Hakkı ve Yargı Etiği*, Avrupa Konseyi Yayınları, Ankara, 2007, s.9.

yargılamaların gerçekleşmesi gerekmiştir. Zira tüm hukuki kavramlar bir boşluktan dolayı ortaya çıkmıştır. Bu anlamda adil olmayan yargılamalar sonucunda, doğal haklar ve doğal hukuk düzeninin bir parçasını oluşturan adil yargılanma hakkı pozitif hukukta yerini almıştır.

Kavramsal olarak adil yargılanma hakkı hukuk alanında ve insan hakları alt dalında bulunur. Temel bir insan hakkı olduğu bu çalışmanın başlığında belirtilmiştir. Temel insan haklarından her birinin doğal hukukta karşılığı vardır. Zira insan doğa durumundan toplum durumuna geçmiş olduğu için, doğa durumundaki hakların toplumsal düzende korunması gerekmiştir. Bu amaçla pozitif hukuk kuralları oluşmuş; doğal haklar güvence altına alınmıştır. Dolayısıyla insanın en doğal haklarından biri, toplumsal düzen içinde kendisinin dahil olduğu hukuki uyumsuzluğun, diğer bir deyişle yargılamanın adil bir surette yürütülmesidir.⁷⁸

Bu alt başlıkta adil yargılama kavramının çerçevesi çizilecektir. Terim odaklı bir değerlendirme ile bu alt başlık sonunda adil yargılamanın kapsamı, soyut kökeni, doğal haklardan gelen temeli keşfedilecektir. Böylece adil yargılamanın sınırları belirlenecek, ifade ettiği anlam tam manasıyla kavranacaktır. Adil yargılamanın hukuk devleti ilkesinde önemli bir yeri olduğu yine bu bölümde vurgulanmak istenen bir husustur.

2.1.1. Adil Yargılama Hakkı Kapsamında Adalet Kavramı

Kelime kökenleri açısından baktığımızda, adil ve adalet kavramları birbirine benzerlik gösteren ve yakın anlamlar ifade eden iki hukuk kavramıdır. Öyle ki adil kelimesi haktan ve hukuktan ayrılmayan, hakkı yerine getiren somut bir anlam taşır. Adalet sözcüğü ise en geniş anlamda adil olanın sağlanmasıdır. Adalet kavramı etik, akılcı, eşitlikçi ve hakkaniyetli olanı ifade eder.

⁷⁸ Yunus Emre Koçak, "Değerlerinden Arınmış Hukuk İçin Bir Savaş: Hans Kelsen ve Saf Hukuk Teorisi", Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2018, s.13.

Soyut bir kavram olan adalet, aynı zamanda hukuki ve toplumsal bir kavramdır. Adaletin toplumsallığı herkes için bir ve tek olmasından geçer. Adaletin hukuki olması ise hukuk düzeni aracılığı ile sağlanmasından kaynaklanır. Adalet, modern devlet düzeninde hukuk kurallarıyla ulaşılmak istenen bir ilkedir. Bu bağlamda mutlak adalet hiçbir zaman tesis edilemez; ancak hukuk kuralları dünyevi adaletin sağlanması için düzenlenmiştir. Dolayısıyla adalet ve hukukun iç içe geçtiği, adaletin soyut olan idea iken hukukun somut olan araç olduğu ifade edilmelidir.

Soyut olarak adalet bir değer yargısıdır. Toplumların ve kişilerin zamana göre etik algısı değişmekte, bu durum ise değer yargılarına etki etmektedir.⁷⁹ Zamana göre etik anlayışının ve dolaylı olarak değer yargılarının değişmesi durumu adalet kavramına etki etmektedir. Bu anlamda çağlar öncesindeki bir tutum günün koşullarında adaletli olmakta iken; günümüz değer yargılarına göre adaletsiz bir durum olabilmektedir. Zira toplumsal yasalar her zaman günün koşullarına göre şekillenmektedir. Yasalar ve adalet çok yakın ilişkili olsa dahi her zaman salt yasaların uygulanması ile adalete erişilmesi mümkün değildir.⁸⁰ Bu bağlamda adalet, saf pozitivist yaklaşımla tesis edilebilir bir olgu olmaktan uzaktır. Adaletin bir değer yargısını ifade etmesi ve bu nedenle göreceli bir kavram olmasından bahisle, mutlak ve genel geçer bir adalet anlayışından bahsetmek yerinde bir yaklaşım değildir. Ancak şu noktada bir mutabakata varılabilir ki, toplumların varlığının refah ve barış içinde sürdürülebilmesinde en temel gereksinim adalet kavramıdır.⁸¹ Ayrıca adalet, toplumların değişen değer yargılarına uyum göstermeli ve yenilik arz eden konularda her zaman sorun çözen bir rol üstlenmelidir. Nitekim adalet hiçbir zaman sabit ve durağan bir kavram olarak görülmemelidir. Adaletin toplumsal hayatın her alanında çeşitli yansımaları bulunmalıdır.

Yasaların vatandaşa adil olanı öğütlemesi, adil olmayandan ise vatandaşı uzak tutması gerekir. Pozitif hukuk kuralları, doğal hukukun bir yansıması olan soyut adalet kavramını göz ardı etmemelidir. Zira adalet adil olandır ve adil olandan vazgeçilmesi kabul edilebilir değildir. Eşitlikçi devlet yönetim felsefesinin temelini, adil olmak oluşturur.

⁷⁹ Anıl Çeçen, *Adalet Kavramı*, Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 2003, s.7.

⁸⁰ Çeçen, a.g.e., s.8.

⁸¹ Mahmut Aksoy, "Adil Yargılanma Hakkı", Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, 2013, s.6.

Öyle ki adalet mülkün temelidir.⁸² Bu anlamda pozitif hukuk kurallarında amaç adil olanı sağlamak olmalıdır. Adil olmanın bir diğer anlamı tarafsız olmaktır. Bu anlamda yargının tarafsızlığı aynı zamanda adil olmasından geçer.

Adalet ile eşitlik arasında yakın bir ilişki kurulmaktadır. Tarih boyunca adalet uğruna verilen mücadeleler, çoğu zaman mevcut eşitsizlikleri ortadan kaldırmayı amaçlamıştır.⁸³ Eşitlik ilkesi adil bir yargılamanın temelini oluşturan ilkedir. Bu bağlamda insan davranışlarının genel kanuni kurallarla belirlenmesi ve bu genel nitelikteki kuralların mahkemeler tarafından tüm insanlara eşit bir şekilde uygulanması asgari bir adaletin yerine getirilmesini sağlamaktadır.⁸⁴

Somut hukuk kuralları ve soyut adalet kavramı kapsamında, kişilerin yargılamaalarda sahip olduğu öncelikli ve kapsayıcı hakka adil yargılanma denir. Davanın esasını ilgilendiren konularda somut hukuk kuralları gündeme gelmekte iken, diğer yandan davanın görülmesine ilişkin usul kuralları bulunmaktadır. Söz konusu usul kurallarına riayet edilmesiyle, gerek hukuk muhakemelerinde gerekse ceza muhakemelerinde adil yargılanma hakkı karşımıza çıkmaktadır. Günümüz hukuk düzeninde adil olmayan bir durumla karşı karşıya kalan her vatandaş, çareyi yargıda almalı ve hak arama özgürlüğünü kullanmalıdır. Dava hakkının kullanılmasıyla hak arama faaliyetinde başvurulmuş mahkemeler, adaletin tesisi için görev yapmalı ve bu görevi eşitlik ilkesi çerçevesinde yerine getirmelidir.

2.1.2. Yargılama Kavramı

“Doğurduğu etki ve sonuç itibariyle yargı gücü kendisini her hanede hissettirir; topluluğa dâhil her şahsın mülkiyeti, onur ve haysiyeti, hayatı ve nihayet her şeyi onun elinden geçer. Bundan dolayı değil midir ki, yargıç, kendi Allah'ının ve

⁸² Mustafa Kemal Atatürk, "Adalet Mülkün Temelidir."

⁸³ Bkz. Milattan önce 5. yüzyılda Pleb'lerin Patricilere karşı başlattıkları siyasal kargaşa, Roma toplumunda Roma vatandaşı olanlar ve olmayanlar arasında, Fransız devriminde halkın ağır hayat koşullarında zulme karşı direnişi, 1776 Amerikan devrimi Kolonilere karşı İngiliz yönetiminin uyguladığı ağır haksızlıklara karşı verilmiş mücadeleler.

⁸⁴ M. Emin Emimi, "Pozitif Hukuk Uygulamasında Adalet İdesi", Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1995, s.230. (erişim tarihi 11.04.2020)

<http://static.dergipark.org.tr/article-download/ed26/5753/7bde/5d4210e52e8ba.pdf?>

vicdanının emir ve murakabesi dışında hiçbir etkinlik baskısına kapılmayacak şekilde mutlak bir bağımsızlığa sahip olmalıdır. Gençliğimin daha ilk çağlarından bugüne gelinceye kadar iman ettiğim ve inandığım bir şey var ise, o da şudur ki, günahkar ve nankör bir millete bu yeryüzünde yüklenecek en büyük cehennem azabı ve en zalim ceza, yargıdan mahrum bir adalet cihazıdır.”⁸⁵ Yargıç John Marshall

Yargılama kişilerin sahip olduğu hakları kullanması yoluyla, hukuk düzeninin korunması yolundaki en önemli güvencedir. Yargı, kaynağını egemenlikten alan bir yetkidir. Bu yetki egemenliğin üç farklı tezahürü olan yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinden biridir. Söz konusu yetkinin kullanılmasıyla, her ülkenin kendi iç hukuk düzeninde görev yapan bağımsız mahkemeler tarafından yargılama faaliyeti yürütülmektedir. Devletin en temel diğer iki yetkisi olan yasama ve yürütme, pozitif hukuk düzenini oluşturmakla görevlidir. Pozitif hukuk kuralları ise bağımsız mahkemeler aracılığıyla uygulanır, diğer bir deyişle icra edilir. Bu anlamda yargı, soyut hukuk kurallarının somut uyuşmazlıklardaki uygulamasını gerçekleştirir.

Yargı, hukuk devleti ilkesinde kuralların uygulanmasını, diğer bir deyişle icrasını sağlamakla özerk bir yapıda görev yapmaktadır. İnsan haklarının korunmasında ve hak ihlallerine karşın ihlale uğrayan kişinin hakkının iadesinde ve tesisinde yargının tek yetkili organ olduğu bilinmektedir. Yargı erki hak ve özgürlüklerin korunmasını sağlarken, diğer yandan hukuk devleti ilkesini ve hukukun üstünlüğü ilkesini yerine getirmektedir.

Tarihte ilk olarak kurulan tam bağımsız yüksek yargı organı Amerika Federal Yüksek Mahkemesi'dir. Vaka hukuku olarak bilinen içtihat hukukunun uygulandığı Amerika'da, hak ve özgürlükler hususunda verilen her kararın bir emsal karar teşkil etmesinden ötürü insan hakları konusunda asıl ve etkili güvenceyi yargının oluşturduğu bilinmektedir.⁸⁶ Bu anlamda yargı, hukuka ilişkin tüm sorunları inceleme ve çözüme kavuşturmakla görevli görülmüştür. Bu kapsamda yargının en önemli görevi olarak, toplumsal adaletin tesisini sağlamak olduğu belirtilmiştir.

⁸⁵ Aktaran Ender Ethem Atay, "Yargı Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı İlkesi Işığında Danıştay", Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Dergisi, 17:2 (2013), s.1130. (erişim tarihi 13.04.2020)
http://static.dergipark.org.tr/article-download/5cdd/0f8e/1ab7/1A72DH36RB/5cb9eb122bc05_7596485c373bba586b04046046401a14.pdf?

⁸⁶ İlhan Özay, "Evvel Allah... Sonra Yüksek Mahkeme", İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi, 6:1-3 (1985), s.204. (erişim tarihi 13.04.2020)
<http://static.dergipark.org.tr/article-download/imported/1023002704/1023002288.pdf?>

2.1.3. Hak ve Özgürlük Kavramları

T.C. Anayasası m.2'de belirtilen husus, T.C.'nin insan haklarına saygılı bir hukuk devleti olmasıdır. Cumhuriyetin değiştirilemez niteliklerinden biri olan bu madde ile, insan haklarına saygılı bir hukuk devleti anlayışı benimsenmiştir. Aynı şekilde T.C. Anayasa m.5'te devletin amacı kişinin temel hak ve hürriyetlerini sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak biçimde sınırlayan siyasal, sosyal ve ekonomik engelleri kaldırmak olarak açıklanmıştır. T.C. Anayasa m.12'de ise hak ve hürriyetlerin niteliği belirlenmiş, kişiliğe bağlı, dokunulmaz ve devredilmez olduğu hüküm altına alınmıştır.

Görüldüğü üzere Anayasamız tarafından hak ve özgürlük kavramları belirlenmiş, niteliklerine yer verilmiştir. Bu anlamda hak ve özgürlüklerin şahsa bağlı, vazgeçilmez olduğu ve doğuştan geldiği bilinmektedir. Örneğin Medeni Kanunumuz açısından hak kavramına baktığımızda, Türk Medeni Kanunu (TMK) m.8'de kişiliğin en mühim unsuru olarak hak ehliyetinin düzenlendiğini görmekteyiz. Öyle ki hak ehliyeti, TMK'da 7 maddelik başlangıç hükümlerinden sonra gelen kişiliğe ilişkin bölümde, sekizinci madde olarak karşımıza çıkan ilk maddedir. Bu anlamda kişiliğin olmazsa olmaz şartı hak sahibi olmaktan geçer. Hak ehliyeti başlıklı sekizinci maddeye baktığımızda, bütün insanların hukuk düzeni sınırları içinde haklara ve borçlara sahip olmada eşit olduğu düzenlenmiştir.

TMK madde metni lafzı dışında, medeni hukuk öğretisinde kişi hak ehliyetini tam ve sağ doğmakla elde eder. Günümüzde kişilik kazanmada ülkemizde kabul gören kural, tam ve sağ doğumdur. Kişinin tam ve sağ doğmasıyla birlikte, hak ehliyeti kazandığı söylenebilir.⁸⁷ Nitekim kişinin hak ehliyeti kazanmasına hukuk düzeni birçok sonuç bağlamıştır. Ancak bu çalışmayı ilgilendiren boyutu itibariyle hak kavramı, tam ve sağ doğum ile kazanılır. İnsanın doğum ile bazı haklara sahip olması, bize doğal hakları işaret etmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere, doğal haklar en geniş tanımıyla kişinin doğuştan sahip olduğu haklardır.

⁸⁷ Mustafa Dural; Suat Sarı, *Türk Özel Hukuku*, İstanbul: Filiz Kitabevi Yayınları, Cilt 1, 2011, s.185.

Özgür iradeye sahip olan bir insanın, kendi iç dünyasında oluşturduğu algılar ile kendisi için iyi olanı bulması gerekir. Bu şekilde insan, kendi otonomisiyle gelişim gösterebilir ve bu sayede toplumsal gelişime katkıda bulunabilir. Ancak bu yaklaşım, liberal ideolojinin öğütlediği her insanın kendi çıkarını düşünmesiyle, toplumsal çıkar maksimizasyonunun sağlanması yaklaşımı ile bir değildir. Bu yaklaşım insana hareket serbestisi tanınması ve bu sayede özgür düşünce ortamının oluşmasını sağlamak üzerine kurulmuştur. Özgür düşünce ortamının bulunmadığı ve her daim algılar üzerinde yönetimin yürütüldüğü bir toplumsal düzen, Jeremy Bentham'ın Panoptikon hapisane modelini oluşturur. Öyle ki yaşadığımız düzen koca bir hapisane, biz insanlar ise özgür olduğuna inanan birer mahkum olarak yaşamlarımızı sürmek zorunda kalırız.⁸⁸ Bu nedenle ideolojiler sunduklarından çok gizledikleriyle değil, gizlediklerinden çok sundukları ile insan üzerinde hakimiyet kurmalıdır.⁸⁹

Hak ve özgürlük kavramları, adil yargılanma hakkının temelini oluşturan iki esas unsurdur. Öyle ki kişi haklarından faydalanmayı mahkemeden talep eder. Aynı şekilde kişi özgürlüklerine müdahale edildiğinde, bu müdahalenin kaldırılmasını yine mahkemeden bekler. Dolayısıyla hak ve özgürlüklerin korunması ve güvencesi yargıya başvurma ile mümkün olur. Yargıya başvurma ile başlayan ve gerekçeli karar ile sona eren bu süreçte adil yargılanma hakkı, tüm hak ve özgürlüklerin tesisinde aracı rol üstlenen bir hak olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1.4. Temel Bir İnsan Hakkı Olan Adil Yargılanma

İnsan hakları kavramının ortaya çıkışı insanla birlikte olmuştur. Nerede insan varsa orada insan hakları vardır. İnsan hakları kişinin tam ve sağ doğum ile kazandığı hakların bütünüdür. Kişi doğduğu andan, öldüğü ana kadar bu haklara sahip bir şekilde yaşamını sürdürür. Söz konusu insan hakları olgusu bireyler arasındaki ilişkilerde ve birey ile kurumlar arasındaki ilişkilerde gündeme gelmektedir. Bu anlamda insan hakları toplumsal hayatın bir parçasıdır.

⁸⁸ Jeremy Bentham, *Panoptikon*, çev. Barış Çoban, Zeynep Özarlan, İstanbul: Su Yayınevi, 2016, s.14.

⁸⁹ Ali Murat Özdemir, *Sözün Mülkiyeti*, Ankara: Dipnot Yayınları, 2008, s.91.

Tarihte örneğini gördüğümüz Hammurabi Kanunları ve Kiros Silindiri gibi ilk insan hakları metinleriyle, yoğun nüfuslu bölgelerde toplumsal düzeni sağlamak hedeflenmiştir. İnsanların iç içe yaşadığı girift toplumsal düzende, hak ihlallerinin ve özgürlük alanlarına yönelik müdahalelerin daha olası olduğu bilinmektedir. Hak ihlallerinin gündeme geldiği durumlarda, insanlar hak arama özgürlüğünü devletin tekelinde olan yargı yetkisinde aramaktadır. Bu anlamda kişiliğe bağlı olan tüm hakların kullanılmasında herhangi bir ihlal durumu yaşanması halinde, ihlali gidermeye karar verecek olan yegane makam mahkemelerdir. İhlale uğrayan hakkın sahibi, bu ihlalin giderilmesi için bireysel olarak hareket etmemelidir. Kişi mahkeme kararı aracılığıyla ihlalin ortadan kaldırılması için, hak arama özgürlüğünü mahkemeler önünde kullanmalıdır.

Adil bir yargılama süreci, gerek davacı taraf olan iddiacı gerekse davalı taraf olan savunma tarafı için önem arz eder. Adil yargılama, mahkeme sürecinde işleyecek olan prosedüre ilişkindir. Bu anlamda adil yargılanma hakkı taraflara hukuk kurallarının esasına ilişkin bir hak tanımamaktadır. Taraflar temel bir insan hakkı olan adil yargılanma hakkından, mahkemenin yargılama sürecinde izlediği usulün adil olup olmadığını denetleme hususunda faydalanır.

Adil yargılanma hakkının ihlali nedeniyle yapılan başvurularda, başvuru sahibinin adil bir yargılama süreci yönetilmediğine yönelik iddiaları bulunmalıdır. Zira adil yargılanma esasa ilişkin bir husus değil; usule ilişkindir. Hukuk düzenimizde ise usul esastan önce gelir. Bu nedenle yargılamanın öncelikle usul kurallarına, daha sonra esasa ilişkin kurallara dayanması gerekir. Adil yargılama olmaksızın esasa ilişkin verilmiş isabetli bir karar, hukuka uygun kabul edilmemektedir. Nihayetinde temel bir insan hakkı olan adil yargılama, esasa ilişkin haklardan önce gelmektedir. Zira usule yönelik adil yargılanma hakkı korunmaksızın, esası oluşturan haklardan faydalanmak mümkün olmamaktadır. Bu bakımdan adil yargılanma hakkının insan haklarının yargısal boyutunu oluşturduğunu, adil ve doğru bir hukuki koruma sağlanmadan insan haklarının varlığından söz etmenin mümkün olmayacağını söylemek yerinde bir çıkarım olacaktır.⁹⁰

⁹⁰ Mustafa Alp, "Anayasa Hukuku Açısından Mahkeme Kararlarında Sözde (Görünürde) Gereğe", Prof. Dr. Tevfik Birselle Armağan, İzmir 2001, s.433. (erişim tarihi 11.04.2020)
<https://hukuk.deu.edu.tr/wp-content/uploads/2020/01/M.Alp-2.pdf>

2.2. TARİHTE ADİL YARGILANMA

Temel bir insan hakkı olan adil yargılanma hakkı, her daim insan haklarıyla yakın bir ilişki içinde olmuştur. Örneğin yaşam hakkı özelinde baktığımızda, kişinin yaşam hakkını sürmesi diğer haklarıyla bağlantılı değildir. Eğitim hakkını değerlendirdiğimizde, sağlık hakkı ile bir bağlantısı olmadığı görülmektedir. Ancak adil yargılanmanın yürütülmesiyle diğer insan haklarından olan örneğin mülkiyet hakkının veya söz gelimi miras hakkının, ayrıca kişi özgürlüğünün korunması sağlanır. "*Adil yargılanma hakkı, tek bir hak olmayıp bir yargısal temel haklar demetidir.*"⁹¹ Bu anlamda adil yargılama, diğer hakların tesisinde ve korunmasında önemli bir rol oynamakla; tarih boyunca insan hakları kavramının olmazsa olmaz bir unsuru olmuştur.

Adil yargılanma hakkının temel bir insan hakkı olduğuna yer verdikten sonra, söz konusu bu hakkın tarihsel süreçte incelenmesi önemlidir. Temel hakların her biri tarihsel sürecin sonunda ortaya çıkmıştır. Bu anlamda adil yargılama hakkı, tarihte yaşanmış adil olmayan yargılamaların sonucunda gündeme gelmiştir. Birinci bölümde yer verilen tarihsel bakış açısıyla insan hakları yaklaşımı, genele yönelik bir değerlendirme olmuştur. Bu bölümde ise amaçlanan, tarihsel bakışla adil yargılama hakkını değerlendirmektir.

Doğal hukuk kavramından yola çıkarak her insanın toplumsal hayatta yaşam, sağlık ve eğitim gibi hakları bulunduğu bilinmektedir. Diğer yandan toplum halinde yaşamının bir sonucu olarak çeşitli hukuki uyumsuzlukların ortaya çıkması olağandır. Hukuki uyumsuzlukların çerçevesi çizilmiş kurallar bütününde çözüme ulaştırılması, kanuni düzenlemeler çerçevesinde yargılama faaliyetinin görevidir. Bu anlamda her insanın doğuştan sahip olduğu dokunulmaz haklardan biri de adil yargılama sürecinin yürütülmesidir. Tarihte keyfi ve hukuksuz yargılamalar ile kişiye bağlı hak ve özgürlüklerin ihlal edildiği birçok örnek mevcuttur. Nasıl ki modern devletin kuruluş sürecinde birçok farklı aşamadan geçildiyse, devletin temel yetkilerinden olan bağımsız yargı yetkisi de söz konusu aşamaları tamamlayarak günümüzdeki haline ulaşmıştır. Bu anlamda adil yargılanmanın tarihsel gelişimi, gerek yargısal bir hak olması yönüyle

⁹¹ Yeşilova, "Yargılama Diyalektiği ve Silahların Eşitliği", s.50.

modern devletin gerekse hak ve özgürlükleri koruması nedeniyle insan hakları kavramının ortaya çıkmasıyla bağlantılıdır.

2.2.1. Batı Tarihinde Adil Yargılanma Hakkı

Nasıl insan hakları düşüncesi insanlık tarihinin başlangıcından itibaren geçerli görülmekte ise, aynı şekilde adil yargılanma hakkının insan hakları düşüncesi kadar eski olduğu ifade edilmelidir.⁹² Tarihte insan hakları kapsamında adil yargılanma hakkının önemini vurgulayan düşünürlerden Cicero, egemen güç olan siyasi iktidarın keyfi yargılama usullerinin önüne geçilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Aynı çağda Çin'de Konfüçyüs, tüm insanların eşit ve adaletin toplumun temel unsuru olduğunu savunmuştur.⁹³

Antik Yunan'da suçlamaların karşılığında, suçlanan kişiye savunma hakkı tanınmıştır. Bu hususta Sokrates'in Savunması, bilinen bir örnek olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Sokrates savunmasında, kendine yöneltilen suçlamaları kabul etmemiş; toplumun düzenini bozucu herhangi bir davranışta bulunmadığına dair uzun bir savunma yapmıştır.⁹⁴ Suçlu olmadığına dair savunmasında, savunmasını güçlendiren ve karar verici mecliste müspet yönde bir kanaat oluşturmaya yönelik beyanlarda bulunmuştur.

Antik Yunan site devleti Atina'nın, modern dünyaya açılan geleneksel köprüsünün Roma İmparatorluğu olduğu kabul edilmektedir. Roma yargılamalarında öne çıkan husus yürütülen usul değil, hükmedilen cezalar olmuştur. Savaş esirleri, cinayet failleri veya kutsal inanışlara karşı cürüm işleyen kişiler adil olmayan bir usul izlendikten sonra, canlı canlı yakılmış veya yırtıcı hayvanlara yem edilmiştir. Ancak ikna ve hitabet sanatının tıpkı Antik Yunan döneminde olduğu gibi öne çıkmasıyla, Cicero sanık avukatı olarak

⁹² Münci Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, Ankara: Yetkin Yayınları, 1993, s.17.

⁹³ Ahmet Mumcu, *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*, Ankara: Savaş Yayınları, 1992, s.29.; Mehmet Selim Gemalmaz, *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*, İstanbul: Beta Yayınları, 1997, s.94.

⁹⁴ Platon, *Sokrates'in Savunması*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, s.39.

hukukun mahkemeye erişim hakkına dayanması gerektiğini ileri sürmüştür.⁹⁵ Bu anlamda Roma'da adil yargılanma hakkı Cicero ile ortaya çıkmıştır.

Tarihte ilk olarak adil yargılama hakkı, Magna Carta Libertatum (Büyük Özgürlük Fermanı) ile kral karşısında halkın temel hak ve hürriyetlerini tanıyan belge ile ortaya çıkmıştır. Yaygın bir inanişâ göre Magna Carta Libertatum halkın hak ve özgürlüklerini koruyan ilk insan hakları metnidir. Bu metinde adil yargılanma hakkı açısından, tüm uyuşmazlıklarda yargılama yetkisine yalnızca yargıçların sahip olduğu kuralı getirilmiştir.⁹⁶

Kişi özgürlüğü ve güvenliğinin korunmasını sağlayan Habeas Corpus Act, yargılamalar hakkında hükümler içermesi nedeniyle adil yargılanma hakkına ilişkin önemli bir diğer gelişmedir. Bu yasaya göre yargılama konusunda hiçbir otorite, mahkemenin otoritesinden üstün kabul edilmemektedir. Diğer bir deyişle özgürlüğün korunması mahkemenin güvencesine bağlanmıştır. Bu halde mahkeme kararı olmaksızın hiç kimsenin uzun süre tutuklu halde tutulamayacağı; kişilerin tutuklama halinde en kısa sürede yargıç önüne çıkarılmaları gerektiği ifade edilmektedir. Nihayetinde Habeas Corpus Act, kişileri keyfi tutuklamalara karşı koruyan, uzun süre tutuklu kalma süresini ortadan kaldıran ve kişi güvenliği hususunda güvence sağlayan bir adil yargılanma yasasıdır.⁹⁷

Amerika'da vatandaşların hak ve özgürlüklerini güvence altına alan ilk somut gelişme 12 Haziran 1776 tarihli Virginia Haklar Bildirgesi olmuştur. Bu bildirme yargılama alanında önemli kararlara yer verilen bir metin olma özelliğini taşımaktadır. Söz konusu bildirmede vatandaşlara, iddia ve savunma haklarını kullanması, delil ileri sürebilmesi, tarafsız bir jüri önünde yargılamanın hızlı bir usulde yürütülmesi gibi imkan ve güvenceler tanınmıştır. Günümüz Amerikan yargılamalarında izlenen usuller, bu ilkeler üzerine

⁹⁵ Kadri, *Sokrates'ten O.J. Simpson'a Yargılamanın Tarihi*, s.35.

⁹⁶ Tekin Akıllıoğlu, "İnsan Hakları (Kavramlar, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri)", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi İnsan Hakları Merkezi Yayınları, (Ankara, 1995), s.122.

⁹⁷ Timur Demirbaş, "Kişi Güvenliği", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Sayı 43, Yıl 1977, s.151. (erişim tarihi 11.04.2020)

<http://static.dergipark.org.tr/article-download/imported/1023004405/1023003999.pdf?>

kurulmuştur. Nitekim Virginia Haklar Bildirgesi adil yargılanma hakkını içermesi yönüyle öne çıkan bir gelişme olmuştur.⁹⁸

Adil yargılanma hakkının tarihsel gelişiminde etkili olan diğer bir toplumsal hareket Fransız İhtilali olmuştur. Ferdi özgürlük anlayışının gelişmesi, iktidarın keyfi davranışlarına karşı hukuki koruma anlamına gelen güvenlik hakkı ve kişi güvenliği kavramlarını oluşturmuştur. İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi (İYHB) m.7, m.8 ve m.9 ile ferdi özgürlük ve kişi güvenliği koruma altına alınmıştır.⁹⁹ Buna göre insan topluma bağlı tutulmamış; toplumun insanın güvenliğini, özgürlüğünü ve mutluluğunu sağlaması amaçlanmıştır.¹⁰⁰

Fransız İhtilali sonucunda ulusal olarak alınan kararların bulunduğu 1791 tarihli Fransız Anayasası'nda, adil yargılanma hakkının tanınması adına önemli hükümlere yer verilmiştir. Fransız Anayasası'nın 1. ve 27. maddeleri arasında adil yargılanma hakkının ortaya çıkmasına katkıda bulunan ilkelere yer verilmiştir. 1791 tarihli Fransız Anayasası yasama ve yürütme yetkileri karşısında yargı bağımsızlığını, doğal yargıç ilkesini, yasanın uygulamasının sadece yargıcın elinde olmasını, yargılamaların aleni surette yapılmasını öngören normları içermesi yönüyle adil yargılanma hakkının gelişimine büyük katkı sağlamıştır.¹⁰¹

1791 tarihli Fransız Anayasasına öncesi Fransız İhtilali döneminde, birçok insanın yargılanmaksızın doğrudan giyotine gönderilmesi büyük bir iz bırakmıştır. Fransız Anayasası'nın adil yargılanma hakkına bu katkılarda bulunması, binlerce insanın giyotinden geçmesi sonucu gerçekleşmiştir. Dolayısıyla adil yargılamanın önemi, adil olmayan yargılamaların yaşanması sonucu anlaşılmıştır.

⁹⁸ Tekin Akıllıoğlu, a.g.m., s.122-123.

⁹⁹ "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi", (erişim tarihi 12.04.2020)

https://tr.wikisource.org/wiki/%C4%B0nsan_ve_Yurtta%C5%9F_Haklar%C4%B1_Bildirisi

¹⁰⁰ Jale Civelek, "1789 Fransız Bildirisi ve 1948 Evrensel İnsan Hakları Bildirisi", Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, 9:1 (1989), s.4. (erişim tarihi 12.04.2020)

<http://static.dergipark.org.tr/article-download/imported/1019003470/1019003078.pdf?>

¹⁰¹ Tarık Zafer Tunaya, *İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa*, İstanbul: Arba Yayınları, 2008, s.71.

2.2.2. Türk Hukuk Tarihinde Adil Yargılanma Hakkı

Selçuklu Devleti döneminden başlamak üzere, Türk hukuk düzeninde yargı bağımsızlığı ilkesi benimsenmiştir.¹⁰² Kadılık mesleğinin özel bir meslek olması ve yetkilerinin oldukça geniş olması, dönemin koşullarına göre ilerlemiş bir yargı anlayışını göstermektedir. Zira söz konusu dönemde Avrupa'da yargı fonksiyonu Engizisyon Mahkemelerinin tekelinde din adamları tarafından yürütülmekte iken, Selçuklu Devleti yargılama faaliyetini bağımsız kadılık mesleğine emanet etmiştir. Yargılama faaliyetini yürüten kadı, din adamı veya siyasi bir kişilik değildir. Bu anlamda kadının tek görevi yargı yetkisini yerine getirmektir. Nitekim kadının yargı görevini yerine getirirken hukuka ve hakkaniyete aykırı davranması halinde, görevinden alınması ve ölüm cezasına kadar varan yaptırımlara maruz bırakılması söz konusu olmuştur.¹⁰³

Osmanlı Devleti niteliği itibariyle geleneksel Müslüman-Türk devleti olması nedeniyle, yargıda İslam hukuku esasına dayanan geleneksel yapı korunmuştur. Osmanlı Devletinde yargı görevi, Selçuklu Devletinde olduğu gibi kadılık sistemi ile yürütülmüştür. Kadılar merkezden atanarak, gönderildikleri bölgede yerel yöneticilerden bağımsız, ancak merkeze karşı sorumlu olmuşlardır. Ayrıca kadılar yargısal görevlerinin yanında, merkezi idarenin emirlerini yerine getirmekle mükelleftir. Bu yönüyle kadı aynı zamanda teftiş faaliyeti yürüten bir idari görevli olmaktadır.¹⁰⁴

Osmanlı yargı teşkilatının yapısı esas itibariyle tek dereceli düzende işlemiştir. Ancak kadıların görevli olduğu genel yetkili mahkemeler dışında, merkezde bulunan Divan-ı Hümayun'un ve bölgesel olarak sancakbeylerinin yargılama yetkisi olduğu bilinmektedir. Ayrıca Osmanlı yargı teşkilatında gayrimüslimlerin kendi aralarındaki uyuşmazlıkları çözebilmeleri için Cemaat Mahkemeleri denilen ayrı mahkemeler bulunmuştur.¹⁰⁵ Böylece gayrimüslimler aralarındaki uyuşmazlıkları kendi dini hukuk kuralları doğrultusunda çözüme kavuşturmuştur. Gayrimüslimlere özerk yargı yetkisi tanınması ve

¹⁰² Hasan Tahsin Fendoğlu, *171 Soruda Başkanlık Sistemi*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2017, 1. Baskı, s.35.

¹⁰³ Nizamü'l-mülk, *Siyasetname*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2018, s.111.

¹⁰⁴ Yaşar Şahin Anıl, *Osmanlı'da Kadılık*, İstanbul: Legal Yayıncılık, 2015, s.43-46.

¹⁰⁵ Hasan Tahsin Fendoğlu, *İslam ve Anayasa Hukukunda Yargı Bağımsızlığı Anayasa Tarihi Açısından Mukayeseli Bir İnceleme*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1996, s.136.

kadınların tarafsız ve adil olması ile Osmanlı Devletinde adil bir yargılama süreci yönetildiği söylenebilir.

Her vatandaşın uyması gereken kurallar İslam hukukuna göre net bir şekilde belirlidir; buna göre İslam hukukunun katı kurallardan oluştuğu ve ağır cezalar içerdiği bilinmektedir. Ancak adil bir yargılama sürecinin yürütülmesi, hukuk kurallarının esasına ilişkin değil; yargılamada tarafsızlığın gözetilmesine ve belirli usul kurallarına riayet edilmesine bağlıdır. Ceza muhakemesinde bireyin hak ve özgürlüklerine yönelik bir güvence oluşturmak ve toplum düzenini korumak iki zıt amaçtır.¹⁰⁶ Bu bağlamda Osmanlı Devletinde dengeyi sağlayan usule ilişkin çeşitli ilkeler bulunmaktadır. Suçsuzluk karinesi, şüphenin sanık lehine yorumlanması, açık soruşturma yürütülmesi, hakimin tarafsızlığı ilkesi, hakimin bağımsızlığı ilkesi, duruşmada hazır bulunma hakkı, davaya hakimin huzurunda bakılması ve hakikatin araştırılması ilkesi Osmanlı ceza hukuku muhakeme usulünde uygulanan ilkeler olmuştur.¹⁰⁷ Ayrıca Osmanlı'da işkence kanunen yasaklanmıştır.¹⁰⁸ Avrupa'da cadı avlarının gerçekleştiği dönemde, söz konusu ilkelerin uygulandığı Osmanlı muhakeme usulünde, insan hakları kapsamında adil yargılanma hakkına önem verildiği ve hukuksuz uygulamalardan kaçınıldığı söylenmektedir.

2.3. ULUSLARARASI HUKUKTA ADİL YARGILANMA HAKKI

Liberalizmin geniş coğrafyalarda benimsendiği 19. yüzyılda yasal eşitlik, kişi güvenliği, bireysel özgürlük, düşünce ve inanç özgürlüğü, siyasal hak ve mülkiyet hakkı gibi ortaya çıkan temel haklar, insan hakları kavramını oluşturmuştur. Bu hakların niteliğine bakıldığında, insan hakları nosyonunda birinci kuşak hakları oluşturduğu görülmektedir.

¹⁰⁶ Necmeddin Özmen, "Adil Yargılanma Hakkının Gelişim Süreci ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Adil Yargılanma Hakkı", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2007, s.28.

¹⁰⁷ Abdülaziz Bayındır, *İslam Muhakeme Hukuku-Osmanlı Devri Uygulaması*, İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2015, s.124.

¹⁰⁸ Hasan Tahsin Fendoğlu, *Constitution and Human Rights*, Ankara: Yetkin Yayınları, 2020, 2. Baskı, s.61.

Öyle ki söz konusu haklarla ilgili devletin görevi, bu haklara müdahale etmemektir.¹⁰⁹ Bu anlamda sessiz ve seyirci kalması gereken devletin, bireye özgürlük alanı tanınması gerektiği ifade edilmektedir. Bireyin özgürlük alanında yaşamını sürmesi liberal düşünce açısından gerekli görülmektedir. Zira liberalizm, özgürlük ve bireyciliği öne çıkaran bir ideolojidir.

Liberal ekonomik düzende ortaya çıkan ulus devletler, iç egemenlikten doğan yetkileri yönetimde kullanmak zorunda kalmıştır. Aksi halde devletler iç düzenlerinde birlik ve beraberliği sağlamaksızın; dış siyasette ekonomik kalkınma ve uluslararası arenada söz sahibi olma hedeflerini gerçekleştiremeyecektir. Bu anlamda devletin en temel üç yetkisinden biri olan yargı erki, toplumsal düzeni iç yapıda koruyarak hukuk devleti ilkesi çerçevesinde vatandaşlara refah içinde yaşama imkanı sunar. Bu bakımdan adil bir yargılamanın her vatandaşa eşit bir şekilde sunulması ulusal mahkemelere düşen bir yükümlülüktür.

Hukuki pozitivizm kavramının oldukça güçlenerek doğal hakları hiçe sayması sonucu, yasal çerçevede birçok hak ihlali yaşanmıştır. Objektif olarak insan haklarını hiçe sayan uygulamalar, kanuni sınırlara uyması açısından yasal kabul edilmiştir. Dolayısıyla hakkaniyete aykırı durumların ortaya çıktığı bilinmektedir. II. Dünya Savaşının yaşanması ile insan hakları artık yalnızca devletleri ilgilendiren bir olgu olmaktan çıkmıştır. İnsan haklarının ihlali uluslararası hukukun ihlali kabul edilmiştir. Bu anlamda devletlerin iç hukuk düzenlerine müdahaleye imkan veren bir uluslararası boyut gündeme gelmiştir.¹¹⁰ Söz konusu uluslararası boyutta öncelikle İHEB, m.7 ile yasalar önünde eşitliği, m.8 ile mahkemelerde hak arama özgürlüğü, m.9 ile keyfi tutuklama ve yakalamanın haksız ve hukuksuz olduğu, m.10 ile adil mahkemeler huzurunda yargılanma hakkını, m.11 ile savunma hakkını düzenlemiştir.¹¹¹ Ancak İHEB bağlayıcı ve etkili bir hukuki metin olmaması nedeniyle, devletlerin uluslararası anlamda imzalayarak tarafı olduğu, insan hakları hususunda ihlallerin yaşanmasını önlemeyi

¹⁰⁹ Yaşar Demircioğlu, "Medeni Usul Hukukunda İnsan Hakları ve Adil Yargılanma Güvenceleri", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2001, s.7.

¹¹⁰ Münci Kapani, *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları*, Ankara: Bilgi Yayıncılık, 2011, s.27.

¹¹¹ "İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi", m.10, (erişim tarihi 15.04.2020)

http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/h_rigths_turkce.pdf

amaçlayan bir sözleşme düzenlenmesi öngörülmüştür.¹¹² Adil yargılanma hakkının uluslararası alanda bağlayıcı bir düzenlemeyle koruma altına alınması AİHS ile mümkün olmuştur. Söz konusu sözleşme metninde bulunan m.6, başlığının açıkça adil yargılanma hakkı olduğu bir uluslararası hukuk normudur.

2.3.1. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Adil Yargılanma Hakkı

Bağlayıcı olma özelliğine sahip AİHS m.6, açık bir şekilde adil yargılanma hakkını kişiliğe bağlı bir hak olarak tanımıştır. Bu düzenleme ile taraf ülkelerin, iç hukuk düzenlerinde adil bir muhakeme sürecini her vatandaşa eşit şekilde sunması öngörülmüştür. Haksız ve hukuksuz yargılamalarla kişilerin özgürlüğünden yoksun, haklarından mahrum bırakılmasını engellemek amaçlanmıştır. Bu amaçla taraf devletler egemenlik yetkilerinden biri olan yargı yetkisini kullanırken, bireylerin adil yargılanma hakkını gözetmelidir. Bu bağlamda yargılamanın konusu olan insanın, yargılama sürecinde mağduriyetlerinin doğmasını engellemek veya doğmuş mağduriyetlerini gidermek amacıyla adil yargılanma, uluslararası boyutta düzenlenerek ilk defa AİHS tarafından bir hak olarak tanınmıştır.

AİHS m.6'da adil yargılama hakkı unsurlarıyla birlikte belirlenmiştir. Birinci fıkrada adil yargılanma hakkının tanımı yapılmakta ve sınırları çizilmekte iken, maddenin geri kalan bölümünde ceza muhakemesine ilişkin düzenlemeler bulunmaktadır. Dolayısıyla AİHS m.6/1 fıkrası geniş yorumlanmalı ve geniş bir yelpazede değerlendirilmelidir. Nitekim madde hükmü, her insanın mahkemede adil bir yargılama sürecinden geçmesi gerektiğini içermektedir. Bu doğrultuda demokratik ve adil bir yaşam biçimi sürülmesi hususunda, toplumun genel menfaati söz konusu madde hükmünün geniş yorumlanmasından yanadır.¹¹³ Öyle ki madde hükmünün dar yorumlanması, söz konusu maddenin tarihsel ve

¹¹² Tekin Akıllıoğlu, *İnsan Haklarının Korunması Alanında Uluslararası Temel Belgeler*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1995, s.18.

¹¹³ Hakan Karakuş, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları ve Karşı Oylarında Türkiye", İstanbul–2001, s. 174. "Sözleşme bağlamında, demokratik toplumlarda adaletin hakkaniyete uygun olarak yerine getirilmesi hakkı o denli önemli bir yere sahiptir ki altıncı maddenin birinci paragrafının kısıtlayıcı şekilde yorumlanması bu hükmün amaç ve hedefine uygun düşmez." (Delcourt Belçika'ya karşı 17 Ocak 1970 25. Paragraf, akt: Mole/Catharina, s.6)

amaçsal yorumuyla ters düşmektedir. Zira İkinci Dünya Savaşının ardında bıraktığı büyük enkazda Avrupa Konseyince belirlenen adil yargılanma hakkı ilkesi, insanın temel hak ve özgürlüklerini korumak amacıyla ortaya çıkmış temel bir ilkedir.

2.3.2. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Adil Yargılanma Hakkı Yorumu

Hukuk metodolojisinde bir yasal normun anlamlandırılması çeşitli yorum yöntemleri ile mümkün olur. AİHS m.6 adil yargılanma hakkına unsurları ile birlikte yer vermiştir. Ancak madde metninin yalnızca 1. fıkrasında adil yargılamaya ilişkin hükümler bulunmaktadır. Bu anlamda öncelikle tarihsel yorum metoduyla sözleşmenin 1950 yılında üzerinde anlaşılan bir hukuki metin olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir.

Değişen zaman koşullarında demokratik bir toplumda adil yargılanma hakkı öylesine önemli bir yere sahip olmuştur ki, AİHM sözleşmenin m.6/1'inci paragrafını kısıtlı bir şekilde dar yorumlanmasının toplumun menfaatine aykırı olacağını belirtmiştir. Bu anlamda adalet duygusunun dönemin değer yargısıyla ve etik anlayışıyla yakından ilişkili olması neticesinde, toplumsal ilişkilerin daha karmaşık olduğu günümüzde adaletin daha kırılğan bir yapıda olduğunu göstermektedir.

Nitekim AİHM söz konusu maddeyi geniş yorumlayarak, adalet duygusunun oluşmasında ve bu inanın korunmasında adil yargılamanın öncelikli bir husus olduğunu belirtmektedir.¹¹⁴ Bu nedenle AİHM'in konuya yaklaşımı genişletici ve amaçsal yorum metodu düzlemindedir. AİHM söz konusu maddeyi geniş bir perspektifle değerlendirmekle, yasa koyucunun iradesini esas almaktadır. Nitekim AİHM'in içtihatlarıyla genişletici yorum metodu benimsediğini ve amaçsal yorumla adil yargılanma hakkının sınırlarını oldukça geniş değerlendirdiği görülmektedir. Bu çizgide yer alan söz konusu içtihatlara gerekçeli karar hakkının incelendiği üçüncü bölümde yer verilecektir. AİHM'in uluslararası mahkeme sıfatıyla insan hakları hususunda yaptırım gücüne sahip olması, adil yargılanma hakkı kapsamını ve sınırlarını belirlemede tek

¹¹⁴ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararı, Bochan/Ukrayna, Başvuru No: 22251/08, Karar Tarihi: 05.02.2015. (erişim tarihi 23.06.2020) Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>

makam olarak görev yapmasını sağlamaktadır. Ancak diğer yandan birincil hukuk, ulusal hukuk kuralları ve bu kuralların icrasdır. Dolayısıyla adil yargılanma hakkının yerine getirilmesinde öncelikle iç hukuk düzenlerinde, başlıca kanun uygulayıcısı olan yargıçların sorumlu olduğunu söylemek yerine olacaktır.¹¹⁵

2.3.3. Ulusal Hukuk Düzenimize Yansımalar

AİHS m.6'da düzenlenen adil yargılanma hakkı, bireyin gerek özel hukuktan gerek ceza hukukundan kaynaklanan tüm uyuşmazlıklardaki haklarının tümüne denir. Bu madde ile hak arama özgürlüğünün ve bu özgürlüğün hak kavramındaki yansıması olan adil yargılanma hakkının güvence altına alınması amaçlanmıştır. Hak arama hürriyeti mevcut haklarının ihlal edildiğini ileri süren kişilerin, ihlalin durdurulmasına veya etkilerinin giderilmesine yönelik yetkili makamlara başvuru yapabilmesidir. Bu başvuruların adil bir süreç içinde değerlendirilmesi ve sonuçlandırılması adil yargılanma hakkını oluşturur. Zira adil bir süreç yönetilmediği takdirde adil yargılanma hakkı ihlal edilmiş olur.

Ulusal hukuk düzenimizde, 2001 Anayasa değişikliği ile T.C. Anayasası m.36'da hak arama hürriyeti ile bağlantılı olarak adil yargılanma hakkına yer verilmiştir. Böylece adil yargılanma hakkı anayasal bir normda yerini almıştır. Bu norma göre herkes meşru vasıtalarla faydalanmak suretiyle, yargı mercileri önünde davacı veya davalı konumunda adil bir şekilde yargılama hakkına sahiptir. Yapılan bu değişiklikle yargı yetkisine olan güvenin güçlenmesi amaçlanmaktadır.¹¹⁶

Hukukumuzda adil yargılanma hakkının yerine getirilmesi için birçok farklı ilke uzun yıllardan beri uygulanmaktadır. Anayasamızda mahkemeye başvurma hakkı ve gerekçeli karar, tarafsız ve bağımsız mahkeme, duruşmada hazır bulunma ve masumiyet karinesi gibi adil yargılanma hakkının unsurları olarak geçmişten günümüze gelen hak ve ilkeler

¹¹⁵ Erol Çiçek, AİHS m.6 Adil Yargılanma Hakkı ve Türk Hukukunda Uygulanması, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı 72, Yıl 2007, s.235. (erişim tarihi 12.07.2020) <http://tbdergisi.barobirlik.org.tr/m2007-72-359>

¹¹⁶ Fazıl Sağlam, *Anayasa Hukuku Ders Notları*, 1. Baskı, Lefkoşa, 2013, s.359.

bulunmaktadır.¹¹⁷ T.C. Anayasa m.19'de kişi hürriyeti ve güvenliği, m.37'de kanuni hakim güvencesi, m.38'de suç ve cezalara ilişkin esaslar, m.40'ta temel hak ve özgürlüklerin korunması, m.125'te yargı yolu, m.138'te yargının bağımsızlığı, m.141'de duruşmaların aleni ve kararların gerekçeli olması, m.142'te mahkemelerin kuruluğu düzenlenmeleri adil yargılanma hakkı ile bağlantılı anayasal hükümlerdir. Bu bağlamda adil bir yargılamaya sahip olmak için yargılamanın öznesi olan kişinin adil yargılanma hakkı kapsamında birçok bağlantılı hakkı bulunmalıdır. Bunlar savunma hakkı, makul bir sürede yargılamanın görölmesini isteme hakkı, gerekçeli karar hakkı gibi haklardır. Dolayısıyla adil yargılanma hakkı geniş bir kavram olup; birçok bağlı hakkı içermektedir.

¹¹⁷ Kenan Güzel, "Adil Yargılanma Hakkı Bakımından Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru", Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 5:8 (2018), s.56. (erişim tarihi 17.04.2020) <http://static.dergipark.org.tr/article-download/c39b/4ff7/1df1/5c112273aeabb.pdf?>

3. BÖLÜM: GEREKÇELİ KARAR HAKKI

Birinci bölümde temel hak ve özgürlükler kavramı ayrıntılı olarak tarihsel yönüyle ve farklı boyutlarıyla incelenmiştir. İkinci bölümde özetle, günümüz pozitif hukuk kuralları çerçevesinde yargısal düzenin insan haklarını güvence altına almasına ve kişilerin adil bir yargılamaya hak olarak sahip olmasına yer verilmiştir. Bu bölüm ise adil yargılanmanın unsurlarından biri olan gerekçeli kararın hak boyutundan, gerekçenin amacından, niteliğinden, faydalarından ve kapsamından oluşacaktır. Diğer yandan gerekçeli kararın zorunlu olması ve adil yargılanma hakkıyla olan ilişkisi gerek AİHM kararları gerekse AYM kararları ışığında diğer alt başlıklar olarak öne çıkmaktadır.

"Bir yargı kararının dayanaklarını gösteren gerekçe, insanın bilme isteğinden kaynaklanmakta ve bu itibarla bir kavram olarak kökleri günümüzden çok öncesine kadar gitmektedir."¹¹⁸

Gerekçeli karara ilişkin tarihten günümüze ulaşan en eski bilgiye, Sümer Rahip Devleti döneminin kil tabletlerinde rastlanılmıştır. Bu tabletlerde ilk gerekçeli kararın, Suskun Kadın davasında görev yapan Sümerli Yargıçlar (Nippur Şehir Meclisi) tarafından kaleme alındığı tespit edilmiştir.¹¹⁹

"Gerekçeli karar 1789 Fransız Devriminin adalet yolunda eşsiz bir fethidir."¹²⁰

Geçmişten günümüze tüm hukuk kuralları ve insan hakları kavramı bir birikimin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Temel bir insan hakkı olan adil yargılanma hakkı, tüm insan haklarının hukuk düzenimizdeki güvencesini oluşturur. Öyle ki her vatandaşın hak arama özgürlüğüne sahip olduğu T.C. Anayasası m.36'da belirtilmiştir. Hak arama özgürlüğünün kullanılması ve adil bir yargılama sürecinin tesis edilmesiyle, yargılamanın sonunda karşımıza çıkan kavram gerekçeli karar olmaktadır. Nitekim gerekçeli karar,

¹¹⁸ Çetin Aşçıoğlu, "Yargıda Gerekçe Sorunu", Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Ankara 2003, Sayı 48, s.109. (erişim tarihi 17.04.2020) <http://tbdergisi.barobirlik.org.tr/m2003-48-763>

¹¹⁹ Hilmi Şeker, *Esbab-ı Mucibeden Retoriğe Hukukta Gerekçe*, İstanbul: Beta Yayınları, 2010, s.5.

¹²⁰ Sami Selçuk, "Yargıtayın ve Temyiz Yolunun İyi Algılanması ve Kurumsallaşması Sorunları", Yargıtay Dergisi, Yıl 1992, Sayı 1-2, s.37. (erişim tarihi 17.04.2020) <http://www.yargitaydergisi.gov.tr/dergiler/ya/ocak1992.pdf>

yargılama prosedürünün sonunda esasa ve usule ilişkin tüm hususların değerlendirildiği, uyuşmazlığın giderilmesine yönelik hükmü içeren bir sonuç metnidir.

Gerekçeli karar bir hukuk kavramı olmakla birlikte, günlük hayatta sonuç doğuran resmi bir belgedir. Gerekçeli karar kavramını bir terim olarak ele almak için, öncelikle gerekçe ve karar kavramlarını ayrı değerlendirmek gerekir. Bu amaçla, günlük hayatta gerekçe ve karar sözcüklerinin ne anlam ifade ettiği göz önünde bulundurulmalıdır. Zira bu çalışmada aktarılmak istenen bir düşünce olarak, toplumsal hayatta hiçbir hukuki kavramın sebepsizce ortaya çıkmadığı vurgulanmaktadır. Bu bölümde gerekçeli karar ve gerekçe birer muhakeme kuralı olarak değerlendirilmeye, ayrıca her bir kavram adil yargılama hakkının bir unsuru olarak ele alınacaktır. Böylece gerekçeli karar hakkının, genel kavram olan insan hakları nosyonundaki yerinin tespiti mümkün olacaktır.

Günlük hayatta en temel anlamda bir iş veya sorun hakkında düşünerek varılan yargıya karar denir. Diğer yandan herhangi bir durum için, tartışılarak verilen kesin hükme karar denir.¹²¹ Aralarında bir seçim yapma zorunluluğu bulunan seçenekler arasından birini seçme edimi ve bu seçimin sonucu kararı oluşturur. Yargılama hukuku açısından ise karar, uyuşmazlık hakkında bir hüküm verilmesi amacıyla hukuki gerekçenin bulunduğu irade açıklamasıdır.¹²²

Gerekçeli kararda, karar kavramıyla birlikte kullanılan bir diğer unsur ise gerekçedir. Gerekçe kelime anlamı itibariyle, bir eylemin veya düşüncenin ortaya çıkmasına neden olan etkidir. Etken olmasının yanı sıra, gerekçenin mantığa dayanan bir alt yapısı bulunur. Öyle ki, kişiyi sonuca götüren nedene gerekçe denir. Bu anlamda neden sonuç ilişkisinde, nedeni oluşturan hususa gerekçe denir. TDK sözlüğünde, gerekçe "gerektirici sebep" olarak tanımlanmıştır. Hukuki anlamda ise "mahkeme kararlarında kararın dayandığı yasal ve hukuksal sebeplere yer verilmesi" olarak tanımlanmaktadır.¹²³

Bu çalışmada tarihsel yönüyle yer verilen tüm toplumsal olaylar, bir takım tetikleyici etkenler sonucu ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda sebep sonuca meydan vermektedir.

¹²¹ Türk Dil Kurumu (TDK) Sözcükleri, (erişim tarihi: 20.04.2020) <https://sozluk.gov.tr/>

¹²² Hakan Pekcanitez, *Medeni Usul Hukuku*, Ankara: Seçkin Yayınları, 1. Baskı, 2000, s.369.

¹²³ TDK, (erişim tarihi 20.04.2020) <https://sozluk.gov.tr/>

Yargılama hukukunda ise gerekçe, sebep sonuç ilişkisinin sebep kısmını oluşturmaktadır. Dolayısıyla gerekçe, kararın dayanağını oluşturur. Nedensiz sonuç, gerekçe olmaksızın karar ortaya çıkmaz. Nitekim gerekçe, kararda yer alan hükmün, nedenleriyle doğru ve çelişki yaratmadan izah edilmesi, açıklanması yoluyla güven ve adil yargılanma düzeni sağlayan temel bir kavramdır.¹²⁴

Ulusal hukuk düzenimizde en yüksek temyiz mahkemesi olan Yargıtay, gerekçeyi hükmün dayanaklarının akla, hukuka ve dosya içeriğine uygun şekilde açıklanması olarak tanımlamıştır.¹²⁵ Yargıtay bu görüşünde, 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu (HMK) m.27'de yer alan hukuki dinlenilme hakkına yer vermiştir. Hukuki dinlenilme hakkı gereğince davanın tarafları, müdahiller ve yargılamanın diğer ilgilileri kendi hakları ile bağlantılı hususlarda söz sahibi olmalıdır. Bu hakkın yargılama ile ilgili olarak bilgi sahibi olunması, açıklama ve ispat hakkının kullanılması, mahkemenin açıklamaları dikkate alarak değerlendirmesi ve kararların somut biçimde açık olarak gerekçelendirilmesi olmak üzere çeşitli yansımaları vardır. Bu bağlamda mahkemeler, yargılamada ileri sürülen iddiaları eksiksiz biçimde değerlendirmeli ve kararları somut ve açık bir şekilde gerekçelendirmelidir. Aksi durumlarda kararda eksik, şekli veya görünüşte gerekçeye yer verilmesi adil yargılanma hakkının ihlali kabul edilmektedir.

Gerekçeye ilişkin Yargıtay'ın bu yaklaşımı göstermektedir ki, gerekçe somut nedenlere dayanmalıdır. Zira kararın esasını oluşturan husus gerekçedir. Literatürde birçok tanımı mevcut olan gerekçenin, etkili bir tanımında hükmün ruhu olduğu ifade edilmiştir.¹²⁶ Bu tanımdan yola çıkarak hüküm canlı bir varlık olarak görülmekte ise; bu canlı varlığın ruhu yani soyut, metafizik boyutu gerekçedir. O halde hüküm cismani varlığı olan bir yapı ise, gerekçe bu cismani yapının varoluş nedenidir. Bu anlamda gerekçe, hükmün veya diğer bir deyişle kararın varoluş nedenidir.

¹²⁴ Nur Centel ve Hamide Zafer, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, İstanbul: Beta Yayıncılık, 2015, s.647.

¹²⁵ Yargıtay 9. Hukuk Dairesi - Karar No. 2016/20215

¹²⁶ M. P. Fabreguettes, "Adalet Mantığı ve Hüküm Verme Sanatı (Adalet Bakanlığı Çevirisi)", Ankara, Kasım 2019, s.492 (erişim tarihi 22.04.2020)

http://www.edb.adalet.gov.tr/duyuruarsiv/2020/2020-Adalet-Mantigi-ve-Hukum-Verme-Sanati/adalet_mantigi_ve_hukum_verme_sanati.pdf

Gerekçe ve karar kavramlarını ayrı surette kısaca inceledikten sonra, yargılama hukukunda büyük bir öneme haiz gerekçeli karar kavramı karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki gerekçenin tek başına anlamı sınırlı olmakla, diğer yandan kararın gerekçesiz düşünülmesi mümkün değildir. Bu anlamda gerekçe ve karar birbirini tamamlar ve gerekçeli karara vücut verir. Gerekçeli karar kavramı T.C. Anayasa m.141/3'te düzenlenmiştir. Bu hükümde yer alan "*Mahkemelerin her türlü kararları gerekçeli yazılır.*" ifadesiyle gerekçeli karar, zorunlu hale getirilmiş bir yargılama kuralıdır.

Anayasal bir norm olan gerekçeli karar, ayrıca yargılama usulüne ilişkin kanun olan HMK m.297/2'de düzenlenmiştir. İlgili maddenin söz konusu bölümünde, gerekçeli kararın içermesi gereken unsurlar, şekline ve esasına ilişkin hususlar ana hatları ile belirlenmiştir. Bu düzenlemeye göre gerekçeli karar, iddia ve savunma argümanlarının değerlendirildiği, yargılamayı hükme ulaştıran maddi ve hukuki sebeplerin açıklandığı, kesin bir yargı içeren hukuk metnidir.

Gerekçeli karar pozitif hukuk kurallarıyla gerek anayasal bir norm ile, gerekse kanuni bir norm ile düzenlenerek tanınmıştır. Ancak gerekçeli karar kavramının kendine özgü nitelikleri özellikle adil yargılanma hakkıyla bağlantısından anlaşılmaktadır. Öyle ki adil yargılanma hakkını düzenleyen AİHS m.6'da, adil yargılanma hakkının unsurlarını oluşturan hak ve ilkelere yer verilmiştir. Açıkça madde metninde sayılan ilkeler yargılamanın kanunla kurulmuş bağımsız ve tarafsız mahkemeler tarafından, makul sürede, açık, aleni ve hakkaniyete uygun surette yapılması olarak sayılmıştır. Ancak madde metninde sayılan bu ilkelerin sınırlı sayıda, diğer bir deyişle tahdidi olarak sayıldığını ileri sürmek, hukuk devleti ve demokratik toplum gibi genel ilkelerle bağdaşmaz. Öyle ki adil yargılanma hakkı önceki bölümde belirtildiği üzere, insan haklarının tesisinde ve korunmasında en önemli haktır. Bu hakkın unsurlarının sınırlı sayıda görülerek dar yorumlanması, hukuk ve adalet kavramları üzerinde etkili olan etik anlayış ve değer yargılarına aykırıdır.¹²⁷

Nitekim AİHM'in adil yargılanma hakkına yaklaşımı demokratik hukuk devletinin gerektirdiği biçimde, toplumun lehine olacak yöndedir. Öyle ki, AİHS'de düzenlenen adil

¹²⁷ İnceoğlu, *Adil Yargılanma Hakkı ve Yargı Etiği*, s.9-10.

yargılanma hakkına ilişkin madde metninde açıkça sayılmamış birçok ilke, AİHM tarafından maddenin geniş yorumlanmasıyla elde edilmiştir.

*"Sözleşmenin 6. maddesindeki hakkaniyete uygun olarak yargılanma kavramına istinaden AİHM, maddede açıkça sayılmayan, ancak adil yargılanmanın zımni gerekleri olduğu kabul edilen unsurları saptamıştır ki, gerekçeli karar bu unsurlardandır."*¹²⁸

Bu anlamda gerekçeli kararın anayasal bir zorunluluk olması, HMK'da yer alan bir yargılama hukuku kavramı olması ve AİHM tarafından adil yargılanma hakkının önemli bir unsuru olarak görülmesi nedenleriyle hak niteliğinde olduğu ifade edilmektedir.¹²⁹

Gerekçeli karar hakkı, AİHS m.6'da açıkça belirtilen hakkaniyete uygun yargılama ilkesinin bir unsurudur.¹³⁰ Zira yargılamayı oluşturan temel husus hakkaniyete uygun olmasıdır. Söz konusu hakkaniyet anlayışına göre, tarafların hukuki dinlenilme hakkından faydalanması için yargılamada iddiaların açıkça ileri sürülmesi gerekir. Ayrıca hakkaniyet anlayışı, söz konusu iddiaların kararda açıkça değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla hakkaniyete uygun bir yargılama süreci, tarafların eşitlik temelinde tarafsızca dinlenmesine ve iddialarının hükme esas alınmasına dayanır. Bu anlamda gerekçeli karar, hakkaniyete uygun yargılamanın son safhasıdır. Aynı zamanda gerekçeli karar hükmün taraflara bildirimini sağlayan bir araçtır. Tüm bu nedenlerle, gerekçeli kararın hakkaniyete uygun yargılama sürecinde mühim bir role sahip olduğu sonucu çıkarılmaktadır.

Nihayetinde gerekçeli karar, gerek yargılamanın son aşaması olması ve hukuki sonuçlar doğurması yönüyle, gerek yargılamaya ilişkin hak ve özgürlüklerin değerlendirildiği bir insan hakları metni olması yönüyle, gerekse de adil yargılanma hakkının önemli bir unsuru olması yönüyle hak niteliğine haiz bir kavramdır. Bu bağlamda gerekçeli kararın taraflar adına bir hak olması, temelde üç nedene bağlıdır. Bunlardan birincisi hukuki

¹²⁸ Hilmi Şeker, "Strazburg Yargı Kararlarında; Doğru, Haklı, Yasal ve Makul Gerekçe Biçimleri", İstanbul Barosu Dergisi, Cilt: 65, Sayı: 2, Yıl: 2007, s.448.

<http://www.ankarabarusu.org.tr/siteiler/ankarabarusu/tekmakale/2007-2/20.pdf>

¹²⁹ M. Serhat Kaşıkara, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Adil Yargılanma Hakkı ve Türkiye*, Ankara: Adalet Yayınevi, 2009, s.151.

¹³⁰ Süha Tanrıver, *Makalelerim 1*, Hukuk Yargısı (Medeni Yargı) Bağlamında Adil Yargılanma Hakkı, Ankara: Asil Yayınları, 2005, s.224.

sonuç doğurması, ikincisi hak ve özgürlüklerin değerlendirildiğini ve adil bir yargılama sürecinin yönetildiğini göstermesidir.

Şekli anlamda bir gerekçeden ziyade, olması gereken gerçek bir gerekçe ilgili hususları içermesi gerekir; ancak bu sayede gerekçeli karar ortaya çıkabilmektedir.¹³¹ AİHM'in genişletici adil yargılanma hakkı yorumu ve gerekçeli kararın bir hak olduğu yönündeki kanaati bu nedenlerle açıklanmaktadır. Özetle gerekçeli karar hakkı, hakkaniyete uygun yargılama ilkesinin bir koşulu olan hukuki dinlenilme hakkının bir unsurudur. Bu haliyle adil yargılanma hakkıyla bağlantılı bulunan gerekçeli karar hakkı, dolaylı yoldan temel bir insan hakkı niteliğine haizdir.

3.1. GEREKÇENİN FAYDALARI

Gerekçeli kararın amaçları yargılamalarda keyfi uygulamaların önüne geçilerek tarafların haklarının ihlal edilmemesi, hak arama özgürlüğünü kullanan vatandaşlara haklarından faydalanma imkanının verilmesi olarak sıralanmaktadır. Aynı zamanda gerekçeli karar, üst mahkemeye başvuru yolunda esas alınması yönüyle önem arz eder. Diğer yandan gerekçe, maddi vakıa ile sonuç arasında kurulan organik bir bağdır. Soyut hukuk kuralının somut olaydaki tezahürü gerekçeyi oluşturur. Öyle ki soyut normun somut olaya uygulanması gerekçe ile açıklanır. Bu nedenlerle gerekçenin öneminin anlaşılması açısından faydalarına yer vermek gerekir. Zira gerekçenin faydaları incelendiğinde, gerekçeli karar kavramının birçok etkisi göze çarpacaktır.

3.1.1. Yargılamada Bağımsızlığın ve Tarafsızlığın Korunması

Gerekçenin faydalarından ilki hakimlerin tarafsızlığını sağlamasıdır. T.C. Anayasası m.138'de hakimlerin ve mahkemelerin bağımsız olduğu vurgulanmaktadır. Buna göre hakimlerin vicdani kanaatleriyle karar verirken tarafsız olması mesleki bir

¹³¹ Tahsin Türkben, "Anayasal Bir Zorunluluk Olarak Gerekçeli Karar", Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2009, s.50.

zorunluluktur.¹³² Bu anlamda adil bir yargılama sürecinde, muhakeme sonunda taraflar objektif bir karara erişmeyi hedefler. Bu nedenle yargılamanın öznesi olan tarafların, tarafsızlık yönündeki tereddütlerinin bertaraf edilmesi açısından gerekçeli kararda yer verilen açıklamalar büyük önem taşır.

BM'nin 2001 yılında belirlediği ilkelerden olan tarafsızlık, yargı görevinin tam ve eksiksiz bir şekilde yerine getirilmesinde temel bir ilkedir. Tarafsızlık yalnızca kararlar için geçerli değil, kararlara ulaşılan süreci de yakından ilgilendirmektedir.¹³³ Bu bağlamda tarafsızlık önemli bir yargı etiğidir. Tarafsızlığa ilişkin AIHM'in iki yönlü bir yaklaşımı vardır. AIHM'e göre tarafsızlık, objektif ve subjektif olarak ikiye ayrılır. Objektif tarafsızlık mahkemenin bir kuruluş olarak tarafsızlığını ifade etmekte iken; subjektif tarafsızlık ise hakimin tarafsızlığı anlamına gelmektedir.¹³⁴ Diğer yandan hakimin verdiği kararda tarafsız bir duruş sergilediğini taraflara göstermesi gerekir. Bu nedenle yargılamada tarafsızlığı göstermek adına kullanılacak olan yöntem kararın gerekçelendirilmesidir.

3.1.2. Yargıya Güvenin Oluşması

"Kararların gerekçeli olması, davanın taraflarının mahkeme kararının dayanağını öğrenerek mahkemelere ve genel olarak yargıya güven duymalarını sağladığı gibi..."¹³⁵

Hukuk düzenimizde Anayasa tarafından yetkilendirilen mahkemeler, uyuşmazlıkları çözmekle yetkili yegane organlardır. Demokratik hukuk devletlerinde temel hak ve özgürlüklerin meşru şekilde korunması ancak mahkemeler aracılığı ile mümkün olur.

¹³² Mustafa Kutlu, *Hukuk Devletinde Yargıç Meşruiyetinin Görünüş Biçimleri*, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arşivi 7. Kitap, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul 2003, s.127. (erişim tarihi 23.04.2020)

¹³³ "Birleşmiş Milletler Bangalor Yargı Etiği İlkeleri", (erişim tarihi 25.04.2020)

<https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/4a92e0cc-e94b-4912-aaf9-5dfc5b885e98.pdf>

¹³⁴ Serkan Cengiz, Fahrettin Demirağ, Teoman Ergül ve Durmuş Tezcan, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Ceza Hukukunun Kurum ve Kavramları", Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2008, s.227. (erişim tarihi 26.04.2020)

http://tbbyayinlari.barobirlik.org.tr/TBBBooks/aihm_cezayargilamasi.pdf

¹³⁵ T.C. Anayasa Mahkemesi İçtihat Metni, Başvuru Numarası: 2014/2388.

Hukuk kuralları ile tanınmış her türlü hakkın tesisi amacıyla başvuru ve böylece toplumsal düzeni sağlayan mahkemeler, özerk bir yapıda ve bağımsız olarak görev yapmaktadır. Özerk olarak yargılama görevini üstlenen mahkemeler, toplum nezdinde kutsal bir görev yürütür. Bu anlamda yargının toplum üzerinde çeşitli etkileri oluşur. Bu etkilerden biri ise, toplumun yargıya karşı beslediği güven ve inanç duygusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir toplumda hukuk devletine olan güven yüksek ise, o toplumda hukukun üstünlüğü prensibi uygulanmaktadır. Dolayısıyla hukukun üstünlüğü prensibinin yerleştiği toplumda, temel hak ve özgürlüklerin güvence altında olduğu bir düzen söz konusudur.

Kişilerin hak arama özgürlüğünü kullandığı, haklarından faydalanmayı talep ettikleri devlet organı olarak yargıda, adil bir yargılama süreci yönetilmesi mahkemelere duyulan güvenin ve inancın zorunlu bir unsurudur. Adil yargılama sürecinin sonunda ise gerekçeli kararın taraflara tebliğ olmasıyla, adalet arayışı içinde olan insanların taleplerine cevap verilmiş olur. Böylece gerekçeli karar, içeriği itibarıyla insanların adalete olan inançlarını ve beklentilerini karşılamalıdır. Özellikle gerekçeli kararın gerekçesi, hükmün açıklamasını yapması ve nedensellik bağıni kurması açısından yargıya duyulan güvenin oluşmasını sağlar. Zira insan rasyonel bir varlık olduğu için, ancak sebebini bildiği doğrulara inanır. Nitekim gerekçesiz veya yalnızca görünürde gerekçeli olan bir karar, toplum nezdinde yargıya duyulan güveni zedelemekte ve adalete erişim yönünde bir tatminsizliğe neden olmaktadır.¹³⁶

3.1.3. Muhakemeye Yardımcı Olması ve Kararın Denetlenmesi

Kararı veren hakim üzerinde gerekçenin olumlu etkileri vardır. Gerekçenin hakim üzerindeki etkilerinden ilki, hakime isabetli karar verme hususunda bir yol haritası çizmesidir. Bu anlamda kararın gerekçeli olması hakimin keyfiliğini engellerken; diğer yandan hakimin objektif olarak, doğru nitelikte karar vermesinde ona yardımcı olur.¹³⁷ Dolayısıyla hakimin karar verme sürecinde gerekçeyi hukuki zemin üzerine kurması, ona

¹³⁶ Alp, "Anayasa Hukuku Açısından Mahkeme Kararlarında Sözde (Görünürde) Gerekçe", s.428.

¹³⁷ Yaşar Demircioğlu, *Medeni Usul Hukukunda İnsan Hakları ve Adil Yargılanma Güvenceleri*, Ankara: Yetkin Yayınları, 2007, s.216-217.

doğru olanı işaret etmektedir. Bu şekilde yargılamanın pozitif hukuk düzenlemelerine uygun yürütülmesi mümkün olmaktadır. Zira hükme ulaşırken her hakim belirli bir prosedürden geçer. Somut olay ile soyut norm bağlantısının kurulduğu bu prosedür sonucunda bir senteze ulaşılmaktadır.

Gerekçeli karar yazımının hakim üzerindeki diğer bir olumlu etkisi, gerekçe yazmakla yükümlü olan hakimin bu gerekçeyi kaleme alırken aynı zamanda vermiş olduğu kararın yerindeliğini denetlemesidir.¹³⁸ Bu anlamda gerekçe, karar verme sürecinde veya kararın yazılması sürecinde, hakimin kendisi üzerinde bir kontrol mekanizması oluşturmaktadır. Dolayısıyla gerekçe yazım süreci yargılamanın adeta yöneticisi olan hakimin, hatalı muhakeme yürütme ihtimalinin önüne geçer. Bu bağlamda gerekçelendirme eylemi, hakimin uyuşmazlık hakkında doğru karara ulaşmasına ve ulaştığı kararın kendisi tarafından denetlenmesine yardımcı olur.

3.1.4. Hukukun Gelişimine Katkıda Bulunması

Ortak hukuk sistemi olarak bilenen kadim İngiliz örf ve adet hukukunun gelişimi içtihatlarla sağlanmıştır. Öyle ki tarih boyunca yaşanan tüm olaylar hakkında verilen kararlar oldukça derin bir birikimi oluşturmuştur. Bu birikimde temel etken kararların yerindeliği olmaktadır. Nitekim kararların yerinde olması, gerekçelerin açıklayıcı olması sayesinde anlaşılır. Hiçbir karar ilk bakışta gerekçesi incelenmeksizin bir anlam ifade etmez.

Gerekçe uyuşmazlığın esasına ilişkin temellendirmeyi (ratio decidendi) içerirken, aynı zamanda belli konularda yeri gelmişken içerdiği açıklamalarla (obiter dictum) ilgili alanda bir boşluğu doldurmuş olur. Böylece kararı oluşturan gerekçe, içtihat birliğinin sağlanmasına ve hukuki gelişmişlik seviyesinin yükselmesine yol açar. Dolayısıyla her bir gerekçe hukuk literatüründe yerini alarak, hukuki gelişmişlikte belli bir seviyeye ulaşmamıza aracı olmaktadır.

¹³⁸ Alp, "Anayasa Hukuku Açısından Mahkeme Kararlarında Sözde (Görünürde) Gerekçe", s.428.

3.1.5. Soyut Norm ile Somut Vakıa Arasındaki İlişki Kurması

Yargılama sürecinde yürütülen muhakemede, hükme ancak somut vakıa ile soyut norm arasında bağlantı kurularak varılabilmektedir. Bu bağlantının kurulması yargılamada izlenen muhakemenin akla ve mantığa dayalı bir yöntem olmasından gelir. Hukuki uyumsuzluk meydana gelmeksizin, söz konusu doğabilecek uyumsuzlıklara uygulanabilir olan hukuk kuralları soyut kanuni düzenlemelerde yer almaktadır. Uyumsuzluğun doğmasına neden olan vakıalara hangi hukuk kurallarının uygulanacağı, yargılama hukuku açısından önemli bir sorunsaldır. Yaşanan vakıaya uygun kuralların tespiti ve soyut hukuk kurallarının somut olaydaki tezahürü, karara ulaşmada geçilen önemli aşamalardır. Öyle ki soyut hukuk kurallarının somut olaydaki yansıması her vakıa için farklılık göstermektedir. Bu anlamda hakimin yargılamayı yöneten kişi olarak söz konusu bağlantıyı sağlıklı bir şekilde kurması, kararın yerindeliğini yakından ilgilendiren bir husustur.

Nitekim gerekçe, soyut norm ile somut vakıa arasındaki ilişkiyi saptayan bir açıklamadır. Zira varılan karar bu kurulan ilişkinin sonucudur. Hükmü belirleyen ana etken, soyut norm ile somut vakıa arasındaki bu bağlantıdır. Kararda bu bağlantıya yerilen bölüm ise gerekçedir. Ayrıca soyut normun somut olay üzerindeki uygulaması, gerekçede taleplerin kabul veya ret edilme nedenlerini açıklamaktadır.

3.1.6. Keyfiligi Önlemesi

*"AİHM bir temyiz mercii olmadığı gibi AİHS'in 6. maddesi de davanın sonucunu garanti etmeyip usulen bir koruma sağlamaktadır. Bu itibarla, gerekçeli karar hakkına ilişkin inceleme yapan AİHM'in, ancak açık bir keyfilik, tutarsızlık veya hukuki belirliliğe zarar verecek şekilde makul yorum sınırlarının aşılması hallerinde ihlal tespitinde bulunması mümkün olabilmektedir."*¹³⁹

AİHM'in keyfilik hususunda yaklaşımı, hakimin takdir yetkisini engelleyici bir boyutta değildir. Öyle ki kanunen hakimlere takdir yetkisi tanınan çeşitli haller mevcuttur. Bu

¹³⁹ M. Nedim Bekri, "Gerekçeli Karar Hakkı", Ankara Barosu Dergisi, Yıl 2014, Sayı 3, s.210. (erişim tarihi 28.04.2020) <http://www.ankarabarusu.org.tr/siteler/ankarabarusu/tekmakale/2014-3/6.pdf>

sınırlar dahilinde hakimler, vicdani kanaatle karar verme özgürlüğüne sahiptir. Hakimin takdir yetkisi sınırsız bir yetki olmayıp; çerçevesi kanuni düzenlemelerle çizilmiş bir serbesti anlamına gelir. Takdir yetkisi kullanılarak karar verilmesi halinde, takdir yetkisinin hangi yönde kullanıldığına ve bu yönde kullanılmasının gerekçesine yer verilmelidir.

Kanuni sınırlar çerçevesinde kalmak koşulu ile, keyfi davranarak hukuka ve hakkaniyete aykırı şekilde hükme varılması adil yargılanma hakkının ihlalidir. Bu hususta "makul yorum sınırları" ibaresi ile AİHM, dikkate aldığı kriteri ortaya koymuştur. Dolayısıyla gerekçede öne sürülen açıklamalar, keyfilik veya tutarsızlık oluşturmamalıdır. Aksine gerekçede yer verilen tüm açıklamalar, makul yorum sınırları dahilinde kalmalıdır. Dolayısıyla gerekçe olmaksızın kararda takdir yetkisinin belirli sınırlar çerçevesinde kaldığının tespiti mümkün değildir. Bu hususta gerekçe, hükme varılırken kullanılan takdir yetkisinin makul yorum sınırları dahilinde olup olmadığını gösteren tek kaynak olma özelliğine sahiptir.

3.1.7. Temyiz Denetimine İmkan Vermesi

Kanun yolu aşamasında gerekçe, muhakemenin hukuka ve hakkaniyete uygun yürütüldüğünün tespiti adına, kararı inceleyen üst derece mahkemesine önemli bir imkan sunar. *"Gerekçeli mahkeme kararları, delillerin hakkaniyete uygun bir şekilde değerlendirilip değerlendirilmediğinin anlaşılması ve denetlenmesi açısından önem taşır."*¹⁴⁰ Bu bağlamda üst derece mahkemesi kanun yolu başvurusunu incelerken, yerel mahkemenin gerekçeli kararını esas almak zorundadır. Kararın gerekçesi incelenerek, uyuşmazlığın giderilmesinde varılan hükmün hukuka uygun olup olmadığının tespiti sağlanır.

*"Gerekçesi bilinmeyen bir karara karşı gidilecek kanun yolunun etkin kullanılması mümkün olmayacağı gibi bahsedilen kanun yolunda yapılacak incelemenin de etkin olması beklenemez."*¹⁴¹

¹⁴⁰ Demircioğlu, *Medeni Usul Hukukunda İnsan Hakları ve Adil Yargılanma Güvenceleri*, s.220.

¹⁴¹ T.C. Anayasa Mahkemesi İçtihat Metni, Başvuru Numarası: 2014/2388.

Yerel mahkemenin uyuşmazlık çözümünde yer verdiği hukuki değerlendirme, kararın gerekçesini oluşturur. Üst derece mahkemesi bir kararın hukuka uygun olup olmadığını denetlerken, mutlak surette yerel mahkemenin gerekçesinden yararlanmalıdır. Bu nedenle üst derece mahkemesinin söz konusu değerlendirmeye dosya kapsamında ulaşabileceği tek bölüm gerekçedir. Diğer yandan gerekçede tarafların iddialarını ve taleplerini karşılayan analizlerin bulunması gerekir. Öyle ki tarafların iddia ve savunmalarının doğru biçimde anlaşıldığının tespiti, gerekçede bu hususların incelenmesiyle mümkündür.

"Kararlara konulması gereken gerekçeler sayesinde taraflar hükmün hangi maddi ve hukuki sebebe dayandırıldığını anlayabilecekleri gibi, karar aleyhine başvurulduğunda da HUMK 428. maddesi uyarınca Yargıtay incelemesi sırasında ancak bu gerekçe sayesinde kararın usul ve yasaya uygun olup olmadığı saptanabilir. Diğer bir deyişle, Yargıtay denetimi ancak bir kararın gerekçe taşıması halinde mümkün olabilir."¹⁴²

3.1.8. İddia ve Savunmada Kolaylık Sunması

Hak arama özgürlüğünün kullanıldığı ilk derece mahkemesi yargılamasından sonra, gerekçeli kararın tebliğ edilmesiyle başlayan ikinci sürece temyiz süreci, diğer bir deyişle kanun yolu süreci denilmektedir. Hukuk düzenimizde kanun yolu süreci, kararı temyiz etmek isteyen tarafın belirli bir süre içinde çeşitli nedenlerle üst derece mahkemesine başvurabilmesidir. Söz konusu kanun yoluna başvuru hakkının kullanılmasında, yerel mahkeme kararında yer alan gerekçe hususu büyük önem taşır. Öyle ki taraflar kanun yoluna başvururken, kararda aleyhe sonuç doğuran hükümlerin gerekçesini çürütme yoluyla iddia ve savunmalarını geliştirmelidir. Böylece temyiz mahkemesinde gerekçedeki görüşlerin aksi yönünde bir kanaat oluşturmak hedeflenir.

"Kararların gerekçeli olması, tarafların kanun yoluna etkili başvuru yapmalarını mümkün hale getiren en önemli faktörlerdendir."¹⁴³

Nitekim gerekçe, kararın sebep unsuru olmakla, gerekçeye karşı geliştirilen iddia ve savunmalar karara karşı geliştirilmiş kabul edilir. Nihayetinde aleyhine karar çıkan

¹⁴² Baki Kuru, *Hukuk Muhakemeleri Usulü*, 6. Baskı, Cilt 3, İstanbul, 2001, s.3053. (Yargıtay 11. Hukuk Dairesi Kararı 12.12.1984, 5616/6222.)

¹⁴³ T.C. Anayasa Mahkemesi İçtihat Metni, Başvuru Numarası: 2014/2388.

tarafın, kararın dayanağı olan gerekçeye karşı iddia ve savunmalar geliştirmesiyle; lehine bir sonuç elde etme şansı doğar. Aksi halde kararın gerekçesi bulunmuyorsa, kanun yoluna başvuru yalnızca kağıt üzerinde kalan bir hak haline gelir.¹⁴⁴ Bu nedenle Anayasa m.36 hükmünde belirlenen hak arama özgürlüğünün üst derece mahkemelerine başvurularda kullanılması adına, mutlak anlamda yerel mahkeme kararlarının gerekçeli olması ve taraflara bildirilmesi gerekir. Yalnızca içerik ve şekil yönünden belirlenen ölçütlere uyan gerekçeli karar, kanun yoluna başvurmaya elverişli bir hak arama özgürlüğüne imkan vermektedir.

*"Taraflar, mahkemenin vermiş olduğu kararın gerekçesi suretiyle haklı veya haksız olduklarını daha iyi anlayabilecekler, delillerin değerlendirilmesinde veya iddia ve savunmalarının incelenmesinde bir eksiklik veya yanlışlık söz konusu ise denetim mekanizmalarına başvurmak konusunda bir kanaate sahip olacaklardır."*¹⁴⁵

3.2. GEREKÇENİN KAPSAMI

Her karar temelde üç ana unsurun birleşiminden oluşmaktadır. Bunlardan birincisi somut olay yani maddi vakıa dediğimiz, toplumsal hukuk düzeninde günlük hayatın her alanında karşımıza çıkan olaylardır. İkincisi kararı oluşturan gerekçedir; yani maddi vakıanın hukuk düzeninde doğurduğu sonuçların tespit edildiği, iddia ve savunmaların değerlendirilerek sentezinin yapıldığı bölümdür. Üçüncü unsur ise hüküm yani kararın kendisidir.

Gerekçenin somut vakıa ile soyut norm arasında bir köprü görevi gördüğü bilinmektedir. Bu köprüyü oluşturan açıklama gerekçe iken, diğer yandan karar bu köprünün kullanılmasıyla varılan hedefi oluşturur. Dolayısıyla hedeflenen noktaya ulaşmak için bazı engelleri aşmak ve çeşitli yollardan geçmek gerekir. Yargılama sonunda varılan hükmün gerekçelendirilerek kararın ortaya çıkması, bu prosedürlerin tamamlanmasıyla gerçekleşir. Bu anlamda kararın gerekçelendirilmesi, yargılamada nihai bir sonucun elde edilmesi yönünden özel öneme sahiptir.

¹⁴⁴ Sibel İncoğlu, *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa*, İstanbul: Beta Yayınevi, 2013, s.252.

¹⁴⁵ Demircioğlu, *Medeni Usul Hukukunda İnsan Hakları ve Adil Yargılanma Güvenceleri*, s.215.

Gerekçeli kararın içeriği ve kapsamı oldukça geniş olmalıdır. Tüm yargılama sürecini kapsayan bir özet olarak gerekçeli karar, bazı hususlarda detay içermelidir. Bu hususların incelendiği bu alt başlıkta amaç, gerekçeyi oluşturan unsurları değerlendirmektir. Anayasamızın gerekçeli karara ilişkin m.141/3'de tüm mahkeme kararlarının gerekçeli olarak yazılması gerektiği düzenlenmiştir. Ancak gerekçeli kararların içeriklerine yönelik bir hususa değinilmemiştir. Zira hukuk düzenimizi oluşturan her alan kendine has özelliklere sahiptir. Bu nedenle gerekçeli kararın içeriğine ilişkin düzenlemeler, özel nitelikli kanunlarda yer almaktadır.

"AİHM'e göre mahkemeler ve yargı mercileri verdikleri kararlarda yeterli gerekçe göstermelidirler. Gerekçe gösterme yükümlülüğünün kapsamı, kararın niteliğine göre değişir ve davaya konu olayın içinde bulunduğu şartlar ışığında değerlendirilerek belirlenir."¹⁴⁶

Kanunların gerekçeli karar ve gerekçeye yönelik belirlediği esaslar, gerekçenin niteliği üzerinde etkili olmuştur. Zira uygulamada karşılaşılan sorunlardan biri, gerekçeli kararlarda şeklen Anayasa m.141/3'e uygun bir gerekçeye yer verilmiş olmasıdır. Bu nedenle şeklen gerekçe hususu eleştirilere maruz kalmaktadır. Zira tarafların yalnızca şekil unsurlarının yerine getirildiği bir gerekçe ile beklentileri karşılanmamaktadır. Bu anlamda görünürde gerekçe olan, ancak içerik yönünden eksik ve hukuk tekniği açısından yetersiz, kalıp halinde kullanılan hazır formattaki gerekçeler söz konusu gerekçeli karar hakkını hiçe saymaktadır.¹⁴⁷ Günümüzde hala kullanılmakta olan bu yöntem ile, öncelikle gerekçeli karar hakkına ve daha sonra hukuki dinlenilme, adil yargılanma gibi haklara zarar verilmektedir. Dolayısıyla özel nitelikli kanunlarda yer alan düzenlemeler ile, gerekçeli kararın kapsamı belirlenerek asgari şartlarının düzenlenmesi gerekmiştir.

3.2.1. Medeni Usul Hukukunda Gerekçenin Kapsamı

TMK m.1/3 fıkıradaki hakim karar verirken bilimsel görüşlerden ve yargı kararlarından faydalanmasını öngörmektedir. Bu gereklilik, karar gerekçelerinin tatmin edicilik

¹⁴⁶ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararı, Higgins ve Diğerleri/Fransa, Karar Tarihi 19.2.1998, p.42. Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>

¹⁴⁷ Alp, "Anayasa Hukuku Açısından Mahkeme Kararlarında Sözde (Görünürde) Gerekçe", s.426.

seviyesini arttırmaya, gerekçenin bilimsel, içtihatlarla dayalı ve tutarlı olmasına dayanır.¹⁴⁸ HMK m.27'de yargılamaya hakim ilkelerden hukuki dinlenilme hakkı düzenlenmiştir. Bu hakkın "*Mahkemenin, açıklamaları dikkate alarak değerlendirmesini ve kararların somut ve açık olarak gerekçelendirilmesini*" içerdiği hükümle sabittir. Hukuki dinlenilme hakkı bu yönüyle, gerekçeli kararda tarafların iddia ve savunma olarak ileri sürdüğü beyanlara ilişkin değerlendirme yapılmasını zorunlu kılmaktadır.

"...Ancak buradan mahkemenin gerekçesinde taraflarca ileri sürülen bütün argümanlara cevap vermesi gerektiği sonucuna ulaşılmamalıdır. Mahkeme kararının yukarıda asgari hususları taşıması ve kararda özellikle davanın sonucunu etkileyecek nitelikte kilit önemde hususların yer alması Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6. maddesi gereğince adil yargılanma hakkı kapsamında gereklidir. Nitekim Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi bir kararında, mahkeme kararı için kilit önemde olan taraflardan birinin ihmalinin bulunduğu belirtilmesine rağmen bunun nedenlerinin açıklanmamasını sözleşmenin 6. maddesine uygun görmemiştir (Başvuru No: 21522/93, 29.05.1997) Gerekçeli karar hakkı da adil yargılanma hakkı kapsamında değerlendirilmelidir. (Anayasa Mahkemesi'nin 20.03.2014 tarih, 2012/1034 başvuru sayılı kararı) Mahkemeler kararlarını verirken bağımsız ve serbest iseler de, kararlarının hangi temel ya da temellere dayandığını yeterli açıklıkta belirtme yükümlülüğü altında oldukları kabul edilmelidir. Bu yükümlülük aynı zamanda mahkeme kararının denetiminin yapılabilmesi için zorunludur. Bu şekilde tarafların iddiaları ve savunmalarının hukuka uygun incelenip incelenmediği ile değerlendirilip değerlendirilmediği anlaşılabilir. Mahkemeler verdikleri kararlarla uyumsuzluğu yargısal anlamda sona erdirmektedirler. Bunun sonucu olarak da davanın taraflarının mahkemenin ulaştığı sonuca ne şekilde ulaştığını anlayabileceği bir gerekçenin bulunması gereklidir. Bu gerekçe hükümle neden sonuç ilişkisinin kurulmasını sağlayacak yeterlilikte, açık ve anlaşılabilir olmalıdır. Ancak gerekçenin çelişkili olmaması gereklidir. Zira, gerekçenin çelişkili olması aslında hukuken kabul edilebilir bir gerekçenin bulunmaması demektir. Bir başka yönden mahkeme kararlarının gerekçeli olmasının tarafların yargıya güven duymasını sağladığı gibi kararı benimseyip benimsememesine bağlı olarak karara karşı gidilebilecek kanun yollarına gidip gitmemesinde de etkili olduğu açıktır. Bu durum ise hak arama özgürlüğüyle yakından ilgilidir. Somut olayda; mahkemenin gerekçeli kararında yemek yardımı, yakacak yardımı, aile yardımı, öğrenim yardımı ve giyim yardımı alacakları konusunda tarafların iddia ve savunmalarının tartışılıp değerlendirilmediği gibi hangi gerekçeyle bu taleplerin hukuki yarar yokluğundan reddine karar verildiği de açıklanmamıştır. Bu itibarla, yukarıda anılan hususlar gözetilmeksizin yazılı şekilde gerekçesiz hüküm tesisi hatalı olup bozmayı gerektirmiştir."¹⁴⁹

HMK m.27'ye göre yargılamada tarafların iddia ve savunmaları hukuki dinlenilme hakkını oluşturur ve bu beyanlara gerekçede mutlaka yer verilmelidir. Bu anlamda

¹⁴⁸ Bekri, "Gerekçeli Karar Hakkı", s.216.

¹⁴⁹ Yargıtay 22. Hukuk Dairesi İçtihat Metni, Esas No 2017/26771, Karar No 2020/394.

yargılamanın temel ilkelerinden olan hukuki dinlenilme hakkı kapsamında iddia ve savunmaların doğru idrak edildiğinin tespiti, gerekçeli kararda yapılan değerlendirme ile mümkün olmaktadır. Diğer yandan hükme esas alınan delillerin tartışıldığı ve incelendiği açıklamalar doğrudan kararın gerekçesidir. Sabit görülen maddi gerçeklerden çıkarılan sonuçlara ilişkin hukuki nedenlerin ortaya konması yine gerekçenin konusudur.

"Zira dosyada bulunan delillerden ve vakılardan bir sonuç çıkarma ve bunu hukuki sebepleri ile açıklamak bir akıl yürütmeyi gerektirir ki bu husus diyalektik bir eylemin sonucudur."¹⁵⁰

HMK m.297 ise gerekçeye ilişkin diğer bir norm karşımıza çıkar. Başlığı "*Hükümün kapsamı*" olan söz konusu bu maddede, birinci fıkranın c bendinde gerekçeye ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Buna göre tarafların iddia ve savunmalarının özeti, anlaşıkaları ve anlaşamadıkları hususlar, çekişmeli vakıalar hakkında toplanan deliller, delillerin tartışılması ve değerlendirilmesi, sabit görülen vakıalarla bunlardan çıkarılan sonuçların ve hukuki nedenlerin tespiti gerekçenin konusuna girer. Bir diğer düzenleme olan HMK m.298'de gerekçeli kararın tefhimle açıklanan hüküm sonucuna aykırı olamayacağı, ayrıca hükümde gerekçe ile birlikte karşı oya da yer verilmesinin gerektiği düzenlenmiştir.

3.2.2. İdari Yargıda Gerekçenin Kapsamı

Yargı kolunun farklılığı nedeniyle bazı nüanslar bulunsa da, medeni usul hukuku açısından gerekçenin içermesi gereken unsurlar ile idari yargılamada gerekçenin içermesi gereken unsurlar büyük oranda benzerlik gösterir. İdari Yargılama Usulü Kanunumuz İYUK m.24'de kararda bulunacak hususlar açıkça düzenlenmiştir. Bu düzenlemeye göre, davacının ileri sürdüğü olayların ve dayandığı hukuki nedenlerin özeti ve istem sonucu, diğer yandan davalı savunması özetinin gerekçede bulunması tarafların hukuki dinlenilme hakkının bir tezahürüdür.¹⁵¹ Kararın oybirliği veya oyçokluğu ile verildiğine dair hususa gerekçede yer verilmesi gerekir. Bu özellik idari yargıya has bir unsur olarak karşımıza

¹⁵⁰ Türkben, "Anayasal Bir Zorunluluk Olarak Gerekçeli Karar", s.50.

¹⁵¹ Pekcantez, *Medeni Usul Hukuku*, s.373.

çıkır. Diğer yandan kararın dayandığı hukuki nedenler, gerekçe ve hüküm bulunması gereken başlıca unsurlardır.

Bireyin devlet karşısında zayıf olması ve korunmaya muhtaç olması nedeniyle temel hak ve özgürlüklerin önem taşıdığı önceki bölümlerde ifade edilmiştir. Bu anlamda idari yargıda taraflardan biri idare iken diğer tarafın kişi olması, hak ve özgürlükler hususunu gündeme getirmektedir. Dolayısıyla idari yargı özelinde gerekçe, gerek iptal davalarında gerekse tam yargı davalarında bireyin idare karşısında haklarının korunduğunu göstermesi yönüyle önem taşır. Öyle ki iptal davalarında, kararda idari işlemin beş ana unsur yönüyle değerlendirilmesi ancak gerekçeyle mümkün olur. Yetki, şekil, sebep, konu ve maksat unsurları yerindelik açısından yalnızca gerekçede değerlendirilir. İdarenin bireyler hakkında tesis ettiği işlemlerde bir sakatlık olması durumunda, söz konusu değerlendirme ile gerekçe işlemin iptali hakkında idareye yol göstermiş olur. Diğer yandan gerekçeli karar sayesinde idarenin işlem veya eylemi ne surette ve nasıl uygulayacağı işaret edilir.¹⁵² Nitekim idari yargılamada gerekçeli kararın yönlendirici ve icrai rolde etkili olduğunu söylemek yerinde görülmektedir.

"Yürütmenin durdurulması kararlarında idari işlemin hangi gerekçelerle hukuka açıkça aykırı olduğu ve işlemin uygulanması halinde doğacak telafisi güç veya imkânsız zararların neler olduğunun belirtilmesi zorunludur."

Son olarak İYUK m.27'den alıntılanan yukarıdaki hükme göre, yürütmeyi durdurma kararı verilebilmesi için bazı şartlar belirlenmiştir. Bu şartlar gerek uyumsuzluğun esasına yönelik olması nedeniyle maddi şartlar; gerekse de gerekçenin içermesi gereken hususlar olması yönüyle şekil şartları olarak görülmelidir. Dolayısıyla İYUK m.27'ye göre, gerekçenin yürütmeyi durdurma kararı hakkında gerekli açıklamaları içermesi gerekir. Yalnızca bu açıklamaların gerekçeli kararda yer alması ile, hukuka uygun bir yürütmeyi durdurma kararı verilmiş olur.

¹⁵² Aydın Gülan ve Atılğan Mutlu, "İdari Yargıda Gerekçeli Karar Hakkı", İstanbul Barosu, İdare ve Vergi Hukuku Komisyonu ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ortak Paneli, 2019, s.5.
<https://www.istanbulbarosu.org.tr/files/yayinlar/kitaplar/doc/gerekcelikararhakki.pdf>

İdari yargıda gerekçeli karar hem kanuni anlamda bir yükümlülük taşımakta iken; hem de menfaati zedelenen tarafın, hak ve özgürlüklerinin korunması yönünde hukuki sonuç doğurmaktadır. Her iki yönüyle idari yargıda gerekçe, aşağıda verilen Danıştay kararı uyarınca öne sürülen tüm hususları kapsayıcı nitelikte olmalıdır.

"Bu durumda başvuruçuların 1993 ve 1994 yıllarında yaşadıkları terör olayları nedeniyle göçe zorlanmaları neticesinde manevi zarara uğradıklarından bahisle 24/8/2006 tarihinde açtıkları tam yargı davasında, ayrı ve açık bir yanıt verilmesini gerektiren, uyuşmazlığın çözümü için esaslı bir iddia olan manevi tazminat talebine ilişkin şikayetlerin sadece 5233 sayılı Kanun kapsamında değerlendirilip gerekçelendirilmesi yeterli görülmemektedir. Anılan iddianın AİHM, Anayasa Mahkemesi ve Danıştay içtihatlarında da belirtildiği üzere 2577 sayılı Kanun kapsamında usul kurallarına ve esasa yönelik değerlendirilmesi yapılarak başvuruçuların manevi tazminatı hak edip etmediğinin tartışılması gerekirken 5233 sayılı Kanun'da manevi zararların karşılanmasına ilişkin herhangi bir düzenlemeye yer verilmediği gerekçesiyle davanın reddine karar verilmesi adil yargılanma hakkı kapsamında gerekçeli karar hakkının ihlal edildiğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle yargılama süreci bir bütün olarak değerlendirildiğinde başvuruçuların gerekçeli karar hakkının ihlal edildiği sonucuna varılmıştır."¹⁵³

3.2.3. Ceza Muhakemesinde Gerekçenin Kapsamı

Yargılama diyalektiğinin sonucuna, diğer bir deyişle sentezine hüküm denir. Maddi vakıa, gerekçe ve hükümden oluşan gerekçeli kararın ikinci unsuru olan gerekçe, ilk olarak karşımıza çıkan maddi vakıa ile son olarak gündeme gelen hüküm arasındaki nedensellik bağına kurmaktadır. Bu özel önemi dolayısıyla gerekçe ceza usul kanununda bizzat düzenlenmiş bir kavramdır. Öyle ki ceza yargılamaları sonucunda hükmedilen cezalarla, kişiler hürriyetinden yoksun bırakılmaktadır. Bu anlamda hükmün ve gerekçenin kişinin hürriyetini sınırlamaya elverişli bir açıklıkta olması gerekir. Zira söz konusu olan husus kişi özgürlüğüdür. Nitekim ceza muhakemesinde gerekçe, özgürlükleri sınırlayıcı boyutu nedeniyle açık ve anlaşılır olmak zorundadır.

CMK m.34 kararların gerekçeli olması başlıklı genel bir kuraldır. CMK m.230'da ise hükmün gerekçesinde yer verilmesi gereken hususlar düzenlenmiştir. Bu maddede sayılmış tüm hususların gerekçede yer alması gerekir. Bu sebeple CMK m.230 tüm

¹⁵³ Danıştay 15. Daire Başkanlığı "İçtihat Metni", Esas No 2018/4994, Karar No 2019/137.

hususların düzenlenmesi açısından gerekçenin kapsamını belirlemede önemli bir madde olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu maddeye göre gerekçede, iddia ve savunmada ileri sürülen görüşlere, delillerin tartışılması ve değerlendirilmesine, hükme esas alınan veya reddedilen delillere ilişkin açıklamalara yer verilmesi gerekir.

CMK m.230'a göre sanığın fiil veya fiillerinin suç oluşturduğu sabit görülürse, bu yönde oluşan vicdani kanaat gerekçede tüm yönleriyle açıklanmalıdır.¹⁵⁴ Ayrıca cezanın ertelenmesine karar verilmesi halinde, hapis cezasının adli para cezasına veya güvenlik tedbirlerinden birine çevrilmesinin gerekçesini oluşturan tüm nedenlere gerekçede yer verilmelidir. Ceza verilmesine yer olmadığı veya beraat yönünde verilen kararların gerekçesinde, kararın CMK m.223'de belirtilen hallerden hangisine dayandığı açıklanmalıdır. Dolayısıyla CMK m.230'a göre, karar gerekçelerinin içeriği hükümlerle yakın ilişkili görülmektedir. Öyle ki hükmün içeriği sair hususlar dışında, gerekçenin içeriği üzerinde etkili olmaktadır.

CMK m.232'de ise hükmün gerekçesinin içereceği hususlar düzenlenmiştir. CMK m.230 ile m.232 arasındaki fark, m.230 başlığı "*hükmün gerekçesinde gösterilmesi gereken hususlar*" iken, m.232 başlığı "*hükmün gerekçesi ve hüküm fıkrasının içermesi gereken hususlar*" olarak belirtilmiştir. Bu anlamda CMK m.230 gerekçenin açıklayıcı rolünü düzenlemekte iken, CMK m.232'de gerekçenin içermesi gereken unsurlar düzenlenmiştir. Bu anlamda CMK m.232'de yer alan unsurlar kararda yer verilmesi gereken şekli unsurlardır.

Nitekim CMK m.232'yi gerekçenin usule ilişkin içermesi gerekenler, CMK m.230'u ise gerekçenin uyuşmazlık hakkında esasa ilişkin içermesi gerekenler olarak yorumlamak uygun görülmektedir. CMK m.232'de sayılan unsurlar, mahkemenin, tarafların ve varsa vekillerinin, yargılamayı yürüten heyetin isimlerinin kararda bulunması zorunludur gibi şekil şartları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte madde metninde yazılı olan tüm şekil şartları bağlayıcı niteliktedir. Öyle ki kararlarda söz konusu şekil şartlarına uyulmaması durumunda, gerekçe usul yönünden eksik görülmekte ve üst derece mahkemeleri tarafından bu husus bozma nedeni olarak değerlendirilmektedir.

¹⁵⁴ Nevzat Toruslu ve Metin Feyzioğlu, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, Ankara: Savaş Yayınevi, 2015, s.315.

"Hükümün, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 141/3, 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 34. ve 230. maddeleri uyarınca, Yargıtay denetimine olanak sağlayacak biçimde açık olması ve Yargıtay'ın bu işlevini yerine getirebilmesi için, kararın dayandığı tüm kanıtların, bu kanıtlara göre mahkemenin ulaştığı sonuçların, iddia, savunma ve dosyadaki diğer belgelere ilişkin değerlendirmeler ile sanığa yüklenen suçun unsurlarının nelerden ibaret olduğunun açık olarak gerekçeye yansıtılması ve CMK.nun 230. maddesinde yazılı hususları kapsamaması gerekirken, bu kurallara uyulmaksızın gerekçesiz olarak yazılı şekilde hüküm kurulması, yasaya aykırı, sanığın temyiz itirazları bu itibarla yerinde görülmesi olduğundan sair yönleri incelenmeyen hükmün bu sebepten dolayı 5320 sayılı Yasanın 8/1. maddesi uyarınca uygulanması gereken 1412 sayılı CMUK.nun 321. maddesi gereğince BOZULMASINA 30.01.2018 gününde oybirliğiyle karar verildi."¹⁵⁵

Nihayetinde CMK m.232 gerekçeli kararın şekil şartlarına diğer bir deyişle usule ilişkin hususları düzenlerken; CMK m.230 ise gerekçenin dayandığı hukuki sebeplerin içerikte bulunmasını, maddi hukuka yani esasa ilişkin açıklamalara yer verilmesini düzenlemektedir.

3.3. GEREKÇELİ KARAR ZORUNLULUĞU

"Bütün mahkemelerin her türlü kararları gerekçeli olarak yazılır." Söz konusu Anayasa m.141/3 hükmünü iyi analiz etmek gerekir. Bu hükme göre gerekçe her türlü mahkeme kararının olmazsa olmaz unsurudur. Zira gerekçesiz karar yazılması Anayasaya aykırıdır. Bu anlamda gerekçesiz bir karar verilmesi ve ilan edilmesi anayasal temel ilkenin ihlali kabul edilmektedir. Nitekim gerekçenin zorunlu olduğu kabul edilen bir düzende, gerekçeli kararın aynı şekilde T.C. Anayasası m.141/3 hükmü uyarınca yargılamanın zorunlu bir unsuru olduğu kabul edilmelidir. Anayasanın ilgili bu hükmünde yer alan mahkeme ibaresini genişletici yorumla değerlendirirsek, yarı yargısal (Quasi Judicial) nitelikte kabul edilen kamusal yapılanmaların aynı şekilde her türlü kararları gerekçeli olarak yazılmalıdır. Bu anlamda Bakanlıklara bağlı görev yapan Kurum veya Kurulların kararları, özele veya genele hitap etmesi fark etmeksizin gerekçeli olmalıdır.

Bu bölümde T.C. Anayasası tarafından getirilen bu zorunluluğun başlıca etkileri incelenecektir. Lakin gerekçeli karar zorunluluğunun bir ilke olarak belirlenmesi sonucunda, söz konusu ilkenin hukuk düzenimizde ifade ettiği anlamı kavramak mümkün

¹⁵⁵ Yargıtay 8. Ceza Dairesi "İçtihat Metni", Esas No 2017/25327, Karar No 2018/783.

olacaktır. Yargılamanın zorunlu bir unsuru olarak görülen gerekçeli karar, hem bir ilke özelliğinde hem de AİHM kararları ışığında adil yargılamanın unsuru olarak bir hak niteliğindedir. Her iki yönüyle gerekçeli karar, tüm temel hak ve özgürlüklerin değerlendirildiği bir hukuki metin olması yönünden büyük önem arz etmektedir. Hukuki dinlenilme hakkı, adalete erişim hakkı, hakkaniyete uygun yargılama ve adil yargılanma hakkı gibi diğer haklarla yakın ilişkide olan gerekçeli karar, taraflar açısından kişiye bağlı bir hak; hukuki açıdan ise bir ilke olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gerekçenin faydaları ve gerekçenin kapsamı alt başlıkları kapsamında değerlendirilen hususlarda gerekçe, gerekçeli karardan bağımsız incelenen bir kavram olmuştur. Öyle ki kararın gerekçesi, bir bütün olan gerekçeli kararda maddi vakıa ile hüküm arasındaki nedensellik ilişkisini kuran bağlantıdır. Bu anlamda gerekçe olmadan gerekçeli karardan bahsetmek mümkün değildir. Dolayısıyla gerekçe, gerekçeli kararın zorunlu bir unsurudur; bu anlamda gerekçenin zorunluluğu söz konusu olmaktadır. Zira ancak bu sayede gerekçeli kararın zorunluluğu gündeme gelmektedir.

Gerekçeli kararın zorunlu olması, yargıda temellendirmenin bir şart olarak geçerliliğini sağlar.¹⁵⁶ Böylece yargıda keyfiliğin önüne geçilerek, hukuki uyumsuzlukların yasal zeminde çözülmesi sağlanır. Bu bağlamda bilginin değerli görüldüğü, demokrasi kültürünün yerleştiği, etik ilkelerin sosyal hayata hakim olduğu bir toplumsal hayat düzeni, yalnızca gerekçeli karar ilkesinin uygulanmasıyla oluşur.

Nihayetinde gerekçeli kararın gerek temel bir insan hakkı olan adil yargılamanın unsuru olması gerekse hukuk devleti ilkesinin uzantısı olması yönleriyle zorunlu olduğu anlaşılmaktadır. Gerekçenin ise kararın zorunlu bir unsuru olduğu söylenebilir. Nitekim gerekçe, gerekçeli kararın özünü oluşturması yönüyle zorunlu iken; gerekçeli karar ise hukuk düzenimizin olmazsa olmaz bir unsuru olarak zorunlu görülmektedir. Gerekçeli karar, tarihi insan hakları nosyonunun gelişimi sonucu zorunlu olduğu gibi; aynı zamanda hukuk devleti ilkesinin gereksinimi ve etik bir sorumluluk olması yönüyle de zorunludur.

¹⁵⁶ Şeker, "Strazburg Yargı Kararlarında; Doğru, Haklı, Yasal ve Makul Gerekçe Biçimleri", s.450.

3.3.1. Tarihi Yönden Anayasal Nedenlerle Gerekçeli Karar Zorunluluğu

1876 tarihli Osmanlı Anayasası Kanun-i Esasi'de, yargı yetkisi ayrıca düzenlenmiş bir yetkidir.¹⁵⁷ Ancak bağımsız yargının düzenlendiği ilk yazılı Osmanlı Devleti Anayasası olan Kanun-i Esasi'de, adil yargılanma hakkına ve dolayısıyla gerekçeli karara ilişkin bir hüküm bulunmamaktadır. 1921 Anayasasında tüm yetkiler mecliste toplanmış, kuvvetler ayrılığı ilkesine yer verilmemiştir.¹⁵⁸ 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanununda gerekçeli karar hususunda bir düzenlemeye yer verilmemiştir. 1924 Anayasasında yargı erki bağımsız bir şekilde 53. ve 60. maddeler arasında düzenlenmiştir.¹⁵⁹ Ancak mahkeme kararlarının gerekçeli olması hususu söz konusu maddelerde düzenlenmiş değildir. 1950 tarihli AİHS imzalanmasına müteakip, ilgili sözleşmede yer alan m.6 adil yargılanma hakkı etkisiyle gerekçeli karar ilkesine ilk kez 1961 Anayasası m.135'de yer verilmiştir.¹⁶⁰ Nitekim 1982 Anayasasıyla gerekçeli karar ilkesi m.141/3'de varlığını korumaktadır.

Gerekçeli karar ilkesi hakkında, 1982 Anayasası 141/3 hüküm gerekçesi açıklaması önem arz etmektedir. Bu açıklamada tüm mahkeme kararlarının gerekçeli olması zorunluluğu getirildiği, bu zorunluluğun temel nedeni olarak mahkeme kararlarına karşı kanun yolunun açık olması ve ilgililerin bu kanun yoluna başvururken hakkındaki kararın gerekçesini bilmesi gerektiği, ayrıca kanun yolunda incelenen kararın gerekçesi önem arz ettiği için gerekçeli karar yazımının şart olduğu hususlarına yer verilmiştir.¹⁶¹

1961 Anayasasında yer alan gerekçeli karar ilkesine ilişkin m.135'in hüküm gerekçesinde, bazı yargı makamı kararlarının tamamen gerekçesiz ve çoğu zaman bir satırdan oluşmasını engellemek maksadı yer almaktadır.¹⁶² Bu anlamda 1961

¹⁵⁷ "1876 Kanun-i Esasi metni", (erişim tarihi 29.04.2020)

<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/>

¹⁵⁸ Salih Baş, "Hukuk Devleti Olgusunun Türk Anayasalarındaki Yeri", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006, s.62.

¹⁵⁹ "1924 Anayasası Tam Metin", (erişim tarihi 29.04.2020)

<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/>

¹⁶⁰ "1961 Anayasası Tam Metni", (erişim tarihi 29.04.2020)

<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/>

¹⁶¹ Ömer İzgi ve Zafer Gören, *Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Yorumu*, Cilt 2, Ankara: TBMM Basımevi, 2002, s.1250.

¹⁶² Atilla Özer, *Gerekçeli ve 1961 Anayasası ile Mukayeseli 1982 Anayasası*, Ankara, 1996, s.537.

Anayasasıyla düzenlenen gerekçeli karar zorunluluğu, mahkemelerin gerekçesiz kararlarını ortadan kaldırmak için öngörülmüş bir anayasal ilkedir.

Sonuç olarak 1961 Anayasasıyla hukuk düzenimize giren gerekçeli karar ilkesinin, aradan geçen zaman diliminde kararlar ve ilgililer üzerindeki etkisi oldukça pozitif olmuştur. Zira geçen sürede gerekçeli kararın fonksiyonel olduğu anlaşılmış; 1982 Anayasası ilgili hüküm gerekçesinde, bu fonksiyonların gerçekleştirilmesi amacıyla söz konusu zorunluluğun anayasada yer aldığı açıklanmıştır.

3.3.2. Hukuk Devleti İlkesinde Gerekçeli Kararın Rolü

"Hukuk devleti demek, insan haklarına saygılı ve bu hakları koruyan, adil bir hukuk düzeni kuran ve bunu devam ettirmekle kendini yükümlü gören, bütün davranışlarında hukuk kurallarına ve Anayasa'ya uygun bütün işlem ve eylemleri yargı denetimine bağlı olan devlet demektir. Aslında yargı denetimi unsuru, hukuk devleti ilkesinin diğer öğelerinin güvencesini oluşturan temel öğedir. Çünkü, insan haklarına saygılı olmayan ve davranışlarında hukuka ve Anayasa'ya uymayan bir yönetimi bu tutumundan caydıran ve onu meşruluk ve hukukilik sınırı içinde kalmak zorunda bırakan güç, yargı denetimi gücü ve yetkisidir."¹⁶³

Hukuk devleti, vatandaşların hukuki güvenlik sınırları içinde buldukları, gerek devletin gerekse tüm insanların eylem ve işlemlerinin hukuk kurallarına bağlı olduğu bir sistemdir.¹⁶⁴ Hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü ilkelerinin gereği olarak, her mahkeme kararının günlük hayatta sonuç doğurması gerekir. Mahkeme kararları icrai özelliğini öncelikle Anayasadan, daha sonra ise kanunlardan alır. Bu anlamda devletin egemenlik yetkisini elinde bulduran erklerden biri yargıdır. Yargı söz konusu fonksiyonunu devletin temel yetkilerinden biri olması marifetiyle, hukuk devletine ulaşmak adına gerçekleştirir.

Üstün bir güce sahip yargı yetkisinin denetlenmesi hukuk devleti ilkesinin diğer bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre her yargı kararı denetime açık olmalıdır. Anayasa Mahkemesi'nin yargı denetimi konusuna yaklaşımı, *"Yargı denetimi yalnızca bir*

¹⁶³ Anayasa Mahkemesi Kararı, Resmi Gazete Tarih/Sayı: 16.08.1976/15679, Esas 1976/1, Karar 1976/28, Karar Günü 25/05/1976, s.14. (erişim tarihi 01.05.2020)
<http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/b230ab9d-6ace-43ee-b694-e139f3500987?excludeGereke=False&wordsOnly=False>

¹⁶⁴ Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara: Yetkin Yayınları, 2011, s.123.

*uyuşmazlığı çözümlenemeye kalmayıp, bir hakkın saptanması ve tanınması neyi gerektiriyorsa bunları da kapsayan bir çalışmadır."*¹⁶⁵ Bu halde yargı denetimi, yalnızca kararın yerindeliliğini denetlemekle kalmaz; aynı zamanda hakkın tespitini ve tesisini sağlar. Dolayısıyla tüm hukuki dayanakları içeren bir gerekçe olmaksızın, yargı denetimi görevinin hukuka ve hakkaniyete uygun yapılabilmesi mümkün değildir.

Hukuk devletine ilkesine uygun şekilde yargılama sürecinin yürütülmesi, adil yargılanma hakkının korunması açısından önemlidir. Bu anlamda adil yargılanmanın temel bir insan hakkı boyutu bulunduğuna önceki bölümlerde yer verilmiştir. Gerekçeli karara yer verilmediği takdirde, adil yargılanma hakkının varlığından söz edilemez. Adil yargılanmanın mevcut olmadığı yargılamalarda ise insan haklarının değer gördüğü söylenemez. Bu anlamda gerekçeli karar hem bir hak hem de bir ilke olarak, hukuk devleti ilkesinin ve insan hakları kavramının somut bir yansımasıdır. Öyle ki gerekçeli kararın şahsına hitap ettiği her vatandaş, bulunduğu ülkede insan haklarına saygı duyulduğunu ve hukuk devleti sınırlarında yaşamını sürdüğünü düşünecektir. Bu anlamda gerekçeli kararın her insana verdiği bir mesaj vardır. Bu mesaj hukuk kurallarının günlük hayata yansıdığını ve bu kurallar çerçevesinde yaşandığını anlatmaktadır.

3.3.3. Etik Bir Sorumluluk Olması Açısından Gerekçeli Karar

Düşünen ve merak eden bir varlık olan insan, günlük hayatta karşılaştığı olayların veya içinde bulunduğu bazı durumların nedenini araştırır. Bu anlamda insanın en çok sorduğu sorulardan biri "Neden?" sorusudur. Aslında doğada dahi her hadisenin bir nedeni olduğunu düşünen, hatta çevresi tarafından hayatta her şeyin neden sonuç ilişkisi neticesinde birbiriyle ilişki olduğu düşündürülen insanın, sonu gelmeyen bir bilme ve öğrenme içgüdüğü bulunur.

¹⁶⁵ AYM Kararı, E. 1990/4, K. 1991/33, 1.10.1991; RG 7.2.1992, sayı: 21135.

Doğanın bir parçası olarak yaşamını süren insan, sürekli çeşitli düşünceler üretmekte olan dinamik bir zihinsel yapıya sahiptir. Düşüncelerin çeşitli yargılara varması sonucu insanın karar alma ve harekete geçme mekanizması işler. Dolayısıyla her eylemin ve kararın düşünce dünyasından kaynaklanan çeşitli nedenleri bulunur. Bu nedenle günlük hayatta dahi bazı davranışlarımızın nedenlerini açıklar; kendi perspektifimizden olayları algılayış biçimimizi gerekçelendirerek karşı tarafa aktarırız. Bu anlamda gerekçe insanın doğal yapısında bulunur ve bu nedenle insan, hayatın her alanında çeşitli gerekçeler ister.

Gerekçe ile etik arasındaki ilişki göz ardı edilmemelidir; çünkü bilgi verme yükümlülüğüne dayalı olan gerekçe ve gerekçeli karar kavramları etik bir yükümlülüğü yerine getirmektedir. Etik yükümlülüğü yerine getiren gerekçeli karar, mantık çerçevesinde inşa edilmiş bir hüküm içerir. Ancak gerekçeli karar yalnızca hüküm içermez, aynı zamanda hükmün gerekçesini de içerir.

"Vatandaşlar için en büyük yaşama güvencelerinden biri olan mahkemelerin verdikleri kararların açıklanması ve mutlaka sarih mucip sebeplere dayandırılması lazımdır. Millet adına karar veren mahkeme için, bu milli ihtiyaca cevap vermek bir borçtur."¹⁶⁶

Etik en geniş anlamıyla, ahlaki kurallar bütünüdür. Ahlak kuralları bilindiği üzere yazılı olmasa bile toplumun genelinde geçerli olan ve herkesin uymakla yükümlü olduğu kurallardır. Hakimlerin toplumun bir parçası olmasından ötürü ahlak ve etik kurallardan bağımsız olması düşünülemez. Özellikle icra ettikleri meslek itibarıyla hakimler, ciddi bir etik yükümlülük altında görevlerini yerine getirirler. Bu etik yükümlülük altında hükmün gerekçelendirilmesi bir borç kabul edilmelidir.

Gerekçeli karar ilkesi bir zorunluluk olarak günümüzde uygulanmakta ise de, gerekçeli kararın geçmişten gelen ve kökenlerinin oldukça derin olduğu bir kavram olduğunu belirtmek gerekir. Öyle ki tarihte henüz gerekçeli karar ilkesi bir zorunluluk olarak belirlenmemişken, insanın doğal yapısında olan bilme ve öğrenme isteğini karşılamak üzere kararların gerekçeli olarak tefhim edilmesine özen gösterilmiştir.

¹⁶⁶ Hıfzı Timur, Mahkeme Kararlarının Açık ve Mucip Sebep Olması Zarureti, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Yıl 1942, Cilt 7, Sayı 3-4, s.742.

"Yargıcın buyruğunun dayandığı nedenlerin bilinmek istenmesi, gücünü yasalardan önce değer yargılarından alır."¹⁶⁷

Nihayetinde gerekçeli karar, gerekçe ve karar gibi hukuki kavramların, günlük toplumsal hayat düzeninde kendiliğinden ortaya çıkmadığı ifade edilir. Yalnızca hukuki gelişmelerin değil; aynı zamanda değer yargıları ve etik anlayışının olgunlaşması sonucu bu kavramların ortaya çıktığı söylenmektedir. Sürekli sorgulamakta olan insan, sonunda sorgulama eyleminin karşılığında kendisine gerekçenin bildirilmesiyle istediğini elde etmiştir. Nitekim insanlık adına bir başarı elde edilmiştir ve gerekçeli karar her zaman etik olma özelliğini korumuştur. Bu doğrultuda *"Etik bir ilişki olarak yargılamanın meşru sayılabilmesi, yargının etik değerini hatırd tutması, bu değerlere sadık kalması ve bu değerler üzerinde ayaklanarak hukuk ya da adalete yürümesi gerekir."*¹⁶⁸ düşüncesiyle, yargının etik değerler üzerine kurulduğu unutulmamalıdır.

3.4. ADİL YARGILANMANIN UNSURU OLARAK GEREKÇELİ KARAR HAKKI

Bu başlıkta üçüncü bölümün konusu olan gerekçeli karar hakkının, ikinci bölümün konusunu oluşturan adil yargılama hakkıyla bağlantısı kurulacaktır. Bu sayede gerekçeli kararın dolaylı olarak temel insan haklarından biri olduğu anlaşılacaktır. Bu doğrultuda temel bir insan hakkı olan adil yargılama, gerekçeli karardan bağımsız değildir. Ters olarak baktığımızda ise gerekçeli karar hakkı, adil yargılanma hakkının bir unsuru olarak görülmektedir.

Mahkeme kararlarının gerekçeli olması ve gerekçeli kararın adil yargılanma hakkı kapsamında görülmesi, gerek AYM kararlarının gerekse doktrinde yer alan görüşlerin değerlendirilmesiyle incelenecektir. Ayrıca AİHM'in gerekçeli karar hakkına ilişkin oluşturduğu içtihat birliği ve bu hakla bağlantılı olarak içtihatlarında yer verdiği detayların incelenmesi önem arz etmektedir.

¹⁶⁷ Şeker, "Strazburg Yargı Kararlarında; Doğru, Haklı, Yasal ve Makul Gerekçe Biçimleri", s.463.

¹⁶⁸ Hilmi Şeker, "İbralaşmayı Yoksayan Etik İlişki/Yozlaşan Gerekçe", Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı 108, Yıl 2013, s. 292. (erişim tarihi 30.04.2020) <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2013-108-1314>

Üçüncü bölümde gerekçeli karar hakkına gerek faydaları, gerek kapsamı ve gerekse zorunluluğu yönünden yer verilmiştir. Ancak gerekçeli kararın en önemli özelliği adil bir yargılama sürecine hizmet etmesidir. Bu alt başlıkta amaç gerekçeli karar hakkının, genel bir ilke olan adil yargılanma hakkı kapsamındaki yerinin tespit edilmesidir. Böylece gerekçeli karar kavramından yola çıkarak, genel nitelikli temel insan hakları kavramına ulaşmak mümkün olacaktır. Ayrıca çalışmanın ilk bölümünde altı çizilmiş olan temel insan hakları bağlamında, adil yargılanma hakkı ve gerekçeli karar hakkı kavramlarının günümüzde ulaştığı son noktaya değinilecektir. Bu amaca ulaşırken izlenecek yol öncelikle ulusal hukuk düzenimizde AYM kararlarının incelenmesi, onun ardından uluslararası hukukta AİHM'in konuya yaklaşımının değerlendirilmesi olarak belirlenmiştir.

Gerekçe, mutlak bir koşul olarak doğru ve güvenli adil yargılamanın güvencesini oluşturur.¹⁶⁹ Bu anlamda gerekçeli karar, yargının üstün buyurma gücünü kullandığı önemli bir aşamadır. Hüküm aşaması olarak bilinen yargılamanın sonucu gerekçeli kararı ihtiva eder. Söz konusu hüküm aşaması ile yargılama son bulur. Yargılamanın yalnızca hukuka ve hakkaniyete uygun yürütülmesi yeterli değildir. Aynı zamanda yargılamanın nihai bir hüküm aşamasına varması gerekir. Yargısal diyalektiğin sentez unsurunu oluşturması nedeniyle hükmün uyuşmazlığı giderdiği varsayılır. Dolayısıyla adil yargılama ancak hukuka ve hakkaniyete uygun bir hükümle mümkündür. Aksi halde maddi vakıalar sonucu ortaya çıkan uyuşmazlık giderilmemiş olur.

Temel insan haklarının yargısal boyutunu oluşturan adil yargılanma hakkı, gerektiği gibi sağlanmadığı takdirde tüm temel hak ve özgürlükler tehlikeye girecektir. Bu çıkarıma göre adil yargılama, kişi hak ve özgürlüklerinin güvencesi olmasının yanı sıra, aynı zamanda hukukun genel ilkelerinden biridir.¹⁷⁰ Genel bir kavram olan adil yargılamanın unsuru olarak gerekçeli karar ise, adil yargılama hakkının bu güvenceyi sağlamasında birçok işlevi yerine getirmektedir. Söz konusu güvence ve korumanın sağlanması için, gerekçeli kararın hakkı ihlale uğrayan kişiye hakkın iadesini sağlaması gerekir. Bu anlamda gerekçeli karar ilkesine uygun bir şekilde adil yargılama süreci yönetilmelidir.

¹⁶⁹ Aşçıoğlu, "Yargıda Gerekçe Sorunu", s.113.

¹⁷⁰ İbrahim Özden Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku*, İstanbul: Afa Yayınları, 1993, s.90.

Ancak bu halde temel insan haklarının yargısal güvencesi sağlanmış olur. Öyle ki adil yargılanma hakkının doğru ve hukuk devletine uygun bir surette tesis edilmesi, yargılama sürecinin tarafları açısından büyük önem arz etmektedir. Adil yargılanma hakkının hukuka ve hakkaniyete uygun şekilde taraflara sunulması yalnızca uyuşmazlığın taraflarını değil; aynı zamanda emsal olma niteliğiyle tüm ilgili kişileri yakından ilgilendirmektedir.

Adil yargılanma hakkının hukuk literatürüne girişi öncelikle İHEB'in ilgili m.7, m.8, m.9, m.10 ve m.11 gibi adil yargılamayı ilgilendiren maddeleri düzenlenmesi ile olmuştur. Ancak bu gelişme yalnızca bir bildirim niteliği taşıdığından, asıl bağlayıcı gelişme AİHS'in taraf devletlerce imzalanması olmuştur. Nitekim AİHS m.6 ile adil yargılama tüm taraf devletlerin esas alması gereken genel nitelikli temel kural olarak belirlenmiştir. Ayrıca uluslararası hukuk alanında yaşanan diğer bir gelişme olarak, Uluslararası Adalet Divanı'nın 12 Temmuz 1973 günü öneri niteliğinde yayınladığı kararında her yargılanan kişinin gerekçeli karar hakkına sahip olduğu açıklanmıştır.¹⁷¹

AİHS m.6'da yer alan "*Karar aleni olarak verilir.*" ibaresi adil bir yargılamanın unsuru olarak gerekçeli kararın önemini vurgulamaktadır. Bu ibareye göre adil bir yargılama süreci yönetilmesinde kararın aleni olması önem taşır. Ancak bu ibareden yola çıkarak gerekçeli kararın bir hak olduğuna varmak mümkün değildir; zira bu ifadede sadece kararların aleni ve açık olması gerektiği yer almaktadır. Buna karşılık AİHM'in konuya yaklaşımı demokratik toplumlarda yargılamanın önemli bir yer tutması nedeniyle, söz konusu sözleşme hükmünün geniş yorumlanması yönündedir. Aksi halde AİHM, ilgili sözleşme hükmünü dar yorumlamanın adil yargılanma hakkının toplum nezdinde olan değeriyle bağdaşmayacağını ifade etmektedir. Öyle ki sözleşmenin ilgili hükmünü dar yorumlamak, maddenin amacına ters düşmektedir.¹⁷²

AİHS m.6/1 hükmüne dayanarak AİHM, mahkeme kararlarının gerekçeli olması gerektiğini ileri sürmektedir. Bu hususta hükmün açıklamasını yapan gerekçeli kararların yazılmasını zorunlu görmüş; aksi durumda adil yargılama hakkının ihlal edildiği kanısına

¹⁷¹ Aşçıoğlu, "Yargıda Gerekçe Sorunu", s.113.

¹⁷² Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararı, Delcourt/Belçika, 17 Ocak 1970, par.25, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>

varmıştır. Dolayısıyla gerekçeli kararın adil yargılanma hakkının bir unsuru olduğu kabulü, AİHM'in konuya ilişkin geliştirdiği içtihatlardan kaynaklanmaktadır.

Nihayetinde gerekçeli karar hakkı, gerekçeli karar ilkesi veya gerekçeli karar kuralı adil yargılanmanın bir unsuru olarak temel bir insan hakkıdır. Diğer yandan gerekçeli karar T.C. Anayasası m.141/3 ile tanınmıştır ve mahkemelerin her türlü kararlarının gerekçeli olarak yazılması gerektiği anayasal hüküm altına alınmıştır. Bu anlamda gerekçeli karar ilkesi, AİHS m.6 adil yargılanma hakkının AİHM tarafından geniş yorumu ile ulaşılmış bir ilke olmasının yanı sıra; aynı zamanda anayasal bir ilke olma özelliğini taşır.

Anayasal ilke olan gerekçeli karar, hakların ve özgürlüklerin korunmasında önemli bir görev yapar. Gerekçeli karar hakkının ihlal edildiği, bu nedenle adil yargılanmanın gerçekleşmediği bir hukuk düzeninde hak ve özgürlüklerin korunması mümkün değildir.¹⁷³ Zira hak ve özgürlükleri koruma altına alan ve hak ve özgürlükleri sahiplerine teslim eden kavram gerekçeli karardır. Bu anlamda adil yargılama ancak hükmün mantıksal ve hukuki yönlerden gerekçelendirmesiyle tamamlanır. Hukuki gerekçe içermeksizin verilen karar, hak ve özgürlüklere yönelik bir tehdit oluşturur. Kararların gerekçe içermemesi nedeniyle denetlenmediği ve incelenmediği bir düzende, insan haklarının yargı önünde korunduğunu söylemek yerinde olmayacaktır.

Gerekçeli kararın temel bir insan hakkı olması, her kişinin adil yargılama hakkına sahip olmasından geçer. Her vatandaş adil bir yargılama sürecinde, adalete erişim beklentisi içindedir. Buna göre yargılamanın adalete uygun bir surette gerçekleşmesi ancak insan haklarına saygı ilkesi çerçevesinde mümkün olur. Bireyin hukuk kurallarından doğan her türlü temel hakkı, yargı faaliyeti alanına girer. Pozitif hukuk kurallarıyla bireye tanınan hiçbir hak, adil yargılama hakkı olmaksızın bir anlam ifade etmemektedir; zira kişinin her türlü hakkının güvence altına alınması ancak adil bir yargılama ile sağlanır. Diğer yandan kişi özgürlüğü ve güvenliğinin sağlanabilmesi ancak adil yargılama hakkının korunmasıyla mümkündür.

Gerekçesiz veya görünürde gerekçeli bir yargı kararı, kişinin maddi ve manevi boyutuna

¹⁷³ Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku*, s.174.

yönelik bir ihlaldır. Gerekçeli olmayan bir karar, hakkın tanınması ve yerine getirilmesi açısından noksanlık içerir. Bu noksanlık hak arama özgürlüğünü kullanan bireyin, kişilik haklarının ihlaline sebep olmaktadır. Dolayısıyla gerekçeli kararın adil yargılanma hakkı kapsamında mühim bir role sahip olduğu açıktır. Ayrıca bizatihi gerekçeli karar hakkı, AİHM içtihatları doğrultusunda temel bir insan hakkı olarak değerlendirilmektedir. Gerekçeli kararın temel bir insan hakkı olmasındaki esas etken, adil yargılama sürecine önemli bir katkıda bulunmasıdır.

3.4.1. Anayasa Mahkemesinin (AYM'nin) Gerekçeli Karar ve Adil Yargılanma Hakkı Yaklaşımı

Anayasa Mahkemesi (AYM) 1961 yılında kurulan, kanunların ve Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) iç tüzüklerinin Anayasaya uygunluğunu şekil ve esas yönünden denetleyen, bağımsız bir anayasal yargı organıdır. Ayrıca Anayasa'da sayılan kişileri Yüce Divan sıfatıyla yargılamak ve siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin davalara bakmakla görevlidir. 2010 Anayasa değişiklikleri sonrasında, Mahkeme mevcut görevlerinin yanı sıra bireysel başvuruları inceleme ve karara bağlamakla görevlendirilmiştir. Böylece insan hakları konusunda ulusal anlamda önemli bir gelişme olan bireysel başvuru kavramı hukuk düzenimizde yerini almıştır.

Bireysel başvuru 2010 Anayasa değişikliğinden itibaren hukuk düzenimizde uygulanmakta olan bir hukuki korumadır. Bu koruma temel hak ve özgürlüklere yöneliktir. Diğer bir tabirle Anayasa şikayeti (bireysel başvuru), *"kamu gücünün temel bir hakkı ihlal ettiği, hak ve özgürlüklerin korunmasının olağan kanun yolları ile gerçekleştirilmediği durumlarda"*¹⁷⁴ AYM'ye yapılan ikincil ve istisnai nitelikteki başvurudur.

Bireysel başvuru niteliği itibariyle ikincil ve istisnai bir yoldur. Bireysel başvurunun ikincil ve istisnai bir role sahip olması, yasal zeminde tüm kanun yollarının tüketilmesinden sonra gündeme gelmesi nedeniyledir. Bu açıdan bireysel başvuruda

¹⁷⁴ Fendoğlu, *Karşılaştırmalı Anayasa Yargısı*, s.319.

bulunmak için öncelikle ihlale konu olan işlem veya eylem hakkında kanunda öngörülmüş idari ve yargısal yolların tüketilmesi gerekir.¹⁷⁵ Ayrıca bir ihmalin bireysel başvuruya konu edilebilmesi için iki koşulun birlikte bulunması gereklidir. Birinci koşul kamunun bir işlemde veya eylemde bulunmasıdır. İkinci koşul ise ihlal edilen hak ve özgürlük anayasa tarafından güvence altına alınmış olmalıdır.¹⁷⁶

Ulusal hukuk düzenlerinde AYM'ye bireysel başvuru yolunun kabul edildiği ülkelerde, bireysel başvurunun geleneksel anayasa yargısı yapısını değiştireceği öngörülmüştür. Öyle ki, bireysel başvuru imkanı ile *"kanunların anayasaya uygunluğunun denetiminden, kanunların uygulanmasının denetimine geçiş yapılmış; Anayasa yargısının yasamanın denetlenmesiyle kalmayıp, yargının da denetlenmesini sağlayan bir kurum"* haline geldiği belirtilmiştir.¹⁷⁷

*"Anayasa Mahkemesi, ilk derece mahkemelerinin yorumda hata yapıp yapmadıkları ile ilgilenmez; temyiz incelemesi yapmaz, sadece insan hakları incelemesi yapar. Usul sorunları ile ilgilenmez, çünkü bireysel başvuru yolu, istinaf veya temyiz yolu değildir. Anayasa Mahkemesi, olaya sadece anayasa hukuku açısından bakar."*¹⁷⁸

Bireysel başvuru hakkını yakından ilgilendiren bir diğer husus, başvuruya konu ihlale uğrayan hak gerek Anayasa'da gerekse de AİHS ve Türkiye'nin taraf olduğu ek protokollerde güvence altına alınmış olmalıdır.

*"Anayasa Mahkemesi'ne yapılan bir bireysel başvurunun esasının incelenebilmesi için, kamu gücü tarafından müdahale edildiği iddia edilen hakkın Anayasa'da güvence altına alınmış olmasının yanı sıra Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (Sözleşme) ve Türkiye'nin taraf olduğu ek protokollerinin kapsamına da girmesi gerekir. Bir başka ifadeyle, Anayasa ve Sözleşmenin ortak koruma alanı dışında kalan bir hak ihlali iddiasını içeren başvurunun kabul edilebilir olduğuna karar verilmesi mümkün değildir."*¹⁷⁹

¹⁷⁵ İbrahim Kaboğlu, *Anayasa Yargısı, Demokrasi Kavramının Dönüşümü Üzerine*, İstanbul: İmge Kitabevi, 1994, s.338-340.

¹⁷⁶ Hasan Tunç, *Karşılaştırmalı Anayasa Yargısı (Denetimin Kapsamı ve Organları)*, Ankara: Yetkin Yayınları, 1997, s.86.

¹⁷⁷ Peter Paczolay, "Anayasa Şikayeti: Bir Karma Çözüm mü?", *Anayasa Yargısı Dergisi*, Sayı 26, 2009, s. 314. (erişim tarihi 04.05.2020) <https://www.anayasa.gov.tr/media/4539/peterpaczolay.pdf>

¹⁷⁸ Fendoğlu, *Karşılaştırmalı Anayasa Yargısı*, s.321.

¹⁷⁹ Anayasa Mahkemesi Kararı, Onurhan Solmaz Bireysel Başvurusu, B. No: 2012/1049, 26.03.2013. (erişim tarihi 05.05.2020)

<http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/BireyselKarar/Content/a95a9fb7-ef02-4b50-a826-7d9a6188ca3f?wordsOnly=False>

5982 sayılı Kanun ile Anayasa'da yapılan değişiklikler sonucunda, 23 Eylül 2012 tarihinden itibaren bireysel başvuru yolu açılmıştır. Bu sayede AİHM'e başvuru yapılmaksızın kendi iç hukuk düzenimizde, hak ve özgürlüklerin ihlalinin denetlemeye yetkili bir mahkeme kurulmuştur. Bu nedenle AİHS hükmü olan adil yargılama hakkına ilişkin başvurular doğrudan AİHM'e değil, öncelikle AYM'ye yapılmalıdır. Nitekim AİHM'e başvuru koşulu olarak öngörülen şartlardan biri, iç hukuk yollarının tüketilmiş olmasıdır.¹⁸⁰ Ancak bu sayede kişilerin, AİHM'e başvuru yapabilmesi mümkün kabul edilmektedir.

Örnek olarak gerekçeli kararın noksanlığı nedeniyle adil yargılanma hakkının ihlal edildiğini iddia eden bir kişi, bireysel başvuruda bulunarak AYM'den söz konusu ihlalin tespitini ve giderilmesini talep etme hakkına sahiptir. Nitekim Anayasal bir hak olan adil yargılama ihlal edilmiş; ayrıca bu ihlal, kamunun bir işleminden veya eyleminden doğmuştur. Bu kapsamda bireysel başvuru şartlarını içeren bir somut olayın varlığı söz konusudur.

AYM önüne gelen bu başvuruda, gerekçeli kararın hangi noktada noksan olduğunu ve gerekçenin tutarlılığı gibi ölçütleri göz önünde bulundurarak, adil yargılanma hakkının ihlal edilip edilmediği hususunda bir hükme varmaya yetkili ve görevlidir. AYM ayrıca bu başvuruyu inceleyip karara bağladıktan sonra vardığı hükmü, tıpkı ilk derece mahkemeleri gibi gerekçelendirmelidir.¹⁸¹ Zira Anayasa m.141/3'te yer alan hüküm, "*Bütün mahkemelerin kararları gerekçeli yazılır.*" şeklindedir. AYM, ulusal anlamda bir iç hukuk yolu olarak; gerek adil yargılanma hakkı olsun gerekse diğer insan hakları ihlallerinde olsun, hak ve özgürlüklerin korunmasında vatandaşlara anayasal bir güvence sağlamaktadır. Dolayısıyla AYM kararlarının da tıpkı yerel mahkeme kararları gibi gerekçeli yazılması gerektiği kabul edilen bir görüştür.

¹⁸⁰ "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Bir Başvurunun Kabul Edilebilirlik Şartları", s. 2. (erişim tarihi 06.05.2020) https://www.echr.coe.int/Documents/COURTalks_Inad_Talk_TUR.PDF

¹⁸¹ Ozan Ergül, *Türk Anayasa Mahkemesi Kararlarında İçtihat İstikrarsızlığı*, Ankara: Adalet Yayınevi, 2016, s.124.

İç hukuk düzenimizde güvenceye kavuşmuş olan gerekçeli karar hakkının, AYM tarafından ele alınışında çeşitli kriterler mevcuttur. AYM'nin gerekçeli karar hususunda geliştirdiği prensip makul gerekçedir.

“...ilke olarak mahkeme kararlarının gerekçeli olması, adil yargılanma hakkının bir gereğidir. Derece mahkemeleri, dava konusu maddî olay ve olguların kanıtlanmasını, delillerin değerlendirilmesini, hukuk kurallarının yorumlanması ve uygulanmasını, uyumsuzlukla ilgili vardığı sonucu, sonuca varılmasında kullandığı takdir yetkisinin sebeplerini makul bir şekilde gerekçelendirmek zorundadır. Bu gerekçelerin oluşturulmasında açıkça bir keyfîlik görüntüsünün olmaması ve makul bir biçimde gerekçe gösterilmesi hâlinde adil yargılanma hakkının ihlâlinden söz edilemez...”¹⁸²

AYM bu kararında öncelikle gerekçeli kararda bulunması gereken unsurlara yer vermiştir ve hükme ilişkin makul bir gerekçelendirme ile mahkemeleri yükümlü görmektedir. Makul gerekçe kavramını benimseyen AYM yaklaşımı, mahkeme kararlarının denetlenmesinde bu kavramı esas almaktadır; nitekim birçok farklı kararda aynı kriter baz alınarak değerlendirme yapılmıştır.¹⁸³ Makul gerekçe kavramının ortaya atıldığı ilk kararda, aynı zamanda kavrama yönelik aşağıdaki detaylı açıklamalara yer verilmektedir.

“Makul gerekçe; davaya konu olay ve olguların mahkemece nasıl nitelendirildiğini, kurulan hükmün hangi nedenlere ve hukuksal düzenlemelere dayandırıldığını ortaya koyacak, olay ve olgular ile hüküm arasındaki bağlantıyı gösterecek nitelikte olması gerekmektedir. Zira tarafların o dava yönünden, hukuk düzenince hangi nedenle haklı veya haksız görüldüklerini anlayıp değerlendirebilmeleri için ortada usulüne uygun şekilde oluşturulmuş, hükmün hangi nedenle o içerik ve kapsamda verildiğini gösteren, ifadeleri özenle seçilmiş ve kuşkuyla yer vermeyecek açıklıktaki bir gerekçe bölümünün ve buna uyumlu hüküm fıkralarının bulunması zorunludur.”¹⁸⁴

AYM'nin makul gerekçe tanımından, gerekçenin içermesi gereken hususlara yönelik bazı kriterler geliştirilmiştir. Bu kriterlerden ilki uyumsuzluğun gerçekleşmesine neden olan maddi vakıaların mahkeme tarafından değerlendirilme biçimidir. İkinci kriter, mahkemenin verdiği karara etki eden sebepler ve bu sebeplerin hangi soyut normlara

¹⁸² Anayasa Mahkemesi Kararı, Başvuru No: 2013/1325, Karar Tarihi: 13.06.2013. (erişim tarihi 06.05.2020) <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/1235?BasvuruNoYil=2013&BasvuruNoSayi=1235>

¹⁸³ Anayasa Mahkemesi makul gerekçeyle ilgili bu nitelendirmeyi pek çok kararında yinelemiştir. Örneğin; AYM Kararı, B.No: 2013/8397 T:16.10.2014; AYM Kararı, B.No: 2013/2447 T:12.11.2013; AYM Kararı, B.No: 2014/768 T:10.12.2014. Kararlar için bkz. (erişim tarihi 06.05.2020)

<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/8397?BasvuruNoYil=2013&BasvuruNoSayi=8397>
<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/768?BasvuruNoYil=2014&BasvuruNoSayi=768>

¹⁸⁴ Anayasa Mahkemesi Kararı, Başvuru No: 2013/1325, Karar Tarihi: 13.06.2013. (erişim tarihi 06.05.2020) <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/1235?BasvuruNoYil=2013&BasvuruNoSayi=1235>

dayandığına yer verilmesidir. Üçüncü kriter ise maddi vakıalar ile karar arasındaki bağlantının gösterilmesidir.

Ayrıca AYM'nin makul gerekçe kavramından kararın gerekçesinin içeriğine yönelik çıkarımlar yapılabilir. Öyle ki dava konusu maddi olay ve olgular hakkında delillerin değerlendirilmesi, maddi vakiaya ilişkin hukuk kurallarının yorumlanması ve somut olaya uyarlanması, uyumsuzlukta ulaşılan sonuç ve bu sonuca varılmasında kullanılan takdir yetkisinin sebepleri kararda yer alması gereken unsurlardır.

"Görülüyor ki gerek Anayasa Mahkemesi gerekse Danıştay, AİHS'in etki gücünü benimseyerek, uygulamalarına referans olarak kabul etmektedirler. Böylelikle gerek ilk derece mahkemesi gerekse norm denetimi yetkisinin kullanımında bu mahkemeler; bakmakta oldukları davalarda gerekçeli karar hakkına egemen içtihatların uygulanmasında rehberlik yapacaklarını taahhütlerinin gereği saymaktadırlar."¹⁸⁵

AYM tarafından gerekçeli karar ilkesiyle bağlantılı görülen diğer bir husus, kararların gerekçesinin temyiz denetimine olanak vermesi ve taraflara kanun yoluna başvuru imkanını sunmasıdır. Buna göre mahkemelerin kararlarının gerekçeli olması, tarafların kanun yolu olanağından faydalanmasını sağlar. Zira kararın gerekçesinden bihaber olan taraf, kanun yolu hakkını gerektiği gibi kullanamaz ve bu anlamda bir mağduriyet yaşar. Diğer yandan ilk derece mahkemesi kararının gerekçesi, üst mahkemenin temyiz denetimini kolaylaştıran bir araçtır. Gerekçeli karar sayesinde temyiz mercii, ilk derece mahkemesi kararlarına yönelik denetimi bizzat karar üzerinden yapabilmektedir. İlgili AYM kararı söz konusu hususları aşağıdaki şekilde açıklamaktadır.

"Mahkeme kararlarının gerekçeli olması, kanun yoluna başvurma olanağını etkili kullanabilmek ve mahkemelere güveni sağlamak açısından, hem tarafların hem kamunun menfaatini ilgilendirmekte olup, kararın gerekçesi hakkında bilgi sahibi olunmaması, kanun yoluna müracaat imkânını da işlevsiz hale getirecektir. Bu nedenle mahkeme kararlarının dayanaklarının yeteri kadar açık bir biçimde gösterilmesi zorunludur."¹⁸⁶

¹⁸⁵ Şeker, "Strazburg Yargı Kararlarında; Doğru, Haklı, Yasal ve Makul Gerekçe Biçimleri", s.186.

¹⁸⁶ Anayasa Mahkemesi Kararı, Başvuru No: 2013/1780, Karar Tarihi: 20/03/2014. (erişim tarihi 08.05.2020) <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/1780?BasvuruNoYil=2013&BasvuruNoSayi=1780>

3.4.2. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) Kararıyla Gerekçeli Karar ve Adil Yargılama

Kaynağını AİHS m.6'dan alan adil yargılanma hakkını somut vakıalar nezdinde yorumlayan AİHM, kanun yoluna başvuru ve savunma hakkının etkin bir şekilde kullanımını için yargı kararların gerekçeli olmasının altını çizmektedir. Adil yargılama hakkı kapsamında görülen gerekçeli karar hakkını veya ilkesini belirleyen mercii AİHM olmuştur. AİHM içtihatları doğrultusunda tanınan gerekçeli karar hakkı, tüm ulusal hukuk düzenleri üzerinde etkili olmuş; böylece gerekçeli karar hakkının ulusal boyutta geçerli bir kavram olması söz konusu olmuştur.

Gerekçe hakkını benimseyen AİHM, bu hakkı adil bir yargılama sürecinin vazgeçilmez bir unsuru olarak görmektedir. Bu nedenle gerekçeli kararın bir unsuru olan gerekçede çeşitli nitelikler aramaktadır. Öyle ki karardaki mantıksal tutarsızlığı ve keyfilik yönündeki açıklamaları gerekçenin noksan olmasına bağlamaktadır. Dolayısıyla AİHM gerekçeli kararı parçalı bir yapıda değerlendirirken, nitelik yönünden özellikle gerekçeye odaklanmaktadır.

Diğer yandan AİHM, her ülkenin demokratik hukuk düzeni çerçevesinde, kararların bilgi edinmeye imkan veren, makul ve mantıksal bir çerçevesi olan, aynı zamanda tatmin edici yönleri olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca AİHM'in gerekçeli karar hakkına yüklediği misyon, bireyin ve dolayısıyla toplumun, aydınlanma, bilgilenme ve denetleme hakkıyla donatılmasını sağlamaktır. Bu anlamda gerekçenin sunulması ile adaletin tesisi toplum tarafından denetlenebilir hale gelmektedir.¹⁸⁷

Uluslararası bir mahkeme olması açısından AİHM, geliştirdiği ilkeler ve içtihatlarının kapsayıcı olması özelliğiyle her ülkenin ulusal hukuk düzeninde uyması gereken bazı standartlar belirlemiştir. Diğer yandan her ülkeye, çizilen standartlar dahilinde yani standartlarla çelişmemek kaydıyla, serbest alan tanınmıştır.¹⁸⁸ Bu açıdan gerekçeli kararların her ülkenin kendi sosyal, siyasi ve kültürel yapısından izler taşımasını doğal

¹⁸⁷ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararı, Suominen/Finland, Başvuru No: 37801/97, Karar Tarihi: 01.07.2013. (erişim tarihi 08.05.2020) Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>

¹⁸⁸ Şeker, "İbralaşmayı Yoksayan Etik İlişki/Yozlaşan Gerekçe", s.303.

bulmaktadır. Bu doğrultuda AİHM, yerel yargının AİHM içtihatları ile belirlenen usul ve esaslara uyması koşulu ile, gerekçelendirme işlemini yerel şartlara, özelliklere ve ihtiyaçlara yönelik biçimlendirmesine imkan verir. Sözleşmeye taraf ülkelere gerekçeli kararın hitap ettiği kitle bakımından özerk alan tanınmıştır. Her ülkenin iç hukuk düzeninde duyulan subjektif gereksinimler, gerekçeli kararda söz konusu özerk alanın kullanılmasıyla giderilir.

Ek olarak AİHM, gerekçeli karar hakkını evrensel nitelikte görmektedir. Her ülkede gerekçeli kararın birbirinden farklı anlamlar taşıdığını kabul etmekle, her ülkede gerekçeli karara duyulan güvenin üst seviyelerde olmasını hedeflemektedir. Ayrıca AİHM, geliştirdiği içtihat birliği ile gerekçeli karar hakkının bizzat ifade ettiği anlama duyulan saygıyı oluşturmayı amaçlamaktadır. Nitekim bu sayede hukuk bilinci, etik ve değer yargılarının toplumun her kesimine homojen şekilde yerleşmesi mümkün olacaktır.

AİHM, bir temyiz mercii değildir. Tıpkı ulusal hukuk düzenimizde bireysel başvurunun ikincil nitelikte ve istisnai bir yol olması gibi, AİHM bir derece mahkemesi olarak görev yapmaz. Gerekçenin esasına ilişkin denetim yapmakla görevli değildir. Nitekim AİHM, isminden anlaşılacağı üzere bir insan hakları mahkemesidir. Görev alanı yalnızca insan hakları ihlallerinin tespitidir. AİHS'de yer alan hak ve özgürlüklerin ihlali durumu dışında kalan, maddi vakıanın değerlendirilmesine veya hukuk kurallarının incelenmesine ilişkin hataları tespit etmekle görevli değildir.¹⁸⁹ Zira bu husus temyiz mercilerinin görev alanındadır. Bu nedenle AİHM'in adil yargılama hakkının unsuru olan gerekçeli karar hakkına ilişkin yaklaşımı, bağlantılı görülen unsurların incelenmesi yönündedir. Unsurların incelenmesine yönelik olarak AİHM, bazı ölçütlere göre değerlendirme yapmaktadır.

Bu ölçütlerden ilki gerekçenin yasal, yeterli ve makul olmasıdır. İç hukukta yargı yetkisine sahip mahkeme tarafından verilen karar, öncelikle yasal bir zemin üzerine inşa edilmiş olmalıdır. Bu anlamda yasal bir gerekçe, gerekçeli kararın ilk ve en önemli unsurudur. Zira uyumsuzluğa somut hukuk kurallarının uygulandığı, ancak gerekçenin

¹⁸⁹ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararı, Vyerentsov/Ukrayna, Başvuru No: 20372/11, Karar Tarihi: 11.04.2013. (erişim tarihi 09.05.2020) Karar metni için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>

yasal olmasından anlaşılır. AİHM'e göre uyuşmazlığa uygulanması öngörülen yasalara dayanmayan gerekçe, adil yargılanma hakkının ihlalini oluşturur.¹⁹⁰ Nitekim AİHM, yasal dayanağı anlaşılmayan gerekçeler ile hükme varılmasını adil yargılanma hakkının ihlali olarak değerlendirmektedir.¹⁹¹

Yetersiz gerekçelendirme kararların soyut, genel ve belirsiz kavramlardan oluşması, maddi vakıya ve hukuki kurallara ilişkin gerekli açıklamalara yer verilmemesi olarak ifade edilmektedir.¹⁹² Gerekçenin yeterli ve makul olması kriteri, AYM'nin belirlediği makul gerekçe ölçütüne işaret etmektedir. Bu anlamda AİHM'in AYM üzerinde bir etkisi olduğu görülmektedir. İlgili bölümde makul gerekçe kavramına, AYM kararlarıyla örnekler verildiği için bu bölümde tekrar yer verilmemektedir. Yasal olmayan gerekçelerle ilgili doktrinde karşılaşılan önemli bir görüşe aşağıda yer verilmiştir.

"Bu tür gerekçeler izole gerekçedir. Onu besleyecek iç dinamiklerle ilişkisini tamamen veya kısmen askıya almıştır. İç dinamiklerle kast edilen gerekçeyi besleyen haklı, makul, hukuki ve meşru parametrelerdir. Yani somut olay, eylem, özne ve hukukla bağıni kuran her bir araç ya da kaynaktır. Gerekçe bu dinamikleri ile bağıni koparmakla eş zamanlı olarak, yalnızlığa gömülmesi olağandır. Hukuk, sahici olanla ilişkisini askıya almakla bir bakıma kendisini üreten veya kendisini ürettiği bir başka nesneyle yer değiştirmektedir. Ya da kendisinden boşalan yere milliyetçi, ideolojik, tarihi, ahlaki ve kültürel olanı doldurarak bunlarla özdeşleşmektedir. Özdeşleşme hukuku çevreleyerek onun dış dinamiklerle ilişkisini keserek, yaratılan tecrit büyütülür."¹⁹³

Gerekçeli kararın hakkının ihlali durumunun tespitinde AİHM'in uyguladığı ikinci ölçüt, gerekçeli kararın taraflara süresinde tebliğ edilmesi zorunluluğudur. Bu zorunluluğun temel nedeni, tarafların üst derece mahkemesine başvurusu yolunda hak kaybına uğramasını engellemektir. AİHM'e göre, kanun yoluna etkili biçimde başvurulması açısından ilk derece mahkemesi kararının süresinde tebliğ edilmesi gerekir. Süresinde tebliğ edilmediği takdirde, taraflar kararın dayandığı gerekçelerden bihaber biçimde üst

¹⁹⁰ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararı, De Moor/Belgium, Başvuru No: 16997/90, Karar Tarihi: 23.06.1994. (erişim tarihi 08.05.2020) Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>

¹⁹¹ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararı, Andelkovic/Sırbistan, Başvuru No: 1401/08, Karar Tarihi: 09.04.2013. (erişim tarihi 09.05.2020) Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>

¹⁹² Zühal Aysun Sunay, Gerekçeli Karar Hakkı ve Temel İlkeleri, Danıştay Dergisi, Yıl 2016, Sayı 143, s.24-25. (erişim tarihi 09.05.2020) https://www.danistay.gov.tr/upload/yayinlar/29_12_2017_032521.pdf

¹⁹³ Şeker, *Esbab-ı Mucibeden Retoriğe Hukukta Gerekçe*, s.829.

mahkemeye başvurmak zorunda kalır. Nitekim bu doğrultuda örnek bir vakıanın yaşanması, söz konusu kriterin ortaya çıkmasını sağlamıştır.¹⁹⁴

Gerekçede tarafların tüm iddia ve savunmaların karşılanması, diğer bir deyişle tüm iddia ve savunmalara yer verilmesi ve ayrıca bu hususlarda değerlendirilme yapılması gerekir. Hakkaniyete uygun yargılama süreci yönetilmesi adına bu yöntem izlenmelidir. Ancak diğer yandan bu şekilde tüm iddiaların yer aldığı gerekçeli karar, düzensiz bir yapıda ve bütünlük açısından sorunlu bir metin olabilmektedir. AİHM'in bu hususta tutumu çözüm odaklı olmasıyla dikkat çeker. Öyle ki AİHM gerekçede yalnızca hükme etkili olan iddia ve savunmalara yer verilmesi gerektiği yönünde görüş geliştirmiştir.¹⁹⁵

Diğer yandan AİHM'e göre adil yargılanma hakkının korunması için, mahkemeye sunulan tüm delillerin karara etkisine dikkat edilmeksizin değerlendirilmesi ve tarafların ileri sürdüğü argümanların istisnasız olarak dikkate alınması gerekir.¹⁹⁶ Bu bağlamda adil yargılanma hakkının gereği olarak yargılama sürecinde tarafların tüm iddiaları ve savunmaları, ayrıca bu iddia ve savunmalara dayanak teşkil eden tüm delilleri göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak gerekçeli karara ilişkin olarak, kapsam bölümünde belirtilen hususların dışında kalan tüm unsurların bulundurulması takdiri kabul edilmektedir. Bu hususta AİHM'in içtihatları, yalnızca karara etki eden iddia ve savunmalara yer verilmesi yönündedir. Nitekim bu konuda ilgili karar metni aynen alıntılanmıştır.

"...Sözleşme'nin 6(1). fıkrası mahkemeleri verdikleri kararlarda gerekçe göstermekle yükümlü tuttuğu halde bu yükümlülük bir davadaki her türlü iddianın ayrıntılı bir biçimde yanıtlanması şeklinde anlaşılabilir. Gerekçe gösterme zorunluluğunun kapsamı kararın niteliğine göre değişebilir. Bir mahkemenin gerekçe belirtme yükümlülüğünü yerine getirip getirmediği sorunu, sadece her olayın şartları içinde çözülebilir..."¹⁹⁷

¹⁹⁴ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararı, Hadjianastassiou/Yunanistan, 16 Aralık 1992, (erişim tarihi: 10.05.2020) Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>

"All court judgments must be specifically and thoroughly reasoned and shall be pronounced in a public sitting ..."

¹⁹⁵ Sunay, "Gerekçeli Karar Hakkı ve Temel İlkeleri", s.30-31.

¹⁹⁶ Jale Kalay, "AİHM Kararları Işığında Etkili ve Etkin Bir İdari Yargı Denetimi", Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007, s.282.

¹⁹⁷ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararı, Hiro Balani/İspanya, Başvuru No: 183/90, T: 09.12.1994, (erişim tarihi 10.05.2020), Karar Metni için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>

Nihayetinde AİHM kararlarında, gerekçeli kararın kesin ve açık şekilde yanıt vermesi gereken iddialar belirlenmiştir. Buna göre AİHS ve ek protokoller ile güvence altına alınmış hak ve özgürlüklerin ihlal edildiğini beyan eden iddiaları ve dava taraflarının uyuşmazlığın sonucu hakkında etkili olan her türlü iddiaları gerekçeli kararda yanıtlanmalıdır.¹⁹⁸ Aksi takdirde hükme etki eden iddiaların, gerekçeli kararda değerlendirilmemesi veya yanıtı bırakılması halinde, gerekçeli karar ilkesine uyulmaması nedeniyle adil yargılama hakkının ihlali söz konusu olmaktadır.

AİHM gerekçeli karar hakkına farklı bir açıdan yaklaşımını, üst derece mahkemesi kararlarının incelenmesi yönünde geliştirmiştir. Bu yaklaşıma göre uyuşmazlık hakkında ilk kararı veren yerel mahkeme dışında, üst derece mahkemelerinin de kararlarının gerekçeli olmasına dikkat çekmiştir. Ancak üst derece mahkeme kararlarında gerekçenin kapsamı, ilk derece mahkeme kararlarında görülen gerekçe kapsamı kadar geniş değildir. Öyle ki temyiz mercii yerel mahkeme kararını onaylıyorsa, ilk derece mahkemesi kararına atıf yapmakla yetinir. Bunun dışında temyiz aşamasında ileri sürülen iddialara ilişkin, yalnızca hükme etkili olanların değerlendirilmesi kriteri geçerlidir. Hükme esas alınmayan iddialara yönelik, gerekçeli kararda açıklama yapılmaması ihlal sebebi olarak değerlendirilmemektedir. Diğer yandan hüküm üzerinde etkili olan ve ilk defa temyiz aşamasında ileri sürülen iddialara, temyiz mercii kararında mutlaka yer verilmelidir. Zira bu iddia yargılamanın esasını ilgilendirdiği ve ilk kez temyiz aşamasında ileri sürüldüğü için değerlendirilmesi şart olan bir iddiadır. Aksi takdirde gerekçeli karar hakkının ihlali söz konusu olmaktadır.¹⁹⁹

Gerekçeli kararın makul sürede yazılması zorunluluğu AİHM'in gerekçeli karar hakkı hususunda değerlendirdiği diğer bir kriterdir. Adil yargılanma hakkı kapsamındaki makul sürede yargılama unsuru, gerekçeli kararın makul sürede yazılması zorunluluğu ile yakından ilişkilidir. Öyle ki gerekçeli karar makul sürede yazılmadığı takdirde, adil yargılanma hakkının unsuru olan makul sürede yargılanma ilkesi ihlal edilmiş olacaktır.

¹⁹⁸ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararı, Buzescu/Romania, Başvuru No: 61302/00, Karar Tarihi: 24.05.2005 ve Donadze/Gürcistan, Başvuru No: 74644/01, Karar Tarihi 07.03.2006. (erişim tarihi 10.05.2020) Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>

¹⁹⁹ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararı, Deryan/Türkiye, Başvuru No: 41721/04, Karar Tarihi: 21.07.2015. (erişim tarihi 11.05.2020) Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>

Modern hukuk sistemlerinde yargıya başvuran kişilerin hukuki konularında belirlilik ve kesinlik sağlamaya yönelik alınan tedbirlerden biri makul sürede yargılama kuralıdır. Bu tedbirlerin alınmasında AİHM içtihatlarının makul sürede yargılamaya vurgu yapan görüşleri etkili olmuştur. Nitekim AİHS m.6'da yer alan makul süre ibaresi, sözleşmede belirlenmiş açık bir ilkedir. Makul süre ile adil yargılanma hakkı kavramlarını genişletici yorumla değerlendiren AİHM, yargı kararlarının icra edilmesini dahi adil yargılamanın bir parçası olarak görmektedir.²⁰⁰ Nihayetinde bir kararın icrası, gerekçeli kararın makul sürede yazılmasına bağlıdır.

AİHM gerekçe hakkını detaylandıran bu ölçütleri belirlemekle, aykırı durumları gerekçeli karar hakkının ihlali olarak değerlendirir. Uzun bir tarihsel süreç sonucunda elde edilmiş olan gerekçeli karar hakkının, AİHM'nin belirlediği ölçütler ile güvence altına alındığı öne sürülmektedir. Ayrıca AİHM'in gerekçeli karar hakkına ilişkin belirlediği bu ölçütler ile, her bir hukuk düzeninde hak ve özgürlüklere yönelik etkin bir koruma sağlandığı kabul edilmektedir. Öyle ki makul gerekçe kavramını ortaya atan AİHM'in bu görüşü, yer verildiği üzere AYM tarafından benimsenmiştir. AİHM'in söz konusu hususta geliştirdiği içtihatlar, bireysel başvuru yolu ile iç hukukta hak ve özgürlükleri gideren yargısal makamlar üzerinde gerekçeli karar hakkının korunması anlamında etkili olmaktadır. Böylece gerekçeli karar hakkının kavramsal bütünlüğü sağlanmış olup; bu hak gerek ulusal gerekse uluslararası alanda adil yargılanma hakkının bir unsuru olarak görülmektedir.

²⁰⁰ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararı, *Büker/Türkiye*, Başvuru No: 29921/96, Karar Tarihi: 24.10.2010. (erişim tarihi 13.05.2020) Karar metni için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>

SONUÇ

Bireye ait hak ve özgürlükler, toplum halinde yaşanan hayat düzeninde insan ve iktidar arasındaki ilişkilerden doğmaktadır. Her hak ve özgürlük, insanın tek başına değerli bir varlık olarak görülmesinden kaynaklanan birer yaşam gereksinimidir. Ancak insanın değerli bir varlık olduğu asırlar süren toplumsal gelişmeler sonucunda anlaşılmıştır. İnsanın sahip olduğu bu değer anlaşılmaya, evrensel insan hakları nosyonunun temeli oluşmuştur. Bu temele göre insan onuru ve değeri her şeyden üstün görülmektedir. Doğal hukuku işaret eden bu anlayış, insanın salt insan olmasına dayanır. Buradan yola çıkarak insan onurunun ve değerinin her daim korunması amacıyla evrensel insan hakları metinleri düzenlenmiştir.

İnsan onuru kavramını tarihsel ve dini bağlantılardan bağımsız olarak değerlendiren Kant, insanın sahip olduğu onuru, düşünerek özgür iradesiyle tercih yapabilme yetisine bağlamıştır.²⁰¹ Rasyonel bir bakış açısıyla seküler anlamda insanın ve insana dair değerlerin ortaya çıkması ve liberal düşüncenin bireyi öne çıkarması, insanı temel alan yeni bir döneme girdiğimizi göstermektedir. Bu düşünce akımları ile insanın insanca yaşam sürme içgüdüyle hareket edebildiği toplumsal yapının inşası söz konusu olmuştur.

Bu toplumsal yapıda gerek devlet ve birey arasındaki ilişki, gerekse bireyler arasındaki ilişkilerin karmaşıklaşması söz konusu olmuştur. Temel hak ve özgürlüklerin tarihsel perspektifle incelendiği ilk bölümde, Hammurabi Kanunlarının ve Kiros Silindirinin yoğun nüfuslu büyük şehirlerde ortaya çıkan insan hakları metinleri olduğu belirtilmektedir. Buna göre insan hakları metinlerinin ortaya çıkmasında toplumsal düzen halinde yaşam sürmenin etkisi büyüktür.

Nitekim yakın tarihimizde İHEB ve AİHS gibi temel insan hakları metinlerinin ortaya çıkmasında, ikinci dünya savaşının yıkıcı etkilerinin yanı sıra sanayi devrimi sonucu ortaya çıkan şehirleşme ve yeni toplumsal düzen önem taşımaktadır. Geçmişte dağınık ve

²⁰¹ İmmanuel Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, çev. İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2009, s.53.

düzensiz halde yaşayan insan toplulukları, günümüzde sosyal ve ekonomik nedenlerle büyük şehirlerde ikamet etmektedir. Küçük bir alanda bulunan canlıların daha fazla etkileşime girmesi doğaldır; bu nedenle şehir hayatı düzeninde çeşitli uyuşmazlıkların ortaya çıkması kaçınılmaz olmaktadır. Bu uyuşmazlıkları çözmek üzere belirlenmiş kurallar bütününe hukuk denir. Söz konusu kurallar ile hukukun, toplum halinde yaşayan insanlar arasındaki ve insan ile devlet arasındaki ilişkileri düzenlemesi öngörülmüştür. Bu tanımı incelediğimizde, hukukun düzenleyici bir rolü olduğu ve kurallardan oluştuğu görülmektedir.

İnsan hakları soyut bir niteliğe haizken, hukuk onu koruyan, güvence altında tutan ve böylece yücelten somut bir araçtır. Bu aracı kullanma yetkisini elinde bulunduran tekel yapıya ise devlet denir; çünkü devlet, bir üst otoritedir.²⁰² İnsan tekil bir varlık iken, devlet kamusal bir güçtür. Bu bağlamda devlet insan haklarını korurken, hukukun araçsal bir rol üstlenmesi gerekir. Bu anlamda hukuk araç, insan haklarının korunması ise amaç olmalıdır.

Temel hak ve özgürlükler kavramı durağan veya sabit yapıda bir kavram değildir. Toplumun ihtiyaçlarına ve yaşanan dönemin koşullarına göre değişim gösterir. Zira hak ve özgürlükler kavramı genel ve kapsayıcı bir niteliktedir. Her daim ortaya çıkan yeni konularda varlığını gösterir. Örneğin bilişim dünyası günümüzde insan hayatında gittikçe daha fazla yer kaplayan bir alana dönüşmektedir. Öyle ki insanların somut dünyayla bağları zayıflamış; dijital dünyayla kurulan bağlantı güçlenmiştir. Dolayısıyla hak ve özgürlüklerin biçim değiştirmesi ve dijital dünyada tanınması gerekmiştir. Bu anlamda hak ve özgürlükleri korumakla görevli olan hukuk, her zaman kendini yenileyen yapısıyla dijital dünyanın toplumsal hayatla ilişkisini düzenlemekle görevlidir. Nitekim bilgi çağında bulunduğumuz bu zaman diliminde, çeşitli gelişmelerin birbirini izleyeceğini ve her geçen gün hayatımıza daha çok gireceğini öngörmek zor değildir. Dolayısıyla bu yönde ilerlediğimiz bir hayat düzeninde, günün koşullarının her daim değişim içinde olacağı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla dijital dünyanın beraberinde getirdikleri ile, gelecekte hak ve özgürlükler alanının genişleyeceği tahmin edilmektedir.

²⁰² Hobbes, *Leviathan*, s.133.

Hak ve özgürlüklerin koruyucusu olan, yanı sıra ihlalleri önleyici olarak engellemenin dışında, ihlallerin oluşması halinde gidermekle ve ihlal edilen hakkı sahibine teslim etmekle görevli olan devlet yetkisine yargı denir. Yargının gelişim süreci, insan hakları olgusuyla paralellik gösterir. Öyle ki temel hak ve özgürlüklerin ortaya çıkmasıyla, adil bir yargılamanın temel insan haklarından biri olduğu fikri yayılmıştır.

Tarih boyunca herhangi bir sınırlamaya tabi olmayan çeşitli otoritelerin keyfi yargılamalar yönetmeleri ve haksız, hukuksuz davranmaları sonucunda birçok insan hakları ihlalinin gündeme gelmesi kaçınılmaz olmuştur. 20. yüzyılda karşımıza çıkan temel hak ve özgürlükler kavramı, uluslararası hukuk metinleri ile teminat altına alınmıştır. Buna göre ülkelerin kendi iç egemenliğinde hak ve özgürlükleri ihlal edici politikaları engellemek hedeflenmiştir. Bu sayede özellikle yargısal alanda keyfi uygulamaların önüne geçilmesi, hak ve özgürlüklerin güvende olması açısından önem arz eder.

Yargılama sürecinin belirlenen usul ve ilkeler doğrultusunda ilerlemesini, objektifliğin korunmasını ve gerekçeli olarak karar verilmesini sağlayan hak, adil yargılanma hakkıdır.²⁰³ Adil yargılanma hakkının temel fonksiyonu, tüm hak ve özgürlükleri yargı önünde güvence altına almasıdır. Hak arama özgürlüğünü kullanarak mahkemeye başvuran insanlar, bu başvuruları neticesinde pozitif hukuk kuralları ile kendilerine tanınan haklardan faydalanmayı hedeflemektedir. Bu süreçte adil bir yargılama süreci yürütülmediği takdirde, kişilerin haklarına ulaşması mümkün olmayacaktır.

Çeşitli unsurları içermesi yönüyle adil yargılanma hakkının kapsamı oldukça geniştir. Makul sürede yargılanma, silahların eşitliği, savunma hakkı, hukuki dinlenilme hakkı, hakkaniyete uygun yargılama hakkı ve gerekçeli karar hakkı gibi birbirinden bağımsız birçok hak adil yargılama hakkını oluşturur. Bu kapsamda adil yargılamadan bahsedebilmek için, birçok haktan faydalanılmış olması gerekir. Gerekçeli karar ise adil yargılamanın vardığı son nokta olması açısından önem taşımaktadır.

²⁰³ Fendoğlu, *Karşılaştırmalı Anayasa Yargısı*, s.342.

Adil yargılamanın önemli bir unsuru olarak ise gerekçeli karar hakkı karşımıza çıkmaktadır. Gerekçeli karar hakkı tarihsel bir hukuk mirasının en değerli parçası olarak görülmelidir. Gerekçeli karar ile, hak ve özgürlüklerin ilgisine teslim edilmesi sağlanır. AİHM tarafından gerekçeli kararın taraflara ait bir hak olarak görülmesiyle birlikte, gerekçeli kararda bulunması gereken şekli ve maddi koşullardan söz edilmiştir. Ancak bu koşullara uyulması ile, gerekçeli karar gerçek anlamda güven uyandırıcı bir metin olabilmektedir.

Gerekçeli kararın bir hak olarak ortaya çıkması, uzun yıllar hiçbir gerekçe olmaksızın verilen kararların uygulanmasına ve bu uygulamaları sorgulayanların cezalandırılmasına dayanır. Temellendirme ve mantıksal bağ kurmanın bulunmadığı dönemlerde, gücün ve keyfiliğin karşısında hak ve özgürlükler hiçe sayılmıştır. Dolayısıyla yargıda gerekçeli kararın sahip olduğu değer farkında olunmalı ve fonksiyonlarının işlevsel olmasına özen gösterilmelidir. Aksi halde gerekçeli kararı sıradan bir sonuç metni olarak görmek, onun anlamını yitirmesine neden olmaktadır.

Günümüzde maalesef adı gerekçeli karar olan, fakat yalnızca görünürde gerekçe içeren, kopyala yapıştır metinlerle karşılaşmaktadır. Kişinin mahkumiyetine hükmeden kararların sayfalarca uzunlukta olmasına rağmen, mahkumiyet gerekçesinin yalnızca iki veya üç satırdan oluştuğu görülmektedir. Yargıda bu uygulamalara derhal son verilmelidir. Zira tatmin edicilikten uzak gerekçeler içeren, temellendirmenin gerektiği gibi yapılmadığı yargı kararları toplumun hukuka duyduğu inanç ve güveni derinden sarsmaktadır. Bu bağlamda mahkemeler tarafından gerekçeli karar kavramına özen gösterilmelidir.

*"Yargıya güven, yurttaş ve toplumu ikna eden ve inandıran gerekçelerle mümkün olur. Güven ve güvenceden ödün vermek olanaksızdır. Sıradan, göze ve öze hitap etmeyen gerekçelerin toplum ve bireyi sürükleyeceği nihai nokta kaostur."*²⁰⁴

Yer verildiği üzere gerekçe unsuru, gerekçeli karar hakkının tesisinde olmazsa olmazdır. Hukuk devletine olan güvenin korunması ve gerekçelerin tatmin edicilik rolünün sağlanması ancak içeriği itibarıyla dolu ve doyurucu olan gerekçeli kararlar ile mümkün

²⁰⁴ Şeker, "İbralaşmayı Yoksayan Etik İlişki/Yozlaşan Gerekçe", s.336.

olur. Şekli ve maddi koşullara uyan gerekçeli karar, adil yargılamanın sonucunda tarafların karara ilişkin etik olarak bilgilendirilmesini sağlar. Dolayısıyla gerekçeli kararın işlevlerinin farkına varılmalı ve hukuk düzenimizde üstün bir kavram olarak değerlendirilmelidir. Gerek akademik camiada gerek yargı organlarında, gerekse de yargısal faaliyette görev alan avukatlık hizmetlerinde ve karar tarafına uygulanan vatandaş nezdinde, gerekçeli kararın işlevselliği anlaşılmalı ve anlatılmalıdır.

Nihayetinde temel hak ve özgürlükler, insanın toplumu oluşturan bir parçadan çıkıp; bizatihi varlığının tanındığı bir anlayışa geçişte ortaya çıkmıştır. Bu geçişin gerçekleşmesi için iktidar kavramının sınırlanması, mutlak güce dayalı yönetimlerin anti demokratik ve anti hümanist olduğunun anlaşılması gerekmiştir.

Adil yargılama gerek kamu hukuku açısından gerekse özel hukuk açısından, kişilerin sahip olduğu haklardan yararlanmasını sağlayan temel bir insan hakkıdır. Geçmişten günümüze insan hakları kavramının dönüşümüne yer veren bu çalışma, adil yargılama sürecinin tüm hak ve özgürlükler adına ne kadar mühim bir rol oynadığını göstermeyi amaçlamıştır.

Gerekçeli karar ise kişilere, hukuk düzeni içinde yaşadıklarını anlatan bir metindir. Kanunların uygulanmasında izlenen usullerin ve metotların yer aldığı metne gerekçeli karar denir. Gerekçeli kararda, varılan hükmün temellendirilmesi ve argümantasyonu sağlanır. Gerekçeli karar hak ve özgürlüklere yönelik geliştirilen güvencelerin kağıt üstünde kalmadığını, aynı zamanda hukuki sonuçları olduğunu göstermektedir. Bu anlamda kişilere, hak ve özgürlüklerinin güvence altında tutulduğu mesajını verir. Öyle ki tarihsel insan hakları dönüşümünün son noktası olarak görülen gerekçeli karar, tüm hak ve özgürlükler adına görev yapar. Dolayısıyla bütünsel anlamda bu çalışma kapsamında vurgulanmak istenen ana düşünce, gerekçeli kararın insan haklarına saygılı hukuk düzeninde yüceltilmesi gerektiğidir.

KAYNAKÇA

Ağaoğulları, Mehmet Ali ve Köker, Levent. *Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2009.

AİHS. "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi". Adil Yargılanma Hakkı. (erişim tarihi 22.04.2020)

https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf

AİHM. "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Bir Başvurunun Kabul Edilebilirlik Şartları" (erişim tarihi 06.06.2020)

https://www.echr.coe.int/Documents/COURTalks_Inad_Talk_TUR.PDF

Akal, Cemal Baki. *Devlet Kuramı*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2013.

Akal, Cemal Baki. *İktidarın Üç Yüzü*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1998.

Akıllıoğlu, Tekin. *İnsan Hakları*. Ankara: İmaj Yayıncılık, 2010.

Akıllıoğlu, Tekin. "İnsan Hakları (Kavramlar, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri)". Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi İnsan Hakları Merkezi Yayınları, Ankara, 1995.

Akıllıoğlu, Tekin. *İnsan Haklarının Korunması Alanında Uluslararası Temel Belgeler*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1995.

Aksoy, Mahmut. "Adil Yargılanma Hakkı". Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, 2013.

Anayasa. "1876 Kanun-i Esasi metni", (erişim tarihi 29.04.2020)

<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/>

Anayasa. "1924 Anayasası Tam Metin" (erişim tarihi 29.04.2020)

<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/>

Anayasa. "1961 Anayasası Tam Metni", (erişim tarihi 29.04.2020)

<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/>

Anayasa Mahkemesi Kararları.

<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/>

Anıl, Yaşar Şahin. *Osmanlı'da Kadılık*. İstanbul: Legal Yayıncılık, 2015.

Alp, Mustafa. "Anayasa Hukuku Açısından Mahkeme Kararlarında Sözde (Görünürde) Gerekçe". Prof. Dr. Tevfik Birsell'e Armağan, İzmir 2001. (erişim tarihi 11.04.2020)

<https://hukuk.deu.edu.tr/wp-content/uploads/2020/01/M.Alp-2.pdf>

Aristoteles. *Politika*. çev. Mete Tunçay, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2018.

Aşçıoğlu, Çetin. "Yargıda Gerekçe Sorunu". Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Ankara, 2003, Sayı 48. (erişim tarihi 17.04.2020)

<http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2003-48-763>

Atay, Ender Ethem. "Yargı Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı İlkesi Işığında Danıştay". Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Dergisi, 17:2 (2013) (erişim tarihi 13.04.2020)

http://static.dergipark.org.tr/article-download/5cdd0f8e/1ab7/JA72DH36RB/5cb9eb122bc05_7596485c373bba586b04046046401a14.pdf?

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları.

<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22documentcollectionid%22%3A%22GRANDCHAMBER%22%22CHAMBER%22%7D>

Avrupa Konseyi. "İnsan Haklarının Kavramsal ve Tarihsel Gelişimi", [Democratic Citizenship and Human Rights Education in Turkey](#) (14 - 16 Nisan 2015), *Council of Europe Yayınları*, (erişim tarihi 28.03.2020)

http://www.edchreturkey-eu.coe.int/Source/Resources/Trainingset/Module3_ConceptualFrameworkofEDCHRE_tr.pdf

Aybay, Rona. "İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, Türkiye Barolar Birliği Yayınları", 113:7 (Yıl 2006), s. 12. (erişim tarihi 12.07.2020)

<http://tbbyayinlari.barobirlik.org.tr/TBBBooks/iheb.pdf>

Barry, Norman. *Modern Siyaset Teorisi*. çev. Mustafa Erdoğan, Yusuf Şahin, Ankara: Liberte Yayınları, 2018.

Baş, Salih. "Hukuk Devleti Olgusunun Türk Anayasalarındaki Yeri". Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006.

Bayındır, Abdülaziz. *İslam Muhakeme Hukuku-Osmanlı Devri Uygulaması*. İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2015.

Bekri, M. Nedim. "Gerekçeli Karar Hakkı". Ankara Barosu Dergisi, Yıl 2014, Sayı 3. (erişim tarihi 28.04.2020)

<http://www.ankarabarusu.org.tr/siteler/ankarabarusu/tekmakale/2014-3/6.pdf>

- Bentham, Jeremy. *Panoptikon*. çev. Barış Çoban, Zeynep Özarıslan, İstanbul: Su Yayınevi, 2016.
- Bıyık, Mustafa. Katolik Tiranlığından Protestan Teokrasisine: John Calvin ve Cenevre Modeli. 8:22 (2005 Haziran) (erişim tarihi 04.04.2020)
<http://static.dergipark.org.tr/article-download/imported/5000151534/5000137491.pdf?>
- Birleşmiş Milletler. "İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi", 1948.
http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/h_rigths_turkce.pdf
- Cicero. *Yasalar Üzerine*. çev. C. Cengiz Çevik, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2018.
- Cicero. *Yükümlülükler Üzerine*. çev. C. Cengiz Çevik, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2018.
- Cengiz, Serkan. Demirağ, Fahrettin. Ergül, Teoman. Tezcan, Durmuş. "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Ceza Hukukunun Kurum ve Kavramları", Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2008. (erişim tarihi 26.04.2020)
http://tbbyayinlari.barobirlik.org.tr/TBBBooks/aihm_cezayargilamasi.pdf
- Centel, Nur. Zafer, Hamide. *Ceza Muhakemesi Hukuku*, İstanbul: Beta Yayıncılık, 2015.
- Civelek, Jale. "1789 Fransız Bildirisi ve 1948 Evrensel İnsan Hakları Bildirisi". Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, 9:1 (1989) (erişim tarihi 12.04.2020)
<http://static.dergipark.org.tr/article-download/imported/1019003470/1019003078.pdf?>
- Çakır, Kubilay. "Islahat Fermanı ve Kanun-i Esasi Bağlamında Osmanlı'da İnsan Hakları". Yıl 2016. (erişim tarihi 03.04.2020)
https://www.academia.edu/26893158/Islahat_Ferman%C4%B1_ve_Kanun-i_Esasi_Ba%C4%9Flam%C4%B1nda_Osmanl%C4%B1da_%C4%B0nsan_Haklar%C4%B1
- Çavuşoğlu, Aslı. "Doğal Haklar ve Jeremy Bentham". Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 37, Yıl 2019. (erişim tarihi 24.03.2020)
<http://static.dergipark.org.tr/article-download/6d1f/8792/73b9/5db03b95cd270.pdf?>
- Çeçen, Anıl. *Adalet Kavramı*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 2003.
- Çiçek, Erol. "AİHS m.6 Adil Yargılanma Hakkı ve Türk Hukukunda Uygulanması", Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı 72, Yıl 2007. (erişim tarihi 12.07.2020)
<http://tbbergisi.barobirlik.org.tr/m2007-72-359>

- Daban, Cihan. "Küresel İlişkiler Çağında İnsan Haklarının Önemi ve Tarihsel Gelişimi". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6:3 (2019 Mart) (erişim tarihi 06.04.2020)
<http://static.dergipark.org.tr/article-download/5934/9510/e862/5c97a478d5987.pdf?>
- Delacampagne, Christian. *20. Yüzyıl Felsefe Tarihi*. çev. Devrim Çetinkasap, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Demirbaş, Timur. "Kişi Güvenliği". İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Sayı 43, Yıl 1977. (erişim tarihi 11.04.2020)
<http://static.dergipark.org.tr/article-download/imported/1023004405/1023003999.pdf?>
- Demirci, Abdurrahman. "Medine Vesikası: Oluşum Süreci ve Zimmet Antlaşmalarına Etkisi". *İstem Dergisi Yayınları*, 10:19 (2012 Aralık) (erişim tarihi 30.03.2020)
<http://static.dergipark.org.tr/article-download/24ae/b5c8/18bd/imp-JA79PK96HJ-0.pdf?>
- Demircioğlu, Yaşar. *Medeni Usul Hukukunda İnsan Hakları ve Adil Yargılanma Güvenceleri*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2007.
- Demircioğlu, Yaşar. "Medeni Usul Hukukunda İnsan Hakları ve Adil Yargılanma Güvenceleri", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2001.
- Dural, Mustafa; Oğuz, Tufan. *Kişiler Hukuku*, İstanbul: Filiz Kitabevi Yayınları, 201--.
- Duygu, Zafer. *İsa, Pavlus, İnciller*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2019.
- Emini, M. Emin. "Pozitif Hukuk Uygulamasında Adalet İdesi". Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1995. (erişim tarihi 11.04.2020)
<http://static.dergipark.org.tr/article-download/ed26/5753/7bde/5d4210e52e8ba.pdf?>
- Erbağcı, Hale Gülser. "Augustinus'ta İrade Özgürlüğü Problemi". Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2007.
- Ergun, Doğan. *Yöntemi Geliştirmek*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2014.
- Ergül, Ozan. *Türk Anayasa Mahkemesi Kararlarında İçtihat İstikrarsızlığı*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2016.
- Fabreguettes, M.P. "Adalet Mantığı ve Hüküm Verme Sanatı (Adalet Bakanlığı Çevirisi)". Ankara, Kasım 2019. (erişim tarihi 22.04.2020)
http://www.edb.adalet.gov.tr/duyuruarsiv/2020/2020-Adalet-Mantigi-ve-Hukum-Verme-Sanati/adalet_mantigi_ve_hukum_verme_sanati.pdf

- Fendoğlu, Hasan Tahsin. *171 Soruda Başkanlık Sistemi*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2017.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin. *Anayasa Hukuku*, Ankara: Yetkin Yayınları, 2019.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin. *Anayasa Yargısı*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2017.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin. *Constitution and Human Rights*, Ankara: Yetkin Yayınları, 2020.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin. *İnsan Hakları Hukuku*, Ankara: Yetkin Yayınları, 2017.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin. *İslam ve Anayasa Hukukunda Yargı Bağımsızlığı Anayasa Tarihi Açısından Mukayeseli Bir İnceleme*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin. "*Osmanlı Hukukunda Muhalefet Hakkı*". İstanbul İnsan Hakları Sempozyumu, 10-11 Aralık 1994, 2. baskı.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin. "*Roma İmparatorluğu'nun Devlet Felsefesi ve Osmanlı Devleti (Stoacı Seneca ve Önceki Kamu Hukukumuz Açısından Kritiği)*". Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 6, Sayı 6, Yıl: 1993. (erişim tarihi 26.03.2020)
<http://static.dergipark.org.tr/article-download/4b8b/554f/d744/imp-JA66MP25CT-0.pdf?>
- Ferro, Marc. *Sömürgecilik Tarihi*. çev. Muna Cedden, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2017.
- Fontana, Josep. *Çarpıtılmış Geçmişe Ayna*. çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2003.
- Gemalmaz, Mehmet Selim. *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*, İstanbul: Beta Yayınları, 1997.
- Gülan, Aydın ve Mutlu, Atılgan. "*İdari Yargıda Gerekçeli Karar Hakkı*", İstanbul Barosu, İdare ve Vergi Hukuku Komisyonu ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ortak Paneli, 2019.
<https://www.istanbulbarosu.org.tr/files/yayinlar/kitaplar/doc/gerekcelikararhakkı.pdf>
- Güriz, Adnan. *Hukuk Felsefesi*. Ankara: Siyasal Kitabevi Yayınları, 2003.
- Güzel, Cemal. "*İnsan Hakları Düşüncesinin Gelişimi*". (İnsan Hakları Paneli, Ankara Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayınları, Ankara, 23 Aralık 2005-31 Ocak 2006).

- Güzel, Kenan. "Adil Yargılanma Hakkı Bakımından Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5:8 (2018) (erişim tarihi 17.04.2020)
<http://static.dergipark.org.tr/article-download/c39b/4ff7/1df1/5c112273aeabb.pdf?>
- Harari, Yuval Noah. *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens: İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*. çev. Ertuğrul Genç, İstanbul: Kolektif Kitap Yayınları.
- Hobbes, Thomas. *Leviathan*. çev. Semih Lim, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- HSK. "Birleşmiş Milletler Bangalor Yargı Etiği İlkeleri", (erişim tarihi 25.04.2020)
<https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/4a92e0cc-e94b-4912-aaf9-5dfc5b885e98.pdf>
- İnceoğlu, Sibel. *Adil Yargılanma Hakkı ve Yargı Etiği*. Avrupa Konseyi Yayınları, Ankara, 2007.
- İnceoğlu, Sibel. *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa*. İstanbul: Beta Yayınevi, 2013.
- İzgi, Ömer ve Gören, Zafer. *Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Yorumu*, Cilt 2, Ankara: TBMM Basımevi, 2002.
- Jellinek, Georg. *L'Etat modern et son droit*, (Traduction française par Georges Fardis), Paris, M. Giard & E. Brière, 1913, Cilt II.
- Kaboğlu, İbrahim. *Anayasa Yargısı. Demokrasi Kavramının Dönüşümü Üzerine*, İstanbul: İmge Kitabevi, 1994.
- Kaboğlu, İbrahim Özden. *Özgürlükler Hukuku*, İstanbul: Afa Yayınları, 1993.
- Kadri, Sadakat. *Sokrates'ten O.J. Simpson'a Yargılamanın Tarihi*. çev. Gökhan Arıkan, İstanbul: Kolektif Kitap Yayınları, 2019.
- Kalay, Jale. "AİHM Kararları Işığında Etkili ve Etkin Bir İdari Yargı Denetimi". Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Kant, İmmanuel. *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*. çev. İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2009.
- Kapani, Münci. *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları*, Ankara: Bilgi Yayıncılık, 2011.
- Kapani, Münci. *Kamu Hürriyetleri*, Ankara: Yetkin Yayınları, 1993.

- Karakuş, Hakan. "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları ve Karşı Oylarında Türkiye", İstanbul, 2001.
- Karatekir, Eray. Pers Kralı II. Kyros (Hayatı, Şahsiyeti ve Siyasi Faaliyetleri). Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2015.
- Kaşıkkara, M. Serhat. *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Adil Yargılanma Hakkı ve Türkiye*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2009.
- Kelsen, Hans. *Saf Hukuk Kuramı*. çev. Ertuğrul Uzun, İstanbul: Nora Yayınları, 2016.
- Keskin, Oğuzhan. "Modern Hukuki Sistemin Temelleri Üzerine Bir Giriş Çalışması: Geç Orta Çağ'da Corpus Iuris Civilis'in Keşfi ve Etkileri". İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 72:1 (2014 Haziran) (erişim tarihi 28.03.2020)
<http://static.dergipark.org.tr/article-download/imported/5000034813/5000034188.pdf?>
- Kocaoğlu, Necip Kaan. "Roma Hukukunda Adli Teşkilatlanma", Ankara Barosu Dergisi, 2013:1. (erişim tarihi 09.04.2020)
<http://www.ankarabarusu.org.tr/siteler/ankarabarusu/tekmakale/2013-1/2013-1-8.pdf>
- Koç, Yunus. "Yeniçağda Kavram Olarak Egemenliğin Analizi: Jean Bodin, Thomas Hobbes, John Locke ve Jean-Jacques Rousseau Üzerine, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi", 6:12 (2020 Ocak) (erişim tarihi 06.04.2020)
<http://static.dergipark.org.tr/article-download/defc/52b0/1a7f/5e0eefe7d7843.pdf?>
- Koçak, Yunus Emre. "Değerlerinden Arınmış Hukuk İçin Bir Savaş: Hans Kelsen ve Saf Hukuk Teorisi", Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2018.
- Konan, Belkıs. "İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Açısından Osmanlı Devletine Bakış, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi", 15:4 (2011) (erişim tarihi 03.04.2020)
http://webftp.gazi.edu.tr/hukuk/dergi/15_4_8.pdf
- Kuru, Baki. *Hukuk Muhakemeleri Usulü*. 6. Baskı, Cilt 3, İstanbul, 2001. (Yargıtay 11. Hukuk Dairesi Kararı 12.12.1984, 5616/6222.)
- Kuru, Baki; Arslan, Ramazan ve Yılmaz, Ejder. *Medeni Usul Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2007.
- Kutlu, Mustafa. *Hukuk Devletinde Yargıç Meşruiyetinin Görünüş Biçimleri*. Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arşivi 7. Kitap, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul 2003. (erişim tarihi 23.04.2020)
<http://hfsa-sempozyum.com/wp-content/uploads/2019/02/HFSA7-Kutlu-min.pdf>

- Locke, John. *Hükümet Üzerine İki İnceleme*. çev. Fahri Bakırcı, Ankara: Babil Yayınları, 2004.
- Luraghi, Raimondo. *Sömürgecilik Tarihi*. çev. Aydın Emeç, İstanbul: E Yayınları, 2015.
- Machiavelli, Niccolo. *Prens*. çev. Kemal Atakay, İstanbul: Can Sanat Yayınları, 2013.
- Montesquieu. *Yasaların Ruhu Üzerine*. çev. Berna Günen, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Mumcu, Ahmet. *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*. Ankara: Savaş Yayınları, 1992.
- Nizamü'l-mülk. *Siyasetname*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2018.
- Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: Kronik Kitap Yayınevi, 2019.
- Özay, İlhan. "Evvel Allah... Sonra Yüksek Mahkeme", *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, 6:1-3 (1985) (erişim tarihi 13.04.2020)
<http://static.dergipark.org.tr/article-download/imported/1023002704/1023002288.pdf?>
- Özdemir, Ali Murat. *Sözün Mülkiyeti*. Ankara: Dipnot Yayınları, 2008.
- Özer, Atilla. *Gereçeli ve 1961 Anayasası ile Mukayeseli 1982 Anayasası*. Ankara, 1996.
- Özmen, Necmeddin. "Adil Yargılanma Hakkının Gelişim Süreci ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Adil Yargılanma Hakkı". Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2007.
- Özpolat, Haşim. "Tanrının Siyasetinden Siyasetin Tanrısına Egemenlik Kuramının Dönüşümü", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 23:2 (2017 Aralık) (erişim tarihi 01.04.2020)
<http://static.dergipark.org.tr/article-download/8ba5/44ee/4262/5acf477f6225f.pdf?>
- Paczolay, Peter. "Anayasa Şikayeti: Bir Karma Çözüm mü?". *Anayasa Yargısı Dergisi*, Sayı 26, 2009. (erişim tarihi 04.05.2020)
<https://www.anayasa.gov.tr/media/4539/peterpaczolay.pdf>
- Paine, Thomas. *İnsan Hakları*. çev. Mehmet Osman Dostel, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Paine, Thomas. *Sağduyu (Common Sense)*. çev. Prof. Dr. M. Macit Kenanoğlu, Antalya: Lotus Yayıncılık.

- Platon. *Devlet*. çev. Sedat Demir, İstanbul: Ataç Yayınları, 2018.
- Platon. *Sokrates'in Savunması*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Pekcanitez, Hakan. *Medeni Usul Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayınları, 1. Baskı, 2000.
- Rousseau, Jean-Jacques. *Toplum Sözleşmesi*. çev. Vedat Günyol, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sağlam, Fazıl. *Anayasa Hukuku Ders Notları*. 1. Baskı, Lefkoşa, 2013.
- Salihpaşaoğlu, Yaşar. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Türkiye: Bazı Rakamlar ve Gerçekler, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 13, Sayı 2, Yıl 2009. (erişim tarihi 12.07.2020)
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/789697>
- Selçuk, Sami. "Yargıtayın ve Temyiz Yolunun İyi Algılanması ve Kurumsallaşması Sorunları". Yargıtay Dergisi, Yıl 1992, Sayı 1-2. (erişim tarihi 17.04.2020)
<http://www.yargitaydergisi.gov.tr/dergiler/ycak1992.pdf>
- Sunay, Zühal Aysun. Gerekçeli Karar Hakkı ve Temel İlkeleri, Danıştay Dergisi, Yıl 2016, Sayı 143. (erişim tarihi 09.05.2020)
https://www.danistay.gov.tr/upload/yayinlar/29_12_2017_032521.pdf
- Şeker, Hilmi. *Esbab-ı Mucibeden Retoriğe Hukukta Gerekçe*. İstanbul: Beta Yayınları, 2010.
- Şeker, Hilmi. "İbralaşmayı Yoksayan Etik İlişki/Yozlaşan Gerekçe". Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı 108, Yıl 2013. (erişim tarihi 30.04.2020)
<http://tbdergisi.barobirlik.org.tr/m2013-108-1314>
- Şeker, Hilmi. "Strazburg Yargı Kararlarında; Doğru, Haklı, Yasal ve Makul Gerekçe Biçimleri". İstanbul Barosu Dergisi, Cilt: 65, Sayı: 2, Yıl: 2007.
<http://www.ankarabarusu.org.tr/siteler/ankarabarusu/tekmakale/2007-2/20.pdf>
- Tanör, Bülent. *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- Tanrıver, Süha. *Makalelerim 1. Hukuk Yargısı (Medeni Yargı) Bağlamında Adil Yargılanma Hakkı*, Ankara: Asil Yayınları, 2005.
- Taşkın, Ahmet. "Baskıya Karşı Direnme Hakkı". Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 52:17 (2004 Mayıs) (erişim tarihi 02.04.2020)
<http://tbdergisi.barobirlik.org.tr/m2004-52-17>

- Testas, Guy ve Testas, Jean. *Engizisyon: Orta Çağ Hıristiyan Dünyasında Şiddet*. çev. Ali Erbaş, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Timur, Hıfzı. Mahkeme Kararlarının Açık ve Mucip Sebep Olması Zarureti, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Yıl 1942, Cilt 7, Sayı 3-4, s. 742.
- Topakkaya, Arslan. "Aristoteles'te Adalet Kavramı". Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 2, Sayı 6, Yıl 2009. (erişim tarihi 24.03.2020)
http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt2/sayi6pdf/topakkaya_arslan.pdf
- Toroslu, Nevzat ve Feyzioğlu, Metin. *Ceza Muhakemesi Hukuku*, Ankara: Savaş Yayınevi, 2015.
- Tunaya, Tarık Zafer. *İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa*. İstanbul: Arba Yayınları, 2008.
- Tunç, Hasan. *Karşılaştırmalı Anayasa Yargısı (Denetimin Kapsamı ve Organları)*. Ankara: Yetkin Yayınları, 1997.
- Türkben, Tahsin. "Anayasal Bir Zorunluluk Olarak Gerekçeli Karar". Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2009.
- Üskül Engin, Zeynep Özlem. "Birey Kavramının Gelişimi ve İnsan Hakları". İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt 72, Sayı 1, Yıl 2014. (erişim tarihi 22.03.2020)
<http://static.dergipark.org.tr/article-download/imported/5000034792/5000034168.pdf?>
- Vikikaynak. "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi". (erişim tarihi 12.04.2020)
https://tr.wikisource.org/wiki/%C4%B0nsan_ve_Yurtt%C5%9F_Haklar%C4%B1_Bildirisi
- Vikikaynak. "Magna Carta Libertatum". Büyük Sözleşme, 19 Haziran 1215. (erişim tarihi 03.04.2020)
https://tr.wikisource.org/wiki/Magna_Carta_Libertatum
- Yeşilova, Bilgehan. "Yargılama Diyalektiği ve Silahların Eşitliği", TBB Dergisi, Sayı 86, 2009. (erişim tarihi 11.07.2020)
<http://tbbergisi.barobirlik.org.tr/m2010-86-577>

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 24/07/2020

Tez Başlığı : TEMEL BİR İNSAN HAKKI OLAN ADİL YARGILANMANIN UNSURU OLARAK GEREKÇELİ KARAR HAKKI

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 105 sayfalık kısmına ilişkin, 25/05/2020 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 15'tir.

Uygulanan filtrelemeler:

- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- Kaynakça hariç
- Alıntılar hariç
- Alıntılar dâhil
- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Ömer Faruk ATAGÜN

Öğrenci No: N18137276

Anabilim Dalı: Kamu Hukuku

Programı: Tezli Yüksek Lisans

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

(Unvan, Ad Soyad, İmza)

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MASTER'S THESIS ORIGINALITY REPORT**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
PUBLIC LAW DEPARTMENT**

Date: 24/07/2020

Thesis Title : RIGHT OF REASONED DECISION AS AN ELEMENT OF THE FUNDAMENTAL HUMAN RIGHT TO A FAIR TRIAL

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 25/05/2020 for the total of 105 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 15 %.

Filtering options applied:

- Approval and Declaration sections excluded
- Bibliography/Works Cited excluded
- Quotes excluded
- Quotes included
- Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature

Name Surname: Ömer Faruk ATAGÜN

Student No: N18137276

Department: Public Law

Program: Masters With Thesis

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

(Title, Name Surname, Signature)

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 20/07/2020

Tez Başlığı: TEMEL BİR İNSAN HAKKI OLAN ADİL YARGILANMANIN UNSURU OLARAK GEREKÇELİ KARAR HAKKI

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Ömer Faruk ATAGÜN

Öğrenci No: N18137276

Anabilim Dalı: Kamu Hukuku

Programı: Tezli Yüksek Lisans

Statüsü: Yüksek Lisans Doktora Bütünleşik Doktora

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

(Unvan, Ad Soyad, İmza)

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Telefon: 0-312-2976860

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
PUBLIC LAW DEPARTMENT**

Date: 24/07/2020

Thesis Title: RIGHT OF REASONED DECISION AS AN ELEMENT OF THE FUNDAMENTAL HUMAN RIGHT TO A FAIR TRIAL

My thesis work related to the title above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature

Name Surname: Ömer Faruk ATAGÜN

Student No: N18137276

Department: Public Law

Program: Masters With Thesis

Status: MA Ph.D. Combined MA/ Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

(Title, Name Surname, Signature)